

J. le Francq van Berkhey

Inhoudsopgave Verhandeling van het Veen

J. le Francq van Berkhey.....	1
[p. 431] Negende hoofdstuk.....	1
[p. 560] die anders naderhand, niet zonder veel moeite,	34
[p. 585]	40
[p. 615]	48
Eerste Soort. Zwart aaneenverbonden bitumineus turfveen.....	49
Tweede Soort. Bros oppervlakkig veen.....	49
Derde Soort. Taai bruin veen.....	49
Vierde Soort. Rood ligt veen. Vechter-veen.....	49
Vyfde Soort. Rood-bruin veen met waterplantdeelen vermengd.....	49
Zesde Soort. Roodagtige veen met hout en wortelen vermengd.....	50
Zevende Soort. Zyper-riet-veen, of bruin veen, uit riet, waterlis en biezen, saamgesteld.....	50
Agtste Soort. Koedyker riet-veen.....	50
Negende Soort. Heiveen.....	51
Tiende Soort. Veen uit verrot mors.....	51
Elfde Soort. Wier-veen.....	51
Twaalfde Soort. Bosch-veen.....	51
Dertiende Soort. Zandig moerig veen.....	51
Veertiende Soort. Klaiagtig veen.....	51
Vyftiende Soort. Zandig duin-veen.....	51
Zestiende Soort. Veen, met keien en steentjes vermengd.....	51
Zeventiende Soort. Veen met schelpen vermengd.....	52
Agtiende Soort. Houtagtig veen.....	52
Negentiende Soort. Brak veen.....	52
Twintigste Soort. Zout veen.....	52
Een- en twintigste Soort. Mollem-Veen.....	52

5 **[p. 431] Negende hoofdstuk.**

Waar in eene uitvoerige Verhandeling van het Veen, benevens deszelfs bereiding tot Turf voorkomt, onder het Derde Geslacht van den derden rang der eerste orde. Veen-aarde.

10 Het geen wy in het derde Hoofdstuk, wegens de ligging der Veenbeddingen, derzelve onderscheid en bepaalingen in Holland, aangetekend hebben, zou hier bykans wel overgebracht dienen te worden; voor zoo verre het van nut kan zyn, tot een volledige beschryving van het Veen. Dog dewyl dit gedeelte aldaar vry duidelyk behandeld is, zullen wy ons niet op nieuw inlaaten, in 't nagaan van verveelende afleidingen van

15 benaamingen, 't optellen van plaatsen, waar men al Veen vind, of waar niet, waar het ook buiten Holland ligt, en ontelleyke andere kleinigheden, waar aan dit stuk onderhevig is: maar ons terstond bepalen tot het onderzoeken der Stoffe zelve. En daar in stellen wy ons voor dit onderwerp, zoo veel ons mogelyk zy, dermaate klaar te verhandelen; dat het hier [p. 432] gezegde, gevoegd by het ontvouwde in ons derde

20 Hoofdstuk, vereenigd met de aanwyzing der Veenplaatsen, in onze Geographische beschryving des Lands, in 't Eerste en Tweede Hoofdstuk van 't Eerste Deel, als eene volledige beschryving van dezen byzonderen Vaderlandschen grond, genoegzaam zal kunnen volstaan.

Dit onderwerp nauwkeurig zullende onderzoeken, staat ons in de eerste plaats het oog

25 te vestigen, op het grondbeginsel of de Hoofdstoffe zelve van het Veen. Hier over zyn veele en verscheiden gedagten ontstaan, die Eeuwen lang door de pennen, van allerlei Schryvers, nog al met eenig vertoon hebben omgezworven, dog thans, onder 't helderschynend licht der Natuurkunde, aan de voeten der eenstemmige Waarheid vernederd liggen; dewyl beuzelpraatjes en ligtgeloovige vooronderstellingen, in onze

30 dagen, voor beslissende proeven zigten. Wy kunnen egter niet nalaaten, de voornaamsten dier gevoelens, byzonder dezulken, die meer of min van aanbelang zyn, beknoptlyk voor te stellen. Onder de minst aanneemelyken zyn die gedagten, dat het Veen, by wyze van eene eigenaartige onbekende plant, onder het water groeit en in de Moerassen voortteelt. Als mede het denkbeeld van eenigen die beweerden, dat het Veen,

35 als 't ware, de voortteelende Moedergrond van alle Bitumina, Steenkoolen en harde Gagaten-zou zyn; even zoo als alle Metaalen en Myn- [p. 433] stoffe, een byzonderen Moedergrond of Myn-ader hebben; waar toe men wyders wil, dan de invloed der Sterren

het zyne toebrengh, door in de Veen-stoffe eene groeiende kragt te doen invloeiën,
 gelyk als in de planten. Deeze gedagten, naar het denkbeeld der Alchimisten ingerigt,
 40 en door levinus lemnius voorgesteld, zyn naar die wyze van denken te verschoonen; en
 ze zouden, indienze wat onderscheidenlyker verklaard wierden, nog al aanneemelyk zyn,
 ten opzichte der veranderinge die het Veen kan ondergaan; dewyl wy, volgens het
 voorheen betoogde, niet vreemd zyn van te denken, dat het Veen tot harder grond, en
 zelfs tot Steenkool kan verharden. Maar minder inschikkelykheid verdienen de
 45 denkbeelden der zulken, die ons wel zouden willen doen gelooven, dat het Veen in
 overoude tyden, als aan geheele Ellanden, uit de Noordlyke Gewesten, herwaards is
 komen aandryven; dat deeze Veen-Eilanden door de Zee, over den laager bodem des Lands
 en inzonderheid over Vriesland, gevoerd, aldaar zyn blyven liggen; bedelvende al het
 geboomte en de verdere Gewassen, die 'er op den thans bedekten grond stonden. Men
 50 versterkt deeze gedagten wel met de bewuste Boomen, die men nog heden onder
 verscheiden Veenen vind; en beroept zig vervolgens op het dryven van eenige
 losgewelde Veenstreeken, die oudtyds in Vrieslands Meeren, met daar op wassende
 [p. 434] Boomen dreeven, en zig hier of daar ter neder zetteden. Dog daar dergelyke
 gevallen nog heden in onze dagen gebeuren, en 't bekend is, dat die losgewelde en
 55 dryvende Eilandjes niet anders zyn dan bonken, die van den gemeenen bodem zyn
 afgescheurd, daar ook niemand van zulke voorbeelden uit Noorwegen of elders iets
 weet, vervalt die vernuftige gedagte van zelve; even zoo wel als de gissing van
 BLANCANUS, die den Veengrond onder weggespoelde bergen zoekt.
 Anderen(*), hunne aandagt vestigende op de brandbaarheid van het Veen, en deszelfs
 60 zwaveligheid, oordeelen het Veen eene Zwavel-Mineraale Aarde te zyn. Guicciardin,
 beziel met ernstiger denkbeelden, beroept zig op de Voorzienigheid(†), die de
 Veenstoffen van den beginne geschaapen en juist geplaatst heeft, in dit Gewest en
 andere Landen, daar gebrek aan hout is; hy meent zelfs, dog zonder eenigen grond, dat
 de Veenstoffe, van zyn tyd af, over de vyftienhonderd jaaren reeds als zulk eene
 65 natuurlyke Aarde bekend geweest is. De gedagten te vestigen op Gods alleszins wyze
 schikking tot nooddruft der Menschen, is het werk van [p. 435] Reden en Godsdienst;
 dog alles, waar in wy dwaalende onkundig zyn, eensklaps aan die schikkinge toe te
 schryven, is die wyze schikking, welke ons het vernuft en de reden geschonken heeft,
 te ontzenuwen. Op die wyze heeft ook GUICCIARDIN, in stede van te zeggen, ik weet het
 70 niet, zig van die gemeene uitvlugt bediend, en zig eensklaps uit de verlegenheid van
 zoo veele gissingen gered; dat hier te vreemder luid, dewyl hem wel bewust was, hoe
 veelen dezer Landen oudtyds vol Moerassen, Meeren, Bosschen en Houtgewas waren. Dan
 laat ons, die reeds van dooling overtuigde gevoelens daar latende, eenige anderen,
 welken ter zaake dienen, met meer oplettendheid beschouwen. Onder deezen zyn 'er die
 75 stellen, dat de stoffen van het Veen niets anders zyn dan eene samengroeiing van
 Boombasten, takken, wortelen, bladen en meer dergelyke deelen van Boomgewassen; men
 beroept zig ten deezen opzichte zelfs op geheele Bosschen, die, door geweldige
 overstromingen onder water geraakt zynde, aldaar in den modder of slyk bedorven,
 vervolgens met allerlei moerasplanten, als biezen, kroos, riet, gras en andere
 80 gewassen saamgegroeid, verrot, en als vast Veen verbonden zyn geworden(*). Libavius
 zegt desaangaan- [p. 436] de, dat de Brabanders, Vriezen en andere Nederlanders,
 hunne Dary- en Turfveenen hebben, die uit eene samengroeiing van wortelen, te gelyk
 met een Bitumineuzen grond, bestaan; en agt het diensvolgens geen wonder dat dit Veen
 brand; dewyl die zeldzaame brandstof uit verdorde Wortelen is saamgesteld. En zoo
 85 voegen eenigen, naby aan dezelfde gedagten, 'er een moerasigen Bitumineuzen grond by,
 die, wanneer zy met de verrotte Plantstoffen onder water is verbonden geworden, een
 Veen formeert, dat, eens uitgegraaven zynde, nooit wederom aangroeit. Daar benevens
 zyn 'er nog, die den trap van verrotting en brandbaarheid wel byzonder afleiden van
 eenige soorten van Boomen, welken men wil dat oudtyds in menigte in Holland groeiden,
 90 als Pynboomen, Dennen en dergelyke vette en harstagtige Gewassen, waar by men al
 wederom, als eene tweede oorzaak, de overstromingen voegt. De oplettende TENT KATE,
 spreekende over de afleiding van het woord **der**, **derf** of **derv** en vervolgens gantsch
 schrande, de naams oorzaak van **Derrie**, **Darie**, **Darink**, of misschien ook van **Dorf**, op
torf, **turf** afleidende, schetst by die gelegenheid de geboorte van het Veen, naar
 95 sommiger gevoelen, zeer kundig af. Hy beweert naamlyk 'dat de Veengrond of Derrie
 ontstaan zoude zyn, uit de ruigte van bladeren, dorre takjes en riet, uit de naast by
 gelegene Bossen, door [p. 437] lankheid van eeuwen met het afloopen van Beekjes en
 Watersyperingen na de lager gronden afgespoelt, en aldaar tot eene moer vergadert,
 enz'.
 100 By deeze stellingen voege men nog het denkbeeld van den Groninger Burgermeester
 ALTING, die het Veen houd voor eene Soort van ligte dryfbaare of moerige Stoffe,
 welker oorsprong van onheugelyke tyden af onnaspeurelyk is; op welker oppervlakte
 allerlei Rietgewassen, gras en biezen groeien, die daarop nedervallen, verdorren,

105 verrotten, en telkens wederom aanwassende en weder rottende, die Stoffe by
 110 aanhoudendheid vermeerderen. Deeze vermeerderde Stoffe, zegt hy, altoos blyvende
 liggen, is niet ongelyk aan verrot hout, en zuigt het water in als eene spons; waar
 na dezelve, uit het water geheven zynde, doordruipt of doorlekt, en tot Turf
 geformeerd word.

Behalven de gemelde gedagten der opgenoemde Schryveren, zyn 'er nog al etlyke
 110 byzonderheden, aangaande het Veen en den Turf, in veele Boeken verspreid; voor al in
 onze Kronyken, 's Lands Plakkaten, Historien en dergelyke Schriften, welke allen tot
 de opgamelde beschryvingen betrekking kunnen hebben; dog ze zyn veel al van
 denzelfden inhoud, dien de een van den anderen schynt te hebben overgenomen. Veele
 115 denkbeelden zyn ontleend uit de gedagten van PLINIUS en ARISTOTELES; en die van
 anderen uit 's Lands oude Historien [p. 438] zelve; waar in de groote JUNIUS
 uitmunt. Maar onder die allen zyn 'er geenen, die dit stuk opzetyker en te gelyk
 naauwkeuriger behandeld hebben, dan MARTINUS SCHOOCK(*), in leven, *Professor te*
 120 *Groningen*, en JOH. HARTMAN DEGNER(+), M. D. Deeze beiden hebben meest alles
 doorsnuffeld, wat 'er oud en nieuw van opleverde; ook heeft de Hoogleeraar LULOFS
 eenige gedagten uit hunne schriften bepaald; en ze zyn ons insgelyks ten nutte
 geweest, voor zoo verre ons hier licht ontbrak. Dan, dewyl wy op hun spoor, dog
 korter, en met byvoeginge van andere Schryvers, de meeste denkbeelden wegens het Veen
 hebben voorgesteld, zoo behooren we vooral hunne stellingen deswegens niet over te
 slaan.

125 De eerstgenoemde heeft met een doorgeleerden yver alles by een verzameld, en uit
 gewyde en ongewyde Schryveren, die de hoogste oudheid ooit gehad heeft, te berde
 gebracht, wat hy maar vinden kon, dat eenige de minste betrekking op het Veen had. En
 het dus by een gebragte heeft hy, in eene zeer wel geschikte orde, op zyn onderwerp
 toegepast; naar de gewoonte welke 'er in dien tyd heerschte, om, op een byzonder stuk
 130 der Natuur- [p. 439] kunde, alle Grieksche en Romeinsche, ja zelfs Arabische en
 Hebreeuwsche Schryvers te doorsnuffelen; waar door diergelyke verhandelingen dikwils
 meerder, als blyken van Taalgeleerdheid, door Citici opgesteld waren, dan dat zy aan
 het nuttige oogmerk der Natuurkunde voldeeden. Evenwel komt den Hoogleeraar SCHOOCK,
 ten aanzien zynrer beschryvinge van den Turf of het Veen, die eere toe, dat hy aan
 135 beide de oogmerken met vernuft en oordeel voldoet. Men zou zyn werk geheel dienen te
 vertaalen, indien men van alles verslag wilde geeven: dog 't zal tot ons oogwit
 genoeg zyn te melden, dat de meeste der stellingen voor zyn tyd, waar van 'er eenigen
 hier boven zyn opgenoemd, hem niet ontsnapt zyn; en dat, wat aangaat 's Mans eigen
 gedagten, raakende de hoofdstoffe van het Veen, dezelve meest al op de kennis der
 140 Bitumina en Steenkool uitloppen, en inzonderheid, door de Scheikundige proeven van
 GEORGIUS AGRICOLA, opgehelderd worden. Onze Schryver schynt daar heenen over te
 hellen, dat hy het Veen als eene zwarte, zwavelagtige eigen Soort van Aarde, welker
 zelfstandigheid Bitumeneus is, aanmerkt; en daar benevens beweert, dat die Aarde eene
 eigenschap heeft, om, als 't ware, de verdorde Boomgewassen te vertoonen; 't welk hy
 145 uitdrukkelijk zegt, als hy LIBAVIUS, die het tegendeel staande houd, dus wederlegt:
Rectius longe dixisset, (Libavius) [p. 440] bitumen in quibusdam Turfis ita
variegatum, & diversimode dispositum esse, ut videatur speciem exhibere radicum
arefactarum. Dat is. 'Hy, (te weeten LIBAVIUS,) zoude vry beter gezegd hebben, dat
 het Bitumen in eenige Turven (in de Veen-Aarde,) op zulk eene verscheide en
 150 verschillende wyze verspreid is, dat het verdorde wortelen schynen'. Uit dit korte
 staaltje bespeurt men ligtlyk hoe onze schoock over het Veen gedagt heeft; welke
 gedagten, indien hy ze niet te verre getrokken had, ook haar gewigt zouden hebben;
 dewyl wy weeten, dat de Dary en sommig Veen fyne Bitumineuze Laagen formeert, die
 155 niet ongelyk aan de gedaante van hout zyn, en elders ook graafbaar hout genoemd
 worden; dan dat men hier uit, by wyze van gevolgtrekking, zoude willen afleiden, dat
 verscheiden Boomstronken, die men in ons Veen vind, daar uit gegroeid zouden zyn, is
 te ver buiten reden; dog hier van dadelyk nader. Geheel anders brengt degner zyne
 meening te voorschyn; schoon hy meest alle de cude bedenkingen uit schoock hebbe
 overgenomen, heeft zyn groote Meester BOERHAVE hem nogthans een anderen weg geleerd,
 160 om het Veen te onderzoeken; en degner is in dit stuk zoo gelukkig geslaagd, dat hy
 van alle Schryvers van zyn tyd den palm gestreeken heeft. Hy beweert, en naar zyne
 meening, op goeden grond, dat het mos en wild gras de naastdenkelyke Stoffen zyn,
 die, door sa- [p. 441] menrotting, den grondslag der brandbaare Turf-aarde uitmaaken.
 Laatere Schryvers schynen dit ook te bevestigen. De Heer valmont de bomare, tekent
 165 uit guettard, eenstemmig met degner aan, dat het grootste gedeelte der Zwitsersche en
 Nederlandsche Turf-aarde; maar byzonder die van Fionien enz. vezelagtig, en
 voornaamlyk uit twee soorten van planten te samengesteld is. De eene zou eene soort
 van Watermos zyn; *Mucus Palustris Sqamosus ruber*: en de andere eene heide; *Erica*
foliis imbricatis glabris: ook merkt men op dat 'er het Water-Zwaardkruid zig mede

170 onder bevind. De overige Beschryving van den Turf, door den Heer valmont de bomare,
 is niet toepasselyk op onzen Nederlandschen Turf, het welk 'er ook zeer voorzigtig by
 gemeld word. By deeze gelegenheid kunnen wy niet voorby onzen dank te betuigen, aan
 de Verzorgers van dit Woordenboek in onze moedertaale; nadien wy 't voor eene
 175 volledige en gemaklyke handleiding houden, die den Liefhebberen onzer Vaderlandsche
 Natuurlyke Historie van zeer veel nut kan zyn om van 't een of ander onderwerp kort
 en goed onderrigt te worden; ook zyn de kunstwoorden en de naamen der zaaken, voor zo
 verre my zulks in 't doorsnuffelen van dit Werk gebleeken is, zeer wel naar den
 waaren zin en aart onzer Moedertaale overge- [p. 442] bragt. Het is de Heer charles
 papillon, die 'er ons de Nederduitsche Vertaaling van bezorgd heeft. Doch laten wy
 180 ons onderwerp vervolgen. Het blykt uit de tot dus ver voorgestelde gedagten ten
 overvloede, dat de meeste, zoo oude als nieuwe Schryvers, voornaamlyk hier in
 overeenkomen, dat ze de verrotte deelen van het Ryk der Planten, als eene der
 weezenlykste hoofdstoffen van het Veen of den Turf erkennen. Dus zouden wy volstaan
 kunnen, met dit als beweezen te laten berusten; dan dewyl 'er in dit denkbeeld, hoe
 185 algemeen aangenomen, al vry veel aanmerkelyke byzonderheden voorkomen, zoo vereischt
 dit stuk, naar ons inzien, wel eene nadere overweeging: waarom wy onze gedagten,
 raakende dit onderwerp, hier nog zullen laten volgen; ten einde dus onze eigen
 proeven met die van degner te vereenigen, en ware 't mogelyk eens voor al het waare
 weezen van het Veen te bepalen.

190 Toen wy in ons derde Hoofdstuk, 's Lands Veenbeddingen beschouwden, hebben wy 't tot
 eene andere gelegenheid uitgesteld, om van het Hout en de Boomstammen, die men onder
 het Veen vind, te spreken. Deeze gelegenheid nu, doet zig hier natuurlyk op; dewyl
 wy thans onderzoeken moeten, of de vooronderstelde oude Bosschen, die men wil dat
 195 voormaals die Land besloegen, tot de geboorte van [p. 443] het Veen iets hebben
 toegebracht; 't welk ons noopt dit stuk in 't geheel wat byzonderer na te gaan. Dat
 'er hier en daar merkelyk geboomte in dit Land geweest zy, getuigen de
 Oudheidkundigen(*) niet alleen, maar ook veele streeken die 'er nog heden den naam
 van draagen; en buiten deeze bewyzen spreekt de Natuur zelve hier beslissend genoeg;
 200 vermits men op verscheiden plaatsen spreekende getuigen vind. Men ontdekt immers
 onder sommige Veenbeddingen, nog dagelyks, geheele Boomstammen; ja men ontmoet ze
 elders in al vry eene aanmerkelyke uitgestrektheid. Dog het geen hier by in agt staat
 te neemen, is; dat men deeze Boomen nimmer zoo veel, en in zulk eene menigte,
 205 bespeurt, dat men die, als overblyfsels van geheele doorgaande Bosschaadjen over het
 gantsche Land en alle de Veenen kan aanmerken; 't welk zig anders, gelyk schoock
 welgegrond, hoewel in een ander opzicht, beweert, zoude moeten ontdekken; aangezien
 'er op die plaatzen, daar men één of meer boomen vind, nog veel meerder zouden moeten
 zyn. Dus ontmoet men in Roelof-Aartgensveen, Amstelveen, Nieuwveen, de Soetermeersche
 en andere Veenen, hier en daar slegts enkele boomen in den grond, daar men elders, en
 210 nu nog korts, [p. 444] omtrent Hazaartswoude, dagelyks en byna doorgaans langs het
 dorp, veele boomstronken uitdolf; in zoo verre dat de Veen-delvers van roede toe
 roede, de stronken by menigte opstapelden; waar van ik in 't voorleeden jaar nog
 ooggetuige ben geweest. Op zulk eene ondervinding breng ik geen onaanneemelyke
 gissing te berde, als ik vooronderstel dat hier een doorgaand Bosch geweest, en dat
 215 misschien de naam van Hazaartswoude daar van nog overgebleeven is. Dog schoon 'er
 hier en daar oudtyds zulke Bosschen in ons Land gevonden wierden, heeft het nogtans
 geen schyn, dezelve by de groote Bosschen van Duitschland te vergelyken; alzo ze
 daar by niet in aanmerking kunnen komen. Dan de groote vraag is hier maar alleen; of
 men die boomen, 't zy ze 'er veel of weinig geweest zyn, voor de oorzaak der Veenen
 220 heeft te houden; en of men, ingevolge van sommiger gevoelen, denken moet, dat 'er een
 zeker slag van Veenboomen onder den grond groeit?

Wat het eerste aanbelangt, het Hout der boomen, als Hout aangemerkt, brengt niets toe
 tot het formeeren van het Veen; schoon wy beweezen, dat de bladeren der boomen 'er
 225 gedeeltlyk hunnen invloed op hebben. De redenen die ons beweegen, om voor vast te
 stellen, dat het Hout zelve niet wel tot Veen kan verwandelen, bestaan hoofdzaklyk
 in deeze beslissende eigenschappen van het Hout.

[p. 445]

(1) Dat het zelve, hoe veel eeuwen het onder water gestaan hebbe, aan niets minder
 230 dan aan verrotting onderhevig is; gelyk de gemelde boomen onder het Veen getuidgen.
 (2) Dat alle Hout, het welk door verrotting word aangedaan, daar voor boven den grond
 en het water aandoenlyk is; en het als dan, wanneer het of vermeulwd of verrot is,
 geene de minste ontbrandbaare eigenschap meer bezit; dat het ten minsten van die
 eigenaartige oly, welke in goed Hout, in elk naar deszelfs aart, huisvest, en die het
 235 Hout gedroogd zynde bewaart, geen het minste deel meer overig heeft. Dit zyn

waarheden, die de dagelyksche ondervinding bevestigt; dewyl elk Timmerman, Metzelaar
 of Heibaas zeer wel weet, dat het paalwerk, van wat aart het ook zy, onder den grond
 bestendig goed blyft(*); en niet verrot dan boven het water of den grond; het welk
 240 is 't Hollandsch noemt tusschen water en wind rotten. Dit in agt genomen zynde,
 is 't terstond blykbaar, waarom de Houtstoffen zelven niets aan het Veen toebrengen;
 aangezien alle Veen moerassig en wateragtig is. En wat het verrotte of vermeulwde
 Hout betreft, het is den meesten onzer [p. 446] Landzaaten in 't gemeen, en allen
 Werklieden in 't byzonder, ten overvloede bewust, welk eene kragtlooze, drooge en
 245 bryzelagtige eigenschap vermeulwd. Hout, verrot Paalwerk en vergaane Boomwortelen
 hebben, zoo dat het niets meer van eene olyagtige brandbaare kragt behoud, maar
 slegts als eene dorre drooge Stoffe aangemerkt moet worden. Derhalven kan men, uit
 hoofde van den tegengestelden brandbaaren aart van het Veen, geen de minste
 overeenkomst tusschen het zelve en zoodanig Hout vinden. Men zoeke hier in
 250 tegenstelling geene uitvlugt, met te zeggen, dat die vermeulwde of verrotte
 Houtstof, met Klai, Leem of Aarde vermengd zynde, brandbaar word. Degner tog slopt
 deeze looze vinding met één woord den mond, wanneer hy zegt, dat Aarde, Leem of Klai
 het vuur eerder zoude uitdooven dan doen ontvlammen. Dat nu ook eenigen in dit geval
 zoo verre gaan, van de brandbaare Stoffe der Veenen, wel byzonder aan de Pyn- en
 255 Dennen-boomen, die hier voormaals zouden gegroeid hebben, toe te schryven, is even
 zoo ongegrond als het bovengemelde. Men ontmoet immers nergens, zoo lang als men iets
 kan nagaan van Geboomte, 't welk ons Land eigen geweest is, eenig gewag van Pynboomen
 in onze Gewesten. Plinius, die de Pyn- en Dennen Bosschen in alle Landen naauwkeurig
 aantekent, en zelf in onze Friesche Landen geweest is, [p. 447] meld 'er althans
 260 niets van; ook vond ze caesar in Brittanien niet. 't Is waar, men ontmoet ze in eene
 zekere streek op de heide by Breda; daar deeze soort Van Boomen, van oudsher, bekend
 is; dan ze zyn, naar alle waarschyntlyke redenen, van elders daar geplant, gelyk ze
 hier te Lande op meer plaatsen tot sieraad geplant zyn; dewyl men ze anders gantsch
 Brabant en Vlaanderen door zou moeten vinden. In die gedagten was ook schoock op
 265 goeden grond reeds ten zynen tyde; dog dat hy meent, dat men de boomen of stronken,
 die men in onze Veenen vind, keenen kienboomen en kienhout noemt, om dat keen of kien
 een Pynboom betekent, is, zoo 't my voorkomt, gantsch beuzelagtig; dewyl dit geboomte
 myns weetens onder dien naam niet bekend is. Maar dit weet ik zeker, dat men hier te
 Lande tegenwoordig van een verdorden, vermeulwden wormsteekigen boom zegt, dat hy
 270 keemig en kiemig is; dus verstonden oudtyds en verstaan nog heden, myns eragts,
 onze Landzaaten, of Veengraavers door keen of kien-boomen, niets anders dan bedorven
 vermeulwde en onbruikbaare boomstronken. Daarenboven is my uit verscheiden stukken
 Houts zonneklaar gebleeken, dat de meesten dier Houtstronken, Essen, Wilgen en Elzen-
 Hout zyn; somtyds zyn my twyffelagtige stukken voorgekomen, als Eikenhout. Dog de
 275 eerstgemelden zyn zoo duidelyk te onderkennen, dat men ze slegts [p. 448] by het Hout
 of de Wortels zelven behoeft te vergelyken, om daar van overtuigd te worden; byzonder
 van de Elzen-Wortelen; welken altoos rood zyn, en ook in 't opgegraaven Veen die
 koleur bestendig vertoonen: weshalven wy onze Leezers van de onzekerheid en
 ongegrondheid dier voor onderstellinge kunnen verzekeren.

280 Raakende de gedagten van anderen, dat deeze Boomstronken onder den grond, en tusschen
 het Veen zouden groeien, als geheele steenkoolagtige Bitumineuze takken of stronken;
 de redenen, die men ter begunstiging van dezelve, bybrengt, zyn even zoo ongegrond
 als de denkbeelden wegens dit Hout zelve. Men beroept zig in deezen op het Ebur
 285 fossile, of het gegraven Ivoor(*), op versteende Schelpen, en kortom op allerlei
 lichaaamen, die men verre van haare natuurlyke plaats, en onder haare eigen gedaante,
 onder den grond vind. Hoedanige verschynsels eenige oude, en nog wel byzonder veele
 Schryvers der vyftiende en in 't begin der zestiende Eeuwe, niet weetende wat hier van
 te denken, in het gevoelen gebragt hebben, dat deeze weezens, zoo wel onder den grond
 290 als op het Land en in het water groeiden.
 [p. 449] Even gelyk het bygeloovige gemeen nu nog beweert, dat 'er geene gedaante van
 eenig op het Land leevend en groeiend Schepzel is, of men vind dezelve ook in Zee;
 't welk zoo verre gaat, dat sommige Zee-Kapteins den Liefhebberen der Natuurkunde wel
 zouden willen diets maaken, dat men in de Kroostzee weezens ontdekt, die Kasteelen
 295 met kanon en soldaaten verbeelden; ja zeker Schryver heeft, zelfs in figuur, Steenen
 voortgebragt, die eene versteende Zon, Maan, Sterren en een Spinneweb vertoonen: ook
 weet men welk een invloed verkeerde Inbeelding op de groeiing der Florentynsche
 Boomsteenen, en eenige Agaaten gehad hebben. Dan dergelyke beuzeltaal en vinding
 heeft thans geen ingang meer by lieden van eenige kundigheid. Men weet nu beter, men
 300 begrypt, op den grondslag van zeer bondige bewyzen, dat de veranderingen, die de
 Waereld van haar begin af ondergaan heeft, en nog dagelyks ondergaat, veele en
 veelerleie soorten van Schepselen onder haare beddingen kan bedolven houden, en

dezelven in hunne gedaante, zelfstandigheid en aart, de eeuwen door doen duuren. Maar gelyk 'er geen Autheur gevonden word, die zyn gevoelen wil doordringen, of hy weet nog al eenige schynbaare voorwendfels voor zyne zaak te berde te brengen; zoo heeft
 305 ook schoock, met opzicht tot eenige verspreide Boomstronken of Wortelen, etlyke bedenkingen voorge- [p. 450] stelt, waar door hy tot die gedagten schynt over te hellen; dat sommigen dier verspreide Stronken of Wortelen, als andere Delfstoffen aan te merken, en op die wyze onder de Aarde voortgebracht zyn. Eorumque instar sub terra generata fuisse sequentes rationes probabiliter ad modum evincere videntur. Dan dewyl
 310 de redenen die hy voortbrengt, zeer gemaklyk te wederleggen zyn, en tevens dienen om ons gevoelen naast-denkelyk te versterken, zoo zullen wy dezelve hier in eene geregelde schikking nagaan.

Die Hoogleeraar beduid ons in de eerste plaats, dat de Boomstammen en derzelver takken verspreid, en niet aaneen gevonden worden, dat de stammen zonder wortels liggen, welken, gelyk ook de takken, zig anders aaneen zouden moeten vertoonen, indien het een uit zaad voortgesprooten boom geweest was; bygevolg, meent hy, is het een voortbrengsel van onder den grond. Dog hier op durf ik wel rond uit zeggen, dat deze stelling bezyden de waarheid gaat; vermits verre de meeste boomen, die men
 320 vind, alleszins een afgeknotten Wortelstronk hebben: ook zyn daarenboven de zwaarste takken 'er nog duidelyk aan vast. Dat de meeste dier boomen, gelyk men opgemerkt heeft, geene kleene vezelwortelen meer doen zien, is natuurlyk; vermits alle geboomte, dat door den tyd sterft, allengs van zyn top af na den stam uitteert, tot dat 'er niets dan de stam niet eenige zwaare takken overblyft; de- [p. 451] wyl de
 325 kleener takken door den wind her en derwaarts afgeslaagen worden. Dit zelfde gebeurt even zoo aan de wortelen, die ook tot aan den stam uitteeren; tot dat de Boom eindelyk omvalt, liggen blyft, en doorzinkt in den grond of het moeras, waar op, of waar naast hy onlangs groeide. Voeg hier by, het geen de Heer lulofs in dit opzicht wiskundig aandringt; dat alle lichaamen, die op weeke bolle gronden liggen, met 'er
 330 tyd, uit hoofde van hunne eigen zwaarte, in den grond doorzinken. Dit is zelfs in onze dagen zoo overtuigend bekend, dat het geen verder bewys behoeft. Aan alle de oevers van onze meeren, poelen en slooten, daar men oud geboomte vind, toont ons de ondervinding, dat zy allengs over hellen, uitteeren, eindelyk in het water vallen en in den grond doorzinken; 't geen men wel byzonder in onze Wilgen en Elsen-Boomen,
 335 gelyk ook in de Esschen, Ypen en Abeelen bespeurt. Dog al vond men nu of dan een stam zonder wortelen, 'er ligt niets onnatuurlyks in, dat een boom, door den wind van zyn wortel kan worden afgescheurd; ook is 'er eene ziekte aan de Elzen-boomen bekend, die men Ring-knaaging noemt; 't welk een; bederf is, dat den boom in de rondte doorknaagt, en denzelven eensklaps van den stam door midden afscheid. En 't is
 340 daarbenevens 'te gelyk buiten eenige tegenspraak, dat 'er zelfs geheele boomen, met takken, bladeren en al, door de stor- [p. 452] men afgeknot, in de meeren en poelen gestort worden: en dus is 'er wederom eene volstrekt natuurlyke reden, waarom men somwylen stammen zonder wortel-einden vinden kan. Dog 't komt ons vreemd voor, dat de
 345 gemelde Schryver, in eene tweede hier op volgende zwaarigheid, bevestigt, 't geen hy in de eerste volstrekt ontkende. Want daar zegt hy, dat deze boomen niet alleen zeer diep in de binnenste deelen der Aarde gevonden worden, maar dat zeer veelen van dezelve, die het diepst liggen, zeer dicht tusschen stukken van wortelen in gelegen zyn: dan, vervolgt hy verder, niemand kan reden geeven, hoe het toekome, dat deze boomen dus zyn nedergeveld, en hoe deze stronken met hunne afgebroken deelen,
 350 (eorumque fragmina) zoo op een gehoopt en diep zyn by een gestapeld. Dan hier van is wel degelyk reden te geeven. Want op die plaatsen, daar de boomen, zoo door ouderdom als stormen, nedervallen, is het gantsch natuurlyk, dat 'er ook eene menigte van takken en stronken van dat eigenste geboomte ter nederstort; en wat de wortelen der boomen aangaat, men weet dat dezelve, inzonderheid als een boom zyne vrye groei
 355 heeft, zeer diep in de aarde werken, vooral in bolle moerige gronden; ook merken alle Boomeelders aan, dat alle geboomte, 't welk natuurlyk opslaat, oneindig digter en dieper in elkanderen wortelt, dan geplant geboomte. Daar- [p. 453] enboven, en deze aanmerking is hier van gewigt, is het onzen Inlandschen Wilgen, byzonder den Waterwilgen en den Elzen, zoo diep te wortelen, dat men de wortels, en voor al de
 360 zywortels der natuurlyke oude en onverhinderd gegroeide Boomen, niet zelden ter diepte vier, vyf a zes voeten vind. Eén Esschenboom alleen, kan tot zeven of acht voeten diepte, en wel tot dertig a veertig voeten en meer in de rondte uitwortelen; ook zyn deszelfs wortelen meerendeels in wel drie Laagen afgedeeld. De kleevende Elzen, de klepperende Abeelen, de streelende Linden, de lommerryke Ypen, de gryze
 365 Eiken, en eindelyk de weelige en willige Willigen, alle deezen zyn Boomen, welke diep en vast wortelen. Wat wonder is 't derhalve, dat men in ons Land, zoo diep onder den grond, Boomwortelen vind. Ik kan my niet begrypen, hoe deze zoo eenvoudige en

370 waaragtige bewyzen, door alle de Schryvers, die over dit stuk hairklooven, zyn over
't hoofd gezien; en wel byzonder van dezulken, die in onze verlichte Eeuw daar over
willen twisten. De Plant en Snoeikunde, immers, geeft ons volkomen en gantsch
beslissende proeven deswegens aan de hand. men weet, en men toont aan, dat veele
Soorten van Boomen op dezelfde wyze, en zoo uitgebreid, in den grond wortelen, als zy
375 hunne takken na boven uitschieten; vooral wanneer zy in den grond geen tegenstand van
steen of [p. 454] steenagtige Beddingen ontmoeten. Zoo dit in eenige Boomen waar
zy, gelyk het is, het heeft ook wel inzonderheid plaats in de hier boven genoemde
Boomen. Men kan derzelve jonge looten met wortel en al omkeeren, en den top in den
grond planten; en men zal, dit doende, bevinden, dat de wortelen bladeren
voortbrengen, en even als de boomen wyd en hoog uitgroeijen, terwyl de bladdragende
380 takjes in wortelen verkeeren. Hier van is een aanmerkelyk voorbeeld te vinden, op
zekere Lommerryke Hofstede, genoemd Woest-Duyn, gelegen aan de Leidsche en
Haarlemsche trekvaart. Daar ter plaatse heeft de Natuur ons gezegde kragtig bewezen:
men ziet 'er uitgestrekte Laanen van Lindenboomen, die allen omgekeerd geplant zyn,
en nu, tot gryze stammen geworden, met hunne wortelen opwaards, hoog en lommerryk
uitwassen. Leert ons dan de Natuur zelve, op hoedanig eene manier haare Boomen in den
385 grond wortelen? Wyst zy ons hier mede als met den vinger naar de topjes der tedere
spruchtselen? Licht zy ons zoo voor in de groeven der duistere Aarde, en toont zy ons
op die wyze, hoe haare werkzaamheid aldaar overeenkomstig is, met het geen wy by het
zonnlicht op onze oppervlakte zien gebeuren? Waarom dan zouden wy haare onderwyzing
niet aanneemen? Maar mogelyk zullen 'er gevonden worden, die, hier mede niet
390 vergenoegd, my tegenwer- [p. 455] pen en vraagen: indien deeze diepe doordringing der
wortelen in dit geval voor eene voornaame oorzaak dier ligginge gehouden moet worden;
hoe komt het dan, dat men tusschen de oppervlakte van het Veen en den grond, waar in
men 't zelve vind, geene wortelen nog takken bespeurt? Hier op dient, dat al het
voorgeeven, dat die Boomen en hunne wortelen alleenter diepte van tien a twaalf
395 voeten liggen, bezyden de waarheid is. Zy liggen wel tot die diepte; maar men ontdekt
ze mede reeds veel hooger; veelal op den vyfden, zesden en zevenden voet, en zoo
vervolgens tot twaalf voeten, doorgaans in die beddingen, die tusschen het bolle en
beste Veen en de Klai inliggen; en op veele plaatsen, als by Hazaartswoude, tusschen
het goede Veen in. Dog 't zy eens zoo, men vind ze thans zoo veel, tusschen de
400 oppervlakkige beddingen niet; en wy willen dit ook tot de gemelde diepte niet
volstrekt bepalen: maar hier uit volgt geenszins, dat zy 'er insgelyks nimmer
geweest zyn. De Natuur zelve zy hier wederom Scheidsvrouw van het geding, ons eigen
Vaderland de Pleitzaal, en onze Inwoonders de Regters. Wie onzer, die eenigzins
oplettend is, weet niet, dat alle de Veenlanden, voor het begin der ontveeninge in
405 ons Land, voor goede en vrugtbaare Weiden gehouden wierden? en wie kan ontkennen, dat
de oude Landzaaten, 't zy Batavier of Vries, die alleen van Vee hun bestaan hadden,
[p. 456] en daar in hunnen grootsten rykdom stelden, deeze Landen beweid hebben; zoo
als zy nog in onze dagen veelal, onder den naam van Laage Landen, in gebruik zyn? Als
men dit indenkt bezeit men terstond, dat het zeer natuurlyk is te stellen, dat die
410 landen door de Inwoonders zyn gezuiverd geworden, van die wortelen of stronken,
welken het oppervlakkigst lagen, en, uit hoofde van de weekheid en bolheid der Veen
weiden, gemaklyk uit te rooden waren; op hoedanig eene wyze zy, in sommige met hout
begroeide en ongeroerde Veengronden nog liggen. Uit het een en 't ander is 't
blykbaar genoeg, dat het noch tegen de Natuur noch eene gezonde redeneering stryd,
415 dat men dus diep Boomen en derzelve wortelen in den grond vind; dog straks zullen
nadere bewyzen, die de aangroeiing en ophooging van het Veen zelve ten onderwerpe
hebben, dit stuk volkomen ophelderen. De derde benevens eene vierde reden, waar mede
men ontkent, dat het natuurlyk Boomgewas geweest is, bestaat hier in. Alle die Boomen
zyn van ééne natuur; wel byzonder schynen die, welken in 't Sticht van Utrecht
420 liggen, spongieus, en als uit veelerleie takken, tot een klomp te samen gedrongen te
zyn. Boven deeze samenzetting en aaneenver-knogtheid, welke door niets anders dan
door taaie en vasthoudende Houtvezelen veroorzaakt word, vind men ze als nog
groeijende en spruitende; en daar bene- [p. 457] vens bespeurt men in de ouder
Stammen, eene rottende, leelyk rickende Stoffe, als de Bitumina; die als eene
425 weigering van het uiterste natuurlyk voedsel moet worden aangemerkt. Indien ik hier
op naar waarheid mag te werk gaan, dan kan ik gerust zeggen, dat alle de bovengemelde
stellingen volslagen onwaarheden zyn. Want, noch in de Veenen van het Sticht, noch in
onze Hollandsche Veengronden, daar men die takken vind, is zulk een vezelagtig
houtagtig samengroeiisel bekend. Men vind 'er nu en dan wel Veenlaagen, die, even als
430 onze Dary, schelferagtig op een liggen; dog deezen hebben even zoo weinig betrekking
op de Boomwortelen, als de fyne aan laagen liggende Klai op het Veen heeft. En wat
die groeiende Spruiten, of uitspruitende Stoffen, welken aan de grooter Stammen
ontbreeken, aangaat, dezelve zyn niet dan hersenschimmen. Eene vyfde tegenbedenking

is, dat het niet mogelyk zy, dat, door eene groote kragt of overstrooming, alle
 435 Boomen juist Noord-Oostlyk gevallen zyn, en de Wortels intusschen Zuid-Oostlyk of
 Zuidwestelyk liggen; dog hier op valt niets te antwoorden, dan 't geen wy, in ons
 Eerste Deel, wegens den Zuidwesten wind, die hier te Lande alle Boomen Noordoostelyk
 verkracht, hebben aangemerkt. Dus is ook dit zeer natuurlyk, en wy twyffelen geenzins
 of in andere Landen, daar men zulke Boomen onder den grond mogt vinden, zullen zy
 440 [p. 458] ook naar de rigting van den meest heerschenden wind in die, streek
 nedergestort zyn. Dat nu, volgens eene zesde aanmerking, die hout zinkt, en niet
 dryft als ander hout, geschied niet, om dat het geen weezenlyk hout geweest is; maar
 om dat het verdorven, en van de eigenschap van de Aarde, en het Veen dusdanig
 doordrongen is, dat het geen lugt nog oly meer bezit, om te kunnen dryven; even als
 445 alle verrotte stronken, ja zelfs alle wortelen, doen. Dat wyders, gelyk men meldt, de
 brandende Veenstronken een reuk als die van Bitumen van zig geeven, en een dergelyk
 roet voorbrengen, ontstaat niet daar uit, om dat zy van Bitumen oorspronglyk zyn;
 maar om dat zy, door verrotting in de aarde, eene Bitumineuze eigenschap verkreegen
 hebben. Even zoo ligt vervalt ook eene andere stelling, waar van men zig in dit geval
 450 bedient: dat naamlyk de ommekring van veele Stammen niet rond is, maar een eironden
 of langwerpigen cirkel beschryft, 't welk men, zoo men wil, van geen gewoone Stammen
 zeggen kan. Ik beken dat ik hier niet ligt op denken zou; dog nu ik 'er op denken
 moet, en de Boomen met oplettendheid ook in dit opzicht beschouw, leert my de Natuur
 wel degelyk, dat verre de meeste, schoon niet alle, Stammen van Esschen en Elzen, dog
 455 byzonder van Wilgen. niet volkomen rond zyn; en dat meest alle oude Boomen, die
 overhellen, veelal zulk eene lang- [p. 459] werpige figuur aanneemen; waarom ook
 sommigen, recht overdwars doorgezaagd zynde, in hunne jaarlyks aanwassende kringen,
 eene allengs schuine of ovaale afwyking, van hun middelste en eerste recht-standig
 gegroeide pit, doen zien. Gevolglyk vertoonen de gemelde stronken, ook ten dien
 460 opzichte, zeer duidelyk hun houtagtig aanwezen: weshalven deeze vooronderstelling,
 zoo wel als die van franciscus stellatus lynceus, waar op men zig beroept, geheel
 vervalt. Raakende het geen ten slot nog aangevoerd word, wegens de gelykaartige
 groeiing van dit, zo men wil, fossil of graafbaar hout; by de voorgewende groeiing
 van allerlei Schepzels in de Aarde vergeleeken, hier van hebben wy boven reeds
 465 gesproken, en 't is der moeite, niet waardig om 'er nu weder op staan te blyven.

Men kan uit het dus ver bygebragte genoegzaam zeker opmaaken, dat men de gemelde
 Boomen voor natuurlyke Boomen heeft te houden, die op eene natuurlyke wyze onder den
 grond geraakt zyn, en daar in nog heden hunnen aart vertoonen; schoon 'er al eenigen,
 470 dat insgelyks niet onnatuurlyk is, tot een Bitumineuze eigenschap verhard mogten zyn,
 dan, die Soort is my althans nooit voorgekomen; en degner, zoo ik wel meen uit zyne
 Verhandeling te kunnen opmaaken, heeft die Boomen ook niet gekend: schoock alleen
 schynt ze te vooronder- [p. 460] stellen. Wat nu wyders nog veelerleie andere
 denkbeelden omtrent die Boomen betreft, wy laatente onaangeroerd, dewyl ze zig zelve
 475 genoegzaam tegenspreken. Neemt by voorbeeld, dat die Boomen, door het afbranden van
 Bosschen, in Bitumineuze koolen verwandeld zyn; dat 'er, door den Oceaan of de
 Noordzee, Boomen van elders zyn komen aandryven, en onder het Zand of Slib der Zee
 als Veen bedolven geraakt; dat 'er onder deeze Boomen veelen zouden zyn, die een
 Terbentynagtigen reuk aan het brandbaare Veen gegeeven hebben; dat men, zoo schoock
 480 beuzelt, den naam van Veneetschen Terbentyn in ons Land ontleend heeft, van den
 gelykaartigen reuk onzer Veenen; en eigenlyk dus Veenischen Terbentyn. Zy die weeten
 dat deeze reuk zig geenzins in onze gebrande Veenstoffen ontdekt, en dat 'er een
 soort van Terbentyn weezenlyk uit Venetien komt, beseffen ligt de verkeerdheid deezer
 afleidinge. Ook zullen wy ons niet breedvoerig ophouden met een oudheidkundig
 485 onderzoek, of de Cimbersche vloed en veele andere overstroomingen, stormen en
 dergelyken, ten eenigen tyde over het geheele Land, zoodanig zouden gewoed hebben,
 dat alle Bosschen, Dalen en Moerassen onder een vermengd wierden; en of deeze
 omstandigheden de gemelde om ver gerukte Bosschen, als 't ware, tot Veen hebben doen
 rotten. 't Zy genoeg deswegens slegts aan te merken, dat het [p. 461] niet geheel
 490 buiten reden is, te stellen, dat 'er eenige dergelyke oorzaaken plaats gehad kunnen
 hebben, gelyk wy hier boven, van 's Lands Beddingen in 't algemeen spreekende, al
 hebben voorgesteld. Dog men kan deeze oorzaaken niet wel als volstrekt beslissende
 opgeeven; dewyl niet alleen de diepe Oudheid hier zwygt, maar ook de anders min of
 meer ontdekkende Natuur 'er zelfs geene schaduwe van heeft overgelaaten. Men kan noch
 495 uit de oude of nieuwe gesteldheid des Lands, noch uit de ontdekte geboomten, bondige
 bewyzen aanvoeren, ter staaving der stellinge, dat dit Land overal daar men Veen
 vind, alleen uit Bosschaadien bestaan heeft; veel min dat die Bosschen, door eene
 algemeene overrompeling der Zee, bedolven entot Veen verwandeld zouden zyn. Dit kan
 te minder geschieden, dewyl men, van over zestienhonderd jaaren, door plinius van

500 geene zoo uitgebreide Bosschen vind gewag gemaakt; en onze reeds aangevoerde bewyzen
 genoegzaam getoond hebben, dat hout, takken en wortelen niets tot Veen kunnen
 toebrengen. Edog, schoon wy zulks ontegenzeggelyk beweezen agten, stellen, wy egter
 vast, en dit word thans het voorwerp van nader onderzoek, dat de Bosschaadien, op die
 505 plaatsen daar men ze oudtyds in dit Land gehad heeft, en nog vind, het hunne
 gedeeltelyk toegebragt hebben en nog toebrengen, toe het geboo- [p. 462] ren worden
 van eenige Veenartige Stoffen, op die plaatsen daar zy geweest zyn; en deeze
 Veenstof merken wy aan als die Beddingen, welken men tusschen onze Geest-Zand- en
 Klai-beddingen vind. Zie hier de natuurlyke redenen.

510 Men vind in alle streeken van ons Land, daar natuurlyke of geplante Bosschen zyn, dat
 dezelve bestaan in laage of in hooge Landen. De laagten zyn gemeenlyk wateragtig, en
 de hoogen drooger; schoon in dit Land over 't gemeen van een vogtigen grond Wanneer
 nu het daar op wassende geboomte zyn jaarlykschen wintertol aan de Natuur betaalt,
 vallen de bladeren, struiken en struellen op den grond; alwaar ze verrotten en
 515 verteeren tot een Soort van Aarde, die de brandbaarheid, de planten eigen, in zig
 behoud, en veenaartig word. Vallen deeze bladeren in een moerigen grond, zoo worden
 ze moerig Veen, en vallen ze op een droogen zandigen grond, dan worden zy zandig
 Veen: kort om, alle kruiden, bladeren en struellen vermengen zig jaarlyks met den
 grond, waar op zy onlangs groenden. Om dit met beslissende proeven op te helderen,
 520 zullen wy ons in deezen bedienen van ons eigen berigt, wegens de Veengronden aan de
 Hollandsche Maatschappy opgegeeven.

'Ik had meenigmaalen in het Haagsche Bosch, aan de laagste zyde van het zelve, eenen
 zeer moerassigen grond ontdekt, die zig aan de zyde van de Prinselyke [p. 463]
 525 Oranje-Zaal bevond, tusschen het Bosch en den Voorburgschen weg. Deeze grond was
 overal met een meenigte rotte bladeren en morsch bedekt, veel Kreupel-bosch van
 Braamen-, Vaare- en Elzen-boomen groeiden daar; hier en daar zag men zeer hooge en
 sterke Eiken- en andere boomen staan. Ik koos in dien grond eene der waterigste en
 moerigste plaatsens die ik vinden kon; ik vond 'er een, waar in ik tot aan de enkelen
 530 en dieper inzakte, ook groeiden daar een menigte stronken van afgehouden Boomen, die
 zeer dik met morsch begroeid waren. Eenige groote en oude Boomen beschaduwden den
 grond, welken ik tot een voet diepte onder den modder uitgroef, en ik vond het zelve
 Veen-Aarde te zyn. Om nu te weeten of die grond door het rotten en aaneengroejen van
 de planten en bladeren gehoogd wierd, nam ik een maatig dikken stok, en kerfde daar
 535 in zes kerven, elk een duim van elkander geplaatst, te weeten aan de bovenzijde van
 dezelve, vervolgens sloeg ik den stok in den grond, zoo dat de kerven boven denzelven
 (grond) uitstaken. Deeze (stok) dan op eene der eenzaamste plaatsens (maar voor my
 kennelyk) gesteld zynde, liet ik daar staan. Het was in de vroege Lente van het jaar
 540 1755, dat ik hem plaatste, ik bezigtigde die plaats somwyl, maar inzonderheid in den
 herfst van dat zelfde jaar, wanneer alle [p. 464] bladeren van de Boomen waren
 afgevallen, en de meeste kruiden verdord. De gantsche stok was bedekt door dezelve.
 Ik liet hem rusten tot in het voorjaar in January, toen 'er nog geene kruiden waren
 uitgesproten. De Vorst, de Sneeuw, het Herfst- en Winterweer hadden toen de daar
 neergevallen bladeren, zoodanig doen rotten en op een pakken, dat ik toen het
 545 boveinde van den stok bloot vond, en naar het lugtig om heen leggend vuil te hebben
 weggenomen, vond ik dat denzelven toen vier en een halven duim boven den grond
 uitstak, welke grond egter nog zeer moerassig was. Ik liet den stok staan en
 bezigtigde denzelven alle jaaren op dezelfde wyze, tot dat ik eindelyk in het Jaar
 550 1760, en dus vyf Jaaren na dat ik den stok daar had ingestoken, den bodem zoo droog
 vond dat ik 'er over konde gaan, en de stok stond toen reeds in een veenagtigen grond
 bedolven. Ik nam van de geworde Veen, zoo veel als ik konde, meede; ik droogde
 dezelve, het was ongemeene brandbaare Turf, maar spoedig verbrand, de assche leverde
 my uit vier oncen, wel anderhalf Scrupel Zout; dog als men begrypt, dat het nog onryp
 Veen was, om zoo te spreken, en waar in de eigenschappen der Planten nog versch
 555 waren, is de reden daar van blykbaar, te meer, daar de ondergrond, onder myn gestelde
 maat gegraven, ryper zynde, [p. 465] een vaste glimmende kool gaf. Dus blykt hier
 dan uit, hoe het Veen in moerassige plaatsens in ons Land gebooren word; nu zal het
 volgende aantoonen, op welk eene wyze dit in hooger plaatsens geschied. Omtrent
 denzelfden tyd, en in het zelfde Haagsche Bosch, plaatste ik een dergelyken stok in
 560 den grond, op eene heuvelige hoogte, waar op veel Kreupelbosch en verscheide Boomen
 dicht by elkander groeiden. Na verloop Van den Zomer bezogt ik deezen stok ook, en
 vond denzelven geheel met dorre bladeren bedekt. In het voorjaar wederkerende, waren
 deeze nedergevallen bladeren gedroogd, eenigsints vogtig, eenigen inzonderheid die
 der Populier-boomen, vertoonden nog het weefsel hunner Vaatjes, zynde het overige
 565 verrot, en ik vond slegts een groot half duim, dat ik voor aangehoogd rekenen konde;

na vervolgens meer of minder daarby aangewonnen te hebben, zoo vond ik, in het Jaar 1760, dat de grond vier duimen was aangewonnen grond,, waar van de oorzaak is, dat de bladeren aldaar in geen water nedervallen, maar slegts op een hoogen droogen grond, daar zy eerder droog worden, dan dat zy rotten en op een pakken, gelyk de planten en bladeren in het Moeras. Daarenboven worden de blaadjes meer door den wind weggejaagd en naar de laagten gedreeven, welke, [p. 466] zoo zy in het Moeras vallen, aldaar ook tot het aanwas van Veen toebrengen. Uit dit alles blykt ook het verschil der Veengronden eenigsints af te hangen, dewyl de bladeren alles wat hun eigen is in het Moeras brengende, dit ook behouden, als hunne slymigheid, vettigheid, Zout en olyagtigheid. De andere op drooge zandige gronden veenig wordende, verliezen alle deeze eigenschappen door, uitdrooing, en brengen niet dan Aarde en weinig Plantstoffen voort, het welk ik door deeze laatstgenoemene proef ook bevestigd zag; want de grond, die ik daar wel twee voet diep uitgroef, brandde wel eenigzints in het vuur, na dat ik dien wel gedroogd had, maar liet niet na als zwarte assche, die veel Zand en Zwarte Aarde en een weinig witte assche uitleverde. Het Zout was zeer weinig, maar het zelve had egter eene vette olyagtigheid met zig gemengd, een blyk van den Veen-aard. Uit alle deeze voorbeelden, houde ik het gezegde voor een onwrikbaar bewys, dat de Veengronden hunne geboorte van de Planten verkreegen hebben'. Dus verre het bericht uit de gemelde Verhandeling; zedert derzelve uitgave heb ik gelegenheid gezogt, om op dit stuk nadere overweelingen te doen en myne proefneemingen te herhaalen; waar omtrent ik diestyds, om aan den aart eener korte verhandelinge te voldoen, zoo uitgebreid niet heb kunnen voortgaan, als [p. 467] die Stoffe wel vereischte: dog nu mag en kan ik my niet onttrekken, van dit onderwerp wat omstandiger te behandelen, dat ook den Liefhebber onzer Natuurlyke Historie, zoo ik 590 vertrouw, niet onaangenaam zal zyn.

Ik heb ten dien einde, de voorgestelde proeven nader overweegende, en eenigermaate herhaalende, de gemelde plaatsen in het Haagsche Bosch nu en dan bezogt, en bevonden, dat de weeke moerassige grond, zedert den eerstgenoemden tyd, al vry wat in vastigheid en veenigheid was toegenomen. Dan, gelyk men door het herdenken en naauwkeuriger nagaan van een of ander onderwerp, door oeffening oplettender word, en kleinigheden in agt neemt, die ons anders ontglippen; zoo is 't my ook in deezen gegaan. Ik heb, zedert de gemelde gedaane proeven, bevonden, dat de natheid of droogheid van den Herfst en der overige Saisoenen, gelyk ook de wind, niet weinig invloed heeft op het moerig worden der gronden, als mede op het verrotten en ophoopen der bladeren zelve: in zoo verre dat de gemelde grond, het eene Jaar, en de eene maand, weeker en bolder was dan de andere. Ik heb denzelven in 't heetste van den voorleeden zomer droog en vast gevonden; egter bespeurde ik, dat eenige en al vry veel afgeknotte of afgehouden Elzen-stronken, die ik daar jong en weelig gekend had, in den grond ingewikkeld wa- [p. 468] ren; terwyl anderen in tegendeel nog hoog boven den grond uitstaken; ook waren die gronden nog korts te vooren week en moerig. Dit gade slaande, en met oplettendheid veele andere streeken in dit Bosch telkens beschouwende, ontdekte ik, dat sommige holle plaatsen, die vol boombladeren lagen, van tyd tot tyd hooger en vaster geworden waren; en dat wederom anderen slegts in de eigende gestalte bleeven. Insgelyks heb ik aandagtig, en by herhaaling het oog gevestigd op heuvelige plaatsen; en bevonden, dat sommigen derzelve geene merkbaare verandering ondergaan hadden; terwyl anderen dermaate in grond waren toegenomen, dat de Boomen, die 'er op stonden, dieper scheenen geworteld te zyn. Kortom ik kan uit eigen bevinding zeer wel verzekeren, dat men, in alle Bosschaadien, alle jaaren eene merkelyke verandering zal ondervinden. Men zal dezelve op de eene plaats heuveliger zien worden dan op de andere; men zal op anderen weder holligheden tot een effen grond met de heuvelen zien aangroeijen: en alle deeze veranderingen ontstaan uit de verrotte bladeren, den regen en den wind; het welk op deeze wyze natuurlyk geschied. Wanneer eene streek met Boomen staat te groeijen op plaatsen, daar de wind een vryen toegang heeft, zullen alle de afvallende bladeren, naar een hoek gejaagd worden, daar de wind zyne kragt verliest, en daar de bladeren in de eene of andere [p. 469] holte blyven liggen. De bladeren aldaar van tyd tot tyd ophoepende, zoo word de grond hooger en veenagtiger; terwyl de plaats, waar van zy weggedreeven zyn, even eens blyft. Dit duurt zoo lang, tot dat die plaats minder voor den wind bloot raakt; door dien de andere Boomen in grootte toeneemen; 't welk den vryen doortogt van den wind belet, en dit is de reden, dat de Bosschen door den tyd heuvelig worden. Ja ik durf wel vaststellen, dat het gemelde Haagsche Bosch, 't welk nu vry heuvelig ligt, eertyds op vlakker grond gestaan heeft dan heden: en hier toe, om niet op losse veronderstellingen te bouwen, geeven my zeer goeden grond, verscheiden Plantagien in den Haarlemmerhout; die wy weeten, dat, met den toeneemende bloei der Stad Haarlem, aangelegd, en een groot deel in de jaaren 1707 en 1708. geplant zyn, welke nu reeds

hier en daar eene aangroeiende heuveligheid vertoonen; veroorzaakt door het ophoopen
 van bladeren door den wind, het rotten door regen enz. Dog, zou en mag men hier
 billyk vraagen, indien 'er zulk eene aanmerkelyke ophooging en veenaartige
 635 aangroeiing van gronden in de Bosschen plaats heeft, zouden dan zulke oude
 Bosschaadien, als het Haagsche en andere Bosschen zyn, niet al lang moeten bedolven
 zyn geweest? Deeze aanmerking stuit zekerlyk in den eersten opslag geweldig, en zy
 heeft degner doen besluiten, om [p. 470] de gedagten van den geleerden simon stevin,
 die deeze aanhooging beweert, vry sterk met die gemelde bewysreden tegen te spreken;
 640 dog wy, gedeeltelyk met stevin overeenstemmende, en niets naar ons vermogen onbezogt
 willende laten, verbeelden ons, in staat te zyn, die zwaarigheid uit den weg te
 kunnen ruimen; en te toonen dat die bedenking zoo gegrond niet is, als men zig wel
 verbeeld. Schoon het zeker, en door de waarheid zelve verzegeld zy, dat de bladeren
 der Boomen, de struiken, struellen en veele andere verrotte Gewassen den grond,
 645 geduurende eenige jaaren agter een, voor onze oogen ophoogen; mag men daar uit egter,
 by wyze van gevolgtrekking niet besluiten, dat dan een geheel Bosch, na verloop van
 eenige eeuwen, door die eigenste aanhooging zou moeten bedolven zyn. Want het is even
 zoo zeker, dat de gronden, waar op veele Planten groeijen, niet minder afneemen en
 uitteeren, door het verliezen der deelen, welken de Planten zelve uit dien grond
 650 opslurpen, dan die gronden, door de weder verdorde deelen, worden aangehoogd.
 Daarenboven word een hooge met geboomte begroeide grond, door den tyd, zoo schraal en
 mager, dat dezelve, als 't ware, hoe langer hoe vaster op een pakt; in zoo verre, dat
 eene aanhooging van bladeren, na verloop van verscheiden jaaren, door uitteering en
 samenpakking, weder met den vlakken grond [p. 471] gelyk schynt te worden, ten zy dat
 655 de grond ongemeen hoog aangroeit; wanneer die sterke aangroeiing het Bosch, gelyk
 gezegd is, heuvelig maakt. Dit is iets dat de eenvoudigste ondervinding, (waar van wy
 ons, zoo veel 't mogelyk is, telkens bedienen,) overvloedig leert. Een ieder onzer
 Landgenooten, die slegts een hoekje Lands heeft, waar op een Boomgaard geplant is,
 weet niet alleen, dat de afgevallen bladeren, wanneer men dezelve in den Herfst op
 660 hoopen vergaderd heeft, in het Voorjaar tot mesting en aanhooging van den grond
 verstrekken; maar ook dat zy daar benevens, door verrotting met den grond verenigd
 wordende, den grond weder in zyne voorige gelykheid laten; en dat dus de Boomen aan
 het Aardryk weder geeven, 't geen zy 'er, om zoo te spreken, van te leen hadden.
 Inmiddels leert ook die zelfde ondervinding, dat zoodanig een grond, die men 's
 665 jaarlyks by aanhoudendheid en met behoorelyke zorg, met den afval van allerleie
 bladeren en groente mest, in plaats van te verliezen, na verloop van veele jaaren,
 veel eer in hoogte en aardagtigheid zal toeneemen, en te gelyk zwarter en molliger
 worden. Dit ziet men ook in die geweldige Plantagien van Boomen, aan de Hillegommer,
 Katwyker, Voorhouter en andere Zanderyen; welken ons met doorslaande en
 670 onloochebaare blyken toonen, dat die magere afgezande gronden, alleen door der-
 [p. 472] zelve beplanting met geboomte, binnen korte jaaren, eene zwarte veenagtige
 korst aanneemen. En dus doet ons deeze eenvoudige waarheid ten klaarste zien, op welk
 eene wyze men stellen kan, dat de veenagtige Stoffen, die door boombladeren
 veroorzaakt zyn, door hunne verrotting iets tot het worden van een Veen-bedde
 675 toebrengen; zonder dat men daar uit, by manier van gevolgtrekking, mag besluiten, dat
 dan geheele hoog en droog staande Bosschen, daar door overal bedekt moesten worden.
 Ondertusschen oordeelen wy dit nogtans in Bosschen, die op laage moerige gronden
 groeien, niet onmogelyk, maar stellen zulks zelfs gantsch aanneemelyk; nadien 'er
 verscheiden oorzaaken in kunnen samenloopen, die medewerken om deeze gronden, het zy
 680 door Waterplanten, door Mos, Riet, Biezen, of eindelyk door den aart der Boomen
 zelve, merkelyk te doen aanhoogen, door het samenrotten van 't een en 't ander. Men
 ziet dit baarblykelyk in onze Laage Duinvaleien en Veenbosschen, alwaar een ieder,
 die 't geluste, zulks kan naspeuren; byzonder in de planteryen van Esschen en
 Wilgenboomen in de Veenen. Dus zyn my, in Roelof Aartgens Veen, Boomen bekend, die
 685 'er, geen zes jaaren geleeden, op dras land zyn geplant; welker gronden heden wel een
 voet aangehoogd, en waar van eenigen geheel droog veenig zyn. Ook vertrouw ik vastlyk
 dat die gronden, indien de Boomen niet [p. 473] om de vier of vyf jaaren tot
 brandhout omgehakt, of de jonge telgen tot planteryen naar elders vervoerd wierden,
 zoo oogschynelyk zouden toeneemen, dat men dit nagaande, myne gedagten en bewyzen
 690 over het algemeen, voor zeer bondig erkennen zou. Dus onderzocht hebbende, hoe veel de
 bladeren der Boomen, door hunne eigen zelfstandigheid, tot het Veen kunnen
 toebrengen, dienen wy nu nog te onderzoeken, of die deeltjes, reeds tot Veen aarde
 verwandeld, ook door het water vervoerd zynde, Veenlaagen formeeren; gelyk de gemelde
 simon stevin staande houd.

695 Dit wel denkende vernuft had opgemerkt, dat 'er, wanneer men de Aarde, die met de
 verrotte bladeren, tusschen onze Duinen Zandgronden vermengd was, zoo vermengd als

men ze vinden mogt, in een glas met water vermengde, en dit mengsel nu en dan roerde, dat 'er dan eindelyk eene scheiding gebeurde; war door de zwarte Aardstoffe, als de
700 ligtste boven dreef, en zig dermaate van het overige afscheidde; dat 'er onder op den bodem niets doorzonk dan een schraal Zand, van eene geele, grauwe of witte koleur, naar geraade van den grond, waar uit die gemengde stof genomen was: en dat wyders deeze gemelde zwarte Stoffe, gedroogd zynde, van den eigensten brandbaaren aart was, als de Turf. Hier uit bewyst de genoemde Autheur vervolgens, dat deeze zwarte
705 [p. 474] Aarde, uit Plantstoffe gebooren zynde, en op hooger plaatsen liggende, door den regen losgemaakt, en met afvloeiend water naar de laager valeien gedreeven kan worden. Tegen deeze eenvoudige proef heeft degner zig zoo sterk verzet, dat hy het agt, als of men den Moriaan wilde wasschen; ontkennende rond uit, eene brandbaarheid van die verrotte Plantstoffen van bladeren, welken in zwarte Aarde verwandeld waren. Dog wy hebben genoeg beslissende redenen om te gelooven, dat degner de proeven van
710 stevin niet onderzocht, en deeze stelling uit eene losse vooringenomenheid veroordeeld heeft. Onder het beschryven van het Vierde Geslagt, de Teel-of Poot-klai; sprak ik reeds hier boven van dit verschynsel in de Klai, en merkte die zwarte Stof toen al aan, als bestaande uit zelfstandigheden van verstorven Planten. Dog diestyds aarselde ik, by
715 mangel van het Werk van stevin te bezitten, ten einde zyne gedagten behoorlyk na te gaan, om deswegens iets te bepaalen; maar dewyl ik zedert dien tyd alle Autheuren, welken tot het Veen betrekking hadden, opzocht; of ik tot deeze ter drukpersse gereed liggende Verhandeling nog eenige weezenlyke zaaken konde, byvoegen, heb ik my met alle naarstigheit bevlytigd, om dit stuk nog eens naauwkeurig te
720 onderzoeken; vermits het my zeer aanmerkelyk voorkomt, te meer daar 'er gantsch gewigtige op reden steunende ge- [p. 475] volgtrekkingen uit voortvloeiën. Ik heb daar op de proeven van stevin met alle juistheid nagedaan, zoo met Veen-aarde zelve, als met het zandige Veen uit onze Duinen; insgelyks met zwarte Teel-aarde, heele blaauwe Klai, blaauw Zand en Modder; en in alle deeze Stoffen heb ik de bovengemelde
725 scheiding bewaarheid bevonden. 'er scheidde zig altoos eene Laag van ligte zwarte Stoffen, die boven dreef, van de andere zwaarder Aard- of Zanddeelen af; en deeze ligte zwarte Stoffen, gedroogd en in 't vuur gesteld zynde, brandden lugtig en schielyk tot assche. Verder vertoonden zig de fyn gewreeven deeltjes, voor het vergrootglas gebragt zynde, vezelig en van allerlei gedaante, veel verschillende van
730 Klai- of Zanddeelen. Boven al bespeurde ik een merkelyk onderscheid in die deeltjes, welken van blaauw Zand of Klai afgescheiden waren; want in deeze verschilde niet alleen de vezelagtigheid der Stoffe, maar ook eenigzins de brandbaarheid. Ondertusschen was 'er in alle de afgescheidene zwarte Stoffen, een overtuigend blyk van derzelve overeenkomst met veenaartige verrotte Plantdeelen; en ik houde my
735 verzekerd dat men, daar deeze proeven meest in het najaar genomen zyn, dezelve vry sterker en nog meer doorslaande zal bevestigd vinden, als men ze in het heetste van den zomer herhaalt; wanneer deeze Aardstoffen en de verrotte Plantdeelen aan 't gesten geraaken. Het [p. 476] een en 't ander nu op ons onderwerp overbrengende, kan men zonder twyffel, overeenkomstig met stevin, vaststellen, dat 'er veele dusdanige
740 ligte verrotte Plantdeelen, door den regen, sneeuw en aflopende beekjes, naar laager plaatsen worden mede gesleept, na dat zy door weeking los gemaakt zyn. Dat deeze dus afgevoerde deeltjes vervolgens in de laagere en holle gronden samenvloeien, aldaar blyven liggen, van tyd tot tyd oopenstapelen, met het water, in eene holle valei, eerst tot een Moeras worden, en daar na, met den toeneemenden aanwas van andere en
745 nieuwontspruitende Waterplanten, tot een Veenbedde aangroeien. Dit heeft de Edele Heer vegelin insgelyks te regt begrepen(*); en 't word, hoe sterk degner dit ook ontkenne, in onze dagen in alle Duin-valeijen ten klaarsten bespeurd. Daar benevens is dit, door vergelyking, zeer wel over een te brengen, met de hier boven betoogde gewoone strekkingen der Veenbeddingen in ons Land, en beantwoord tevens volkomen aan de natuurlyke laage gelegenheid van Holland, by de nabuurige, of, oudtyds, in
750 deszelfs boezem gelegene hooge Landen; die, zoo als ten overvloede bekend is, gelegen hebben tusschen waadbaare wateren, anders genoemd [p. 477] Moerassen. Dus is het zeer gemaklyk te begrypen, hoe ook de Bosschen, op hooge en bergagtige Landen, aan de laage valeien Veenstoffen toevoeren; zonder dat men, uit het gezegde, het gevolg kan
755 trekken, dat die Bosschen zelve door deeze Stoffen bedekt moesten worden: gelyk degner zoo aanvoert, dat anders de Bosschen in Moskovien, Tartaryen en Amerika reeds zouden veranderd zyn. Men ziet nu duidelyk, dat dit gevolg niet doorgaat, en 't veel eer blykbaar is, waarom 'er in Moskovien en Tartaryen, in de laage Landen, Veen gevonden word, zoo als de reizigers getuigen. Wyders kan ik hier, het oor anderwerf
760 aan de schrandere woorden van stevin leenende, niet voorby myne bespiegelingen nog te laten gaan, op het gebooren worden van het zwarte slib in de allerhelderste stilstaande en zelfs loopende wateren; als mede op de oppervlakkige gelegenheid van alle Veen- en Dary-beddingen. Toont hier de Natuur zelve deeze gemelde scheiding der

765 ligte zwarte Aard-deelen van de zwaardere niet aan? Mag men in dit geval niet denken,
 op het algemeen aangenomen gevoelen, dat alle verrotte deelen van dieren en planten
 een groot deel van de oppervlakkige korst der Aarde uitmaaken? Waarom toch ligt 'er
 geen Veen tusschen in de diepe Myngraeven? En waarom, ten laatsten, zouden wy
 twyffelen, of de Natuur van het Ryk der Planten kan zoo wel haare aardagtige,
 770 hoofdstoflykheid behouden, in [p. 478] haare uitgebreidste verandering; als de
 metaalen, zouten en eindelyk de dierlyke Stoffen zelve? Begrypelyke mogelykheden,
 voorwaar, dog diepe verborgenheden van de scheidpaalen der Natuure bepaald, door een
 Majestieuzen Schepper, wiens wysheid wy tot het einde toe niet kennen kunnen. Denk
 niet, waarde Leezer, dat ik voor dweepery vatbaar ben; dan, daar rede en natuur
 spreekt, staat het my vry uwer aandagt myne bespiegelingen mede te deelen. Wy zien,
 775 wy weeten, en worden van rondsomme overtuigd, dat alle weezens in de natuur eene
 hoofdstoflykheid bezitten, die hun in den grootsten trap van verandering by blyft; en
 waar door zy, schoon met de Elementen onder een gemengd, eenig overschot van hun
 eenmaal saamgestelde weezen bewaaren. Dit zoo zynde, kan niemand 't my ten kwaade
 duiden, als ik hier myne gedagten vestig, op eene naauwe verbintenis van de Aarde
 780 zelve met de Planten; waar door die Aarde altoos iets behoud, dat eertyds in eene
 bloeiende Plant bestond, dog nu, verdord, tot stof en aarde wedergekeerd is; even
 zoo als onze Menschlyke lichaamlyke zelfstandigheid, voor zoo verre ze Aarde bezit,
 stof is en tot stof wederkeert.

785 En dit denkbeeld, dat men onzes agtens niet als ongegrond kan verwerpen, leid ons
 natuurlyk om nog een stap verder te gaan, en bepaaldlyk te onderzoeken; of men de
 [p. 479] Veenstoffe, die eene zwarte Aarde schynt te zyn, alleen als Aarde
 moetaanmerken; dan of men die Veen-aarde, voor eene van den beginne met andere
 hoofdstoffen geschaapen stof, moet houden? welke vraag wy oordeelen kort en goed
 790 aldus te kunnen ophelderen. Toen wy in het zevende Hoofdstuk over de Aarde spraken,
 hebben wy, de eigenschappen der hoofdstoflyke Aarde voorstellende, dezelve beschouwd,
 als eene zelfstandigheid, die in alle stoflyke weezens volstrekt noodzaaklyk en
 tegenwoordig is; en daar benevens aangemerkt, dat de Aarde nooit of zeer zelden in
 haar eigen weezen gevonden word, zonder met eenige Stoffen, daar zy het naast mede
 795 vereenigd is, vermengd te zyn; misgaders dat zy in het vuur haare vaste eigenschap
 behoud, en noch daar in, noch in oly of water vloeibaar word. Dewyl nu de Veen-aarde
 brand, in het vuur verteert, op het water dryft, zig daar mede vermengt, en in haare
 zelfstandigheid verandert, is Veen volstrekt geen hoofdstoflyke Aarde. Dog als men de
 assche van het Veen gade slaat en opmerkt, dat een groot gedeelte derzelve Stoffen
 800 bevat, die door het vuur niet kunnen ontbonden worden, en dat het Veen daarenboven al
 vry veel van die Stoffen uitlevert; dan kan men niet ontkennen, of het Veen is ryklyk
 met Aarde vermengd. Wanneer men wyders agt geeft op deszelfs gronden, die beteeld
 worden, dan ziet [p. 480] men dat het Veen, ook in dien zin, aan de Aarde beantwoord;
 maar als men in tegendeel overweegt, dat alle voorige en nog volgende bewyzen toonen,
 805 dat het eene Aarde is, die uit ontsloopte en verrotte Planten, welke haar groeiend
 weezen verlooren hebben, bestaat, is 'er geen de minste grond, om het Veen als van
 den beginne geschaapen aan te merken. Nadien ik evenwel niet aarsel, om onze
 Veenaarde, zoo als wy ze vinden, niet meer als tot het Ryk der Planten behoorende aan
 te merken, schoon degner zulks beweerde, uit hoofde van het zout, de zwavel, de zuure
 810 geesten, de brandstoffen en de hoofdstoflyke Aarde, die 'er onafscheidelyk mede
 vermengd zyn; zoo stel ik, op het spoor van stahl, ons Veen gerust onder de Mineraale
 brandbaare Aarden of Bitumineuze Delfstoffen; even zoo als men de Aarden met zout van
 beesten-pis, of met drek vermengd, onder een Mineraalen Geslagtnaam brengt; alhoewel
 men 'er een dierlyken oorsprong in erkenne. Dus versta ik, en dit dient hier wel
 815 opgemerkt te worden, door Bitumineuze Veen-aarde, niet het eigentlyk Bitumen,
 Steenkool, Joodenpek of eene dergelyke volkomen zwavelige Delfstoffe, maar eene uit
 Planten verwandelde en oorspronglyke Aarde, die, door verrotting en ontslooping, zoo
 naby aan de Bitumineuze Stoffen komt: dat zy zelfs, door grooter en ons nog onbekende
 veranderingen, tot zoodanige [p. 481] Stoffen kan verwandelen; het zy zulks door het
 820 Zeezout of andere Mineraale Zouten geschiede. Overeenkomstig met deeze stelling, zyn
 wy gantsch niet vreemd van te denken, dat, gelyk wy, in het Veen zelve, eene
 trapswyze verandering van grof, los en vezelig, tot fyn hard en verbonden zien; zoo
 ook fyn Veen tot Dary, Dary tot Bitumen, Bitumen tot Steenkool, en de Harst der
 Planten tot Barnsteen kan verkeerren; op eene dergelyke wyze als wy weeten dat Klai in
 825 Zand, Steenen, Keien en zoo voorts kan veranderen. Het een en 't ander van ons
 voorgezegde te saamgebracht zynde, zal deeze gedagten niet wederspreken; des het niet
 noodig zy ons hier in te laten, in eene verdere vergelyking der Soorten van Bitumina
 tegen onze Veen-stoffen: waar van wy te eerder afzien, om dat wy 'er, toen wy over
 den Dary handelden, al vry veel van gezegd hebben, dat hier op toepasselyk is. Wy

830 zullen 'er derhalven voor tegenwoordig op nieuw niet over uitweiden, schoon 'er
 degner ons wel gelegenheid toegeeve; ook zal, het geen wy daar omtrent te zeggen
 hebben, straks nog wel ter snede komen. Even zoo stap ik voorby, het onderzoek of het
 Veen een voortbrengsel der Zee zy, 't welk boven reeds wedersproken is: ook bemoei ik
 835 my niet met die beuselpraatjes, dat het Veen, als een gewas, zou voortteelen, en dat
 men 't, in die gedaante gelyk men 't vind, voor een gewas zou [p. 482] moeten houden,
 dat mede al wederlegd is. Daar benevens komt het my voor, dat ik my insgelyks wel mag
 ontslaan, van het onderzoeken van degners gevoelen, die uit het Heiveen, de gedroogde
 run en de veelerleie Plantstoffen, die even als andere Planten branden, afleid, dat
 840 het Veen voor een zuiver mengsel van nog in weezen zynde Plantdeelen te houden is, en
 voor eene Stoffe, die geene zwaveligheid bezit. Wy staan zyne stelling gaarne toe,
 omtrent den gemelden Run-turf, het Heiveen, den Plagge-turf, en zelfs omtrent onryp
 Veen; dog in best fyn Veen en Dary, vind men de zelfstandigheden der Plant-deelen en
 vezelen reeds dermaate veranderd, dat ze ten grootsten deele niet dan Aarddeelen van
 845 een moerigen aart zyn; die men, door behulp van een goed vergrootglas, gantsch
 onderscheidenlyk tusschen zeer fyne vezeltjes gewaar word: voorts kan ieder een die
 Turf brand, oordeelen, of de turf geen zwavel bezitte.

Tot hier toe aangetoond hebbende, hoe het Veen uit allerleie verteerde Plantgewassen
 kan ontstaan; hoe de ontsloopte deelen van Boomen, en wel inzonderheid derzelve
 850 bladeren, de heesters en kruiden, die op hooge plaatsen groeijen en naar laagere
 strecken afgevoerd worden, daar het hunne tot de Veenwording toebrengen; staat ons nu
 te bezien wat deel wel voornaamlyk de Waterplanten, die by menigte in de Moerassen
 voortspruiten, hier in heb- [p. 483] ben. Dewyl wy, in alle onze slooten, greppels en
 moerassige gronden, de verwandeling dier Planten, in Veen en Modder-aarde, in zulk
 855 eene kennelyke hoeveelheid zien toeneemen, dat de gemelde plekken, binnen weinig
 jaaren, ja somwylen in éénen droogen zomer, met aanstaand Veen vervuld zyn, zoo zou
 'er weinig omslag tot dit onderzoek behooren: En nadien wy ook, by die gelegenheid,
 aan degner in geenen deele kunnen toestaan, dat men het Mos en Wildgras hoofdzaaklyk
 voor den byzonderen grondslag van het Veen zou moeten houden, zyn wy verpligt dit
 860 stuk wat breeder te behandelen.

De schrandere degner, in zyn elfde Hoofdstuk, overgaande tot de naastdenkelykste
 Stoffen van den Turf, en toestaande dat de Planten tot de Stof van Veen bekwaam zyn;
 dog tevens beweerende, dat 'er geen Turf zonder Mos of Veldgras is samengesteld; houd
 865 voor vast, dat, buiten de Hei- of andere Waterplanten, dit Mos en Gras de
 naastdenkelykste zelfstandigheid der Turven is. (Muscum & Gramen palustre pro
 primaria & proxima Turfae substantia habere.) De grondslag van dit gevoelen des
 geleerden degners is de volgende bevinding. Versch gebaggerd Veen gedroogd hebbende,
 ontdekte hy, op het oog, mosagtige deeltjes in 't zelve, en wierd gewaar dat die
 870 deeltjes van dit gedroogde Veen, van elkander gescheiden zynde, voor het
 vergrootglas, meerendeels wor- [p. 484] teltjes van wild Gras en Mos vertoonden.
 Wyders heeft hy opgemerkt, dat het Veen op die plaatsen, daar men een moerassigen
 grond of uitgebaggerde Veenstreken vind, door het gemelde Mos of wild Gras
 aangroeit. Hy beroept zig daarenboven tot ophelderinge van zyne gedagten, op eene
 875 soort van Mos(*), 't welk een Watermos is, dat men omtrent Craneburg by geheele
 beddingen vind; en aldaar verzameld word, tot gebruik der Schepemaakers, die 'er zig
 van bedienen, om hunne Schepen daar mede te breeuwen; by welk alles nog komt de
 eigenschap van dit Mos, om, in drooge tyden, by geheele strecken, te ontbranden; des
 het in brandbaarheid overeenkomstig zy met den Turf.

880 Wat nu deeze gedagten van degner, en ieder voorstelling in 't byzonder betreft wy zyn
 't hier omtrent in zoo verre met hem eens, dat het Mos en het water Veldgras(†) wel
 gedeeltlyk iets van de stof van het Veen toebrengt; dog wy houden tevens staande, dat
 het op verre na niet voor de hoofdzaaklyke plant te houden is. En de gegrondheid van
 885 deeze onze stelling 72 en 973.

[p. 485] kunnen wy, op dezelfde wyze als degner, uit de beschouwing der hedendaagsche
 gelegenheid van Hollands Veenen, en uit den aart der Hollandsche Waterplanten, ten
 klaarsten bewyzen. Te weeten; men vind die Soort van Mos, welke onze Autheur
 afzonderlyk bedoelt, niet in onze Veenen; of zoo men ze vinden mogt, is het dermaate
 890 schaars, dat de kruidkundigen het als een zeldzaam plantje aanmerken: ik ten minsten,
 die zeer veel werks van het opspeuren deezer Plant-soorten gemaakt heb, en meest alle
 Vaderlandsche Soorten bezit, heb het nooit gevonden. 't Is ons egter wel bekend, dat
 het in de Geldersche en Vriesche kwartieren overvloedig wast; en ik stem gaarne toe,
 dat het, in de Geldersche Moerassen, in Veen kan verwandelen, dog dat dit in Holland
 895 plaats zou hebben, zulks is onwaaragtig. Het Mos, dat wy op onze Veengronden vinden,

is het kruipend Aardmos, het taks wys groeiend Aard-mos, het Fontein mos en veelerleie Bysorten, die met haaren eigentlyken naam in het Nederduitsch niet bekend zyn, en in 't algemeen Aard- of Water mos genoemd worden. Hy dien 't geluste, kan ze by dillenius ongemeen fraai afgebeeld vinden: als bepaaldlyk het Hypnum surculis proliferis. Tab. 41. Hypnum surculis repentibus. Tab. 35. Hypnum surculis erectus. Tab. 38. Mnium pedunculis aggregatis. Tab. 52. Fig. 76. Bryum in verscheiden Soorten, dog byzonder Bryum Antheris pen- [p. 486] dulis. Tab. 51. N. 71. en wyders het Fontinalis of Fonteinmos. Alle deeze Soorten groeien nergens meer dan aan de wortelen der Elzen-, Wilgen- en Esschen-Boomen, tusschen de Bosschen in, en byzonder op de afgehakte stammen op de vlakke Hooi- of Gras-velden: dan in de vlakke Veenvelden, groeit dit Mos zoo schaars, dat het in geen aanmerking kan komen; waar uit blykt dat het zelve zoo min als eenige andere Plant, voor eene byzondere Soort van plant, die in Holland Veen voortbrengt, te houden zy. Het gestelde, raakende het wild Gras, komt wat nader by; vermits 'er op alle moerige Veengronden, zoo wel in Holland als elders, niet weinig van dit Gras groeit; dog al wederom zoo veel niet, of het is doorzaaid met de Water-eppe, den Water-ranunkel, ook zeer veel met wilde Zuuring, Rietgras en ontelleyke andere Planten, die de Moergronden beminnen; welken men in de zoo nuttige Flora Belgica van den Heer de gorter breeder, met bepaaing der plaats en daar de Waterplanten in onze Veenen groeien, vinden kan; en die wy op haare plaats hoopen te beschryven. Dog voor tegenwoordig zy het gezegde genoeg ten bewyze, dat men het Wildgras niet kan zeggen, de Hoofdzaaklyke Stoffe van het Veen te zyn; zonder 'er eene menigte van andere planten by te stellen. Betreffende eindelyk de voorbeelden van ontbrande Hei-gronden, deezen zyn, zoo 't ons voorkomt, van geen het [p. 487] minste gewigt; dewyl die ontbrandingen eer betrekking hebben op Heiveen, of hooge drooge Veenbeddingen, met Kreupelbosch beplant, dan op laage moerige Veenen: ook is die ontbranding, aan gedroogd Mos en Hei niet meer eigen, dan aan droog Hooi, drooge Boombladeren en andere Kruiden. Gevolglyk bewyst dit alles niet in 't allerminste, dat het Mos en het Wildgras voornaamlyk in de Turfstof heerscht. Beroept men zig vervolgens nog op de kleur, zoo staat hier aan te merken, hoe 't niet onmogelyk is, dat eenige gronden, van verrotte Plantdeelen ontstaan, eene kleur verkrygen van de meest heerschende Plant: dit is zelfs zeer aanneemelyk, en men ziet het duidelyk in den gemeenen Vrieschen Hei en Plagge Turf; dan, dat men in volkomen verrot Veen, de kleur der Mossen onderscheiden kan, is door my nooit bewaarheid gevonden; en wy merken het aan als een vernufts speeling der gedagten des Geleerden degners, wanneer hy zulks beweert. Byaldien het Veen hier en daar roodagtig, groen of bruin is, ontstaat dit niet uit den aart der Planten, maar uit den trap der verrottinge, die allengskens van groenagtige tot bruine, en van bruine tot zwarte Veenstof verwandelt. 'er is evenwel, 't is waar, in sommige verrotte en wel de diepste Veenbeddingen, een vry aanmerkelyk onderscheid van verwe; dog deeze verwe, die roodagtig is, vind men gemeenlyk in zoda- [p. 488] nige beddingen, die vol boom-wortelen zyn, en wel byzonder Elzen-wortelen: vermits nu Elzen-wortelen onder den grond, altoos rood zyn en blyven, zelfs in den hoogsten trap van verderf, zoo schryf ik de rosse kleur van sommige Veen veel eerder daar aan toe; 't welk tevens overeenkomt met de onder den grond ontdekte Boomwortelen, als zynde deeze Boomen de natuurlykste van ons Land.

Even zoo is het ook gelegen met de beschouwing van den Turf of het Veen, door het vergrootglas. Men wil hier in de Mossoorten onderkennen; dan men bedriegt zig in deezen, naar onze ondervinding, geweldig. 't Is waar, men ontdekt 'er, door het vergrootglas, zeer veele deeltjes in, die zig als Mos vertoonen, en 'er loopt ook Mos onder; dan gebrek van kennis aan de Wortelvezelen onzer Waterplanten, veroorzaakt hier derzulker misleiding. De vezelen van het Flab (Conserva,) van den Waterpaardestaart (Cauda Equina aquatica,) van het Water- coraal (Chara,) of Zanichellia, en oneindig andere Waterplanten, als mede van derzelve Zaadhuisjes, toonen in Veen, als zy met de Veenstof vermengd, en nog niet geheel verrot zyn, dezelfde fyne vezelagtige, hairige, en taks-wyze verwarring, die gedroogd en verrot Mos geeft. Daarenboven, (en dit ziet men kennelyk in ons Hollandsch Veen,) vind men 'er zeer dikwyls den Kalmoes-wortel, het Riet, de Wortelen van Wa- [p. 489] erplompen en dergelyken, nog duidelyk tusschen in: welk alles genoegzaam is, om onwederspreekelyk te zien, dat, het geen zig voor het vergrootglas vertoont, geen Mos alleen zy. Dan waar toe ons vermoeid met byzondere bepaaingen van het een of ander gewas? Waar toe zullen wy ons vernuift boven de Natuur tragten te stellen? Hebben wy geen kennis genoeg aan onze Waterplanten? Zien wy niet ten klaarsten, dat zy allen vol Oly en brandbaare Stoffen zyn? Waarom anders droogt en brand een Waterplant gereeder, dan de meeste Landplanten? Waarom dryven zy ligter? En waarom rotten zy, groen en leevend zynde, niet in het water, gelyk anders de Landplanten doen? Is hier van eene andere reden, dan eene byzondere eigenschap haarer Klapvliezen, die veel

lugts bezitten, en eene Oly, welke aan het water tegenstand bied? Ik geloof, neen! en ik durf hetwel als een onderwerp, eener nadere onderzoekinge waardig, voorstellen. Ondertusschen verklaart ons die zelfde olyagtigheid der Waterplanten ten overvloede, hoe zy, tot verrottinge komende, een zeer grooten trap van brandbaarheid, en vettigheid aan het Veen geeven. En als men in agt neemt, dat die vettigheid, vereenigd met derzelve aarddeelen, en, gemengd met het zout der Aarde, waarin of waarop zy rotten, vervolgens concentreert met het algemeene zuur; zo blyft 'er geen twyffel meer over, aan den groo- [p. 490] ten invloed, die zy gezamentlyk op de Veengronden hebben. Trouwens eenige beproefde voorbeelden zullen ons ook in dit geval niet verlegen laten, om te toonen, dat alle Waterplanten ligtlyk en veel Veen voortbrengen. Let men op het dryvende Kroos, (Lemna); deeze kleene Plantjes bedekken alle onze Rivieren, Vyvers en Slooten, des Zomers, in zulk eene menigte, dat men 'er naauwlyks door kunne vaaren; zoo dat het de oplettendheid van alle Hoog Heemraadschappen tot zig trekt, om de stroomen 's jaarlyks te schouwen, en daar van te doen zuiveren. Dit Kroos nu voeren de Tuiners in de Veenen gretig en met kosten naar de Veenplantaadien; in een jaar is het verrot, en het vereenigt zig met den Veenbodem, terwyl het land word aangehoogd, en bestendig Veenartig blyft. Dit eigenste ziet men ook gebeuren met het Flab (Conserva,) de Waterdarmen (Ulva,) het Fontein Wier (Fontinalis,) en dergelyke Planten meer; deeze allen verkeerren in eene zwarte Veenarde, als zy ter mestinge gevischt worden. Onze Boeren baggeren ze des Zomers uit de Slooten op, leggen ze aan hoopen op de Kaden; en 'er verloopt geen jaar, of die Planten zyn verrot tot zwarte Aarde, latende alleen eenige taaie fyne vezels over. Voorts is de aanwas van dit Flab, met de voornoemde Kruiden, en het Kroos, zoo overvloedig in onze stille Wateren, dat een Sloot, van vier voeten diepte, onbevaar- [p. 491] baar word, indien men slegts twee jaaren verzuimt van dezelve te zuiveren. En boven al trekken de Veenslooten deswegens onze aandacht, alzoo die moerwording der Slooten zig daar in ten klaarsten opdoet: de geringste Veenknaap, die, den eenen Zomer, een happig Baarsje gemaklyk door 't Kroos, tot eene diepte van vier, vyf a zes voeten, ophaalde, weet dat het aangroeien van Kwab en Kroos, in een volgenden Zomer, in dat zelfde uitgekijpte plaatsje, zyne handgreep te leur stelt; dewyl hy 'er dan niet alleen bezwaarlyk door kan, maar ook, 'er door zynde, geen grond kan peilen. Voeg nu by dit Kwab, Kroos, en dergelyke dryvende Gewassen, de Plompen, (Nymphaea,) de Meerbladen, (Hydrocharis,) het Pylkruid, (Sagittaria,) de Water-Munte, (Mentha aquatica,) die allen in menigte, met haare wortelen den bodem, met haare steelen den boezem, en met haare bladeren de oppervlakte der Veenen andere Wateren dermaate vervullen, dat zy zig digter in een schakeeren, dan de takken en de bladeren van een lommerryk Bosch; des zy in dit opzicht te recht Waterbosschaadien genoemd mogen worden. Daar wy nu dit zoo kennelyk gewaar worden, en de gezamentlyke zelfstandigheden dier Waterplanten, nog dagelyks Veen zien voortbrengen, wat reden zou 'er dan nog overblyven, om ons tot een byzondere Plant alleen te bepaalen? Te meer, daar wy zulks, ingevalle men dit eischte, voor- [p. 492] zeker, wat Holland betreft, met meerder grond van de gemelde soorten van Planten zoude kunnen bewyzen, dan van het Geldersche Mos en Wildgras. Ook zou men op die wyze het Flab en de genoemde Waterdarmen wel als eene byzondere Veenstof mogen aanmerken, voor al, om dat haare drooge vezelen zoo overvloedig tusschen ons Veen in gevonden worden.

Zoo als deeze Verhandeling ter Drukperse gereed ligt, ontvangen wy, juist van passe, van een oplettend Liefhebber en Waarneemer, op dit stuk, een voldoende berigt van eenige Proeven, daar omtrent met de vereischte zorg in 't werk gesteld: welke proefneemingen wy niet kunnen nalaaten hier in te lasschen; dewyl zy ons het zonderlinge genoeg geeven van onze gedagten te zien versterkt, en wel zoo, dat zy, eenstemmig met onze bepaaing van het Veen, als beslissend mogen aangemerkt worden. Het Berigt luid hoofdzaaklyk aldus:

'Een zeker Heer, (verkiezende dat zyn Naam niet genoemd werde,) heeft op eene Buitenplaats, gelegen omtrent een uur van de Stad Amsterdam, naby de Veenen, in den jare 1768, twee kuilen laten graven, beide naby en aan den boord van het water, in een lossen en lagen grond. Een der kuilen liet hy vullen, alleen met bladeren van Bomen; de andere alleen met het Waterkruid, dat men gewoonlyk Flab noemt, en door- [p. 493] gaans in menigte alle jaren verteert, en de meeste stilstaande waterenvervult. De grond van de Polder, waar in beiden de voornoemde kuilen gegraven waren, en waar in de proeven werkstellig gemaakt zyn, is voor een gedeelte ligte Veenarde, tot circa agt of tien voeten, en bekwaam tot middelbaar goeden Turf, voor 't overige Klai. Beide de gemelde stoffen heeft men, gedurende agt maanden agter één, onder het water laten rotten, en dezelve in den jare 1769 uit de kuilen laten nemen, en wel uit het midden, en de volkomen zuivere plantaartige laag. Toen heeft men de

1030 stoffen samengedrukt, zoo veel mogelyk was tot vaste klompen gewrogt, en in de lugt laten drogen. De Boombladeren zyn bevonden het minste verteerd te zyn, en niet
 1035 behoorlyk aaneen klevende, zoo als goede Turf doet; echter tot zulk een trap, dat 'er zig een genoegsame aart en eigenschap van Turf opdeed: dan dit reeds overvloedig door proeven van anderen bevestigd zynde, heeft men 'er ook in berust. Maar aangaande het Watergewas, of dit Flab, is bevonden, dat het bynaar geheel verteerd was, dog met
 1040 eene kennelyke onderscheiding, van zyne lange draadagtige vezeligheid, die aan dit Flab natuureigen is, als uit een nevensgaand stuk blykt. Ondertusschen is het zoo vast van lighaam, dat het, by de gewone [p. 494] Turf aangelegd en ontstoken zynde, genoegzaam brandende en vlamme is bevonden; in een zuivere aarden vuurtest gelegd, vry hard en duurzaam gloorde, en men daar aan, als aan een vuurkool, een pyp met
 1045 tabak ontsteken konde. Ten laatste verteerde de kool tot goede witagtige Turf-assche. Uit deeze eigenschap van het Flab blykt overtuigend genoeg, hoedanig derzelver Zelfstandigheid, in het element, daar het eertyds in groeide, weder verteerd zynde, en daar na opgebaggerd en gedroogd wezende, alleen in staat is om goede Veen uit te leveren'.

1045 Dus verre het toegezonden Berigt; welk, op ons laatste gezegde overgebracht zynde, duidelyk doet zien, hoe wy ook het Flab, op goeden grond, als eene voornaame stof van het Veen zouden kunnen voorstellen. Dan dewyl wy dit zelfde in andere Waterplanten, als Kroos, Biesgras, Plompen, en ontelleyke andere soorten, zien gebeuren, zoo
 1050 bepaalen wy dezelve ook in dit opzicht van Veengrond tot geen Flab alleen: en hierin stemt ook onze gunstige Zender van dit berigt met ons overeen, als hy vervolgens aanmerkt:

1055 'Dat de meeste gemene Veengrond, die in lage moerassige en dras liggende streken uit het water word opgebaggerd, uit de Watergewassen van dat zelfde Water oorspronkelyk is: en dat voorts die zelfde gronden door den tyd zooda- [p. 495] nig kunnen
 1060 aanhogen, dat zy eenmaal weder toe het weiden van Vee kunnen dienen. Waar uit wyders op goeden grond te beweren is, van welk een noodzakelykheid het zou zyn, dat men de moerassige en drassige Veenlanden een langen tyd liet rusten; op dat dus de lage Landen van Holland zig niet alleen verhogen, maar ook door den tyd goede Turf tot
 1065 branding verschaffen mogten. Ontwyffelbaar komt het my voor, dat alle de Watergewassen, daar onder ook het Riet, tot het vermeerderen van Veen en Turf, het hunne toebrengen, waar van mede proeven tragte werkstellig te maken', enz.

1065 Wy zeggen den onbekenden Heer dank voor het toegezonden Berigt, en wenschen hem een goed gevolg zyner verdere kundige proeven, van welker bedoelden uitslag wy ons volkomen verzekerd houden. Het zou vooral van gewigt zyn, een langen tyd hier mede
 1070 geduld te oeffenen, en in agt te neemen, hoe het tusschen het Zand, en hoe het tusschen de Klai geschied; de aandagt wel byzonder op onze Rietakkers, het Kroos, en het Waterlis, de Elzen- Wilgen- en Esschen - Boomen te vestigen; alle die stoffen ook
 1075 eens onder een te beproeven; en na te gaan, zoo 't geschieden kon, hoe het zig in zout water mogte toedraagen. Misschien zou men dan mede iets naders wegens den Dary kunnen bepaalen; en naastdenkelyk veel [p. 496] lichts omtrent de zwaveligheid van den eenen Turf by den anderen verkrygen. Dit alles, schoon wy den oorsprong van ons
 1080 Veen volkomen en na genoeg meenen bepaald te hebben, zou egter niet nalaaten van groot nut te zyn voor het Vaderland; dewyl wy daar door in staat zouden geraaken, om een merkelyken stap te doen in de kennisse van het weder doen aangroeien van 't Veen; waar van wy in ons Antwoord aan de Hollandsche Maatschappy insgelyks gewag gemaakt hebben. Hierin gelukkig slaagende, zou men, daar Vader vondel voorheen zeide,
 1085 Gezegend is het Land,

1080 Daar 't Kind zyn Moer verbrand.
 als dan zeggen,
 Dog dubbel zegen waard,
 Daar 't Kind zyn Moer herbaart.

1085 't welk zekerlyk eene voortreffelyke onderneeming tot aanwinning van Land zou zyn. Dit ons hier voorgestelde denkbeeld stemt ook de Geleerde degner ten vollen toe, en hy bewyst daar benevens volkomen, dat men een bodem, die ter diepte van wel agt of
 1090 tien voeten uitgeveend is, binnen den tyd van tien, twintig of meerder jaaren, indiervoegen zal kunnen zien aangroeien, dat 'er een Mensch over gaan, of Vee 'er op weiden kan. En [p. 497] schoon deeze aangewassen grond inwendig hol en bol zy, is het niet buiten reden te denken, dat deeze grond, na verloop van Eeuwen, hard en vast zal worden. Dit zeker is niet alleen aanneemelyk, by wyze van vooronderstelling, maar de ondervinding spreekt deswegens ook met gezag. De Edele Heer vegelin meld ons, ten

1095 aanzien van de Wei en Klyn-landen in Vriesland, dat het natuurlyk Rietgewas en andere
 Planten, binnen korte jaaren geheele Velden belooopen, en die aanhoogen; dat de
 ongehoffende Landen, die zedert de Veepest van den jaare 1713 en 1744, by gebrek van
 1100 Vee ongemaaid bleeven liggen, zoodanig waren aangegroeid, dat men, by het weder
 aanfokken van Vee, veel moeite heeft gehad om dat Riet te destrueeren: wyders merkt
 die Heer nog op, dat men deezen aanwas weelig ziet in modderpoelen, en wel meest in
 de zulken, die in beslooten wateren bestaan; welke poelen dermaate van deeze Kruiden
 belooopen worden, dat de tydelyke herhaalingen eindelyk eene vaste Veenstof
 uitleveren. De gryze Veenlieden, die in den tyd van junius, guicciardin, schook, en
 1105 andere Schryvers der voorige Eeuwe, leefden, hebben insgelyks eene aangroeiing van
 Veengrond in onze moerassen erkend. Degner, die in onze dagen geleefd heeft,
 bevestigt het insgelyks, uit den mond van zyne bejaarde Geldersche Veenlieden,
 omtrent het Mos en Wildgras. En 't sta my vry, [p. 498] (zonder de waardige
 gedagtenis van den Geleerden Professor lulofs te krenken,) te mogen zeggen, dan die
 Hoogleeraar den kundigen en grooten Landmeeter cruquius te onvoorzigtig van kwaade
 1110 trouwe verdenkt, met te twyffelen, of men op 's mans gezegde staat konde maaken, en
 het overéén te brengen ware met de berigten van anderen. Dat naamlyk zommige
 Familiën, in hooger opgelegene Veenlanden, die de Turven alleen voor het gebruik van
 haare huishoudingen 's jaarlyks uitdolven, van ouds her, en ook nog de gewoonte
 hadden, van die Waterkuilen, waar uit de Turf gehaald was, weder aan te vullen, met
 de afgevalen boombladeren, en andere brandbaare ruigte, uit haare hoven en bosschen:
 1115 mitsgaders dat de nazaaten op nieuw Turf maaken, uit de gaten, welken den Voorouderen
 een langen tyd, tot dat eigenste gebruik, gediend hadden. Wy willen de kundigheid en
 trouw van den schranderen cruquius liefst niet opweegen tegen die des Hoogleraars;
 dan dit kunnen wy niet nalaaten te betuigen, dat, het geene cruquius gezegd heeft,
 niet alleen nog heden door oude Veenlieden bevestigd word, maar dat men 't ook nog
 1120 dagelyks, indien men, op 't voorbeeld van onzen onbekenden Correspondent, ten eigen
 onderzoek wil treden, gestaafd kan zien. Daar benevens durven wy, zoo onze
 ondervinding en getuigenis in deezen gelden mag, onze Leezers ten sterkste van
 [p.499] de waarheid des verhaals van cruquius verzekeren. - Juist van passe berigt
 ons de Wel Edele Groot Achtbaare Heer rutgerus paludanus, Hoofd-Officier der Stad
 1125 Alkmaar, en Secretaris der Zype, dat omstreeks Koedyk, door de Boerenlieden,
 jaarlyks, op zekere Rietakkers, Turf afgestoken word, die, binnen korte jaaren, door
 het merkelyk aanwas van Riet en Waterplanten, weder aangroeit. Dat 'er wyders daar
 omstreeks Veengreppels zyn, die insgelyks, na dat 'er eenige stoffen afgeveend zyn,
 binnen korten tyd, zoo door het uitzetten van het Veen zelve, als door het aangroeien
 1130 van Waterplanten, zeer aanmerkelyk toeneemen. En zoo dit op zig zelve niet genoeg
 gelde, men hoore dan nog daarenboven van goudhoeven spreken, die, reeds van voor den
 jaare vyftienhonderd, van dergelyken aanwas van Veengrond aldus melding maakt. 'In
 deezen tyden heeft men eerst de Slooten, daar men modder oft moeren uit haalde, om
 Turf te maken, weder met stroo ende rysbossen gevult, en daar asse op geworpen,
 1135 overblyvende van verbrande Turven uit dezelve Slooten gehaalt, dezelve asse
 mengelende met Misch van beesten; ende aldus met deeze mengeling ende mangeling, en
 de verandering van de Elementen, is deeze schade die Holland, (door 't Turf graaven
 als anderzins) geleden hadde, eensdeels vergoedt'. Zie daar dan een bondig bewijs dat
 de kun- [p. 500] dige cruquius ook in dit geval, ter goeder trouwe, de waarheid hulde
 1140 gedaan heeft, des wy hier mede van dit onderwerp zouden kunnen afstappen; dan dewyl
 wy ons voorgesteld hebben, alle ons bekende tegenwerpingen, tegen onze gedagten,
 omtrent eene zo byzondere en overvloedige Delfstof van ons Land, op te lossen, zoo
 kunnen wy niet afzyn, van in 't voorbygaan ook nog eenige zwaarigheden des
 Hoogleeraars, hier ter plaatse ter slot te onderzoeken.

1145 Is het, zegt die beroemde Schryver, is het wel te denken, dat Veenen, die 10 of 12
 voeten diep zyn, aan sommige plaatsen op zoodanig een wyze zouden gebooren zyn, door
 het verzamelen van bladeren, en wortelen van boomen? Een morgen Veenland brengt
 dikwyls meer verbrandbaare stoffen aan, dan twintig morgens van de beste Bosschen: en
 1150 waarom zouden die juist op zulk eene plaats meer verzameld zyn, dan op alle andere
 naby gelegene? Ter beantwoordinge hier van zou ik kunnen volstaan, met alleenlyk te
 herinneren, dat hier boven alrede getoond is, welken invloed de verrotte bladeren op
 het Veen hebben, en in hoe verre het Hout die eigenschap ontbreekt. Dog om deeze
 twyffeling geheel weg te neemen, zoo slaa men gade, dat cruquius niet slegts melding
 1155 maakt van afgevalen Boombladeren, maar, let wel, ook van andere brandbaare ruigte
 uit de bosschen en hoven: en of het moei- [p. 501] -lyk valle voor eene enkele
 Familie, om daar mede een goeden en grooten kuil aan te vullen, is te bekend eene
 zaak, by elk een, die gelegenheid tot dezelfde onderneeming heeft, dan dat zulks
 wederlegging verdient. Wat wyders aangaat de uitdrukking, dat twintig morgens Bosch,

1160 tot de diepte en vulling van één morgen Veen, niet toereikend zyn, derzelver
 juistheid is nooit bewezen, en 't is in tegendeel door de langte van tyd niet
 onmogelyk; ook hebben de zwaarigheid ten opzichte van het Hout, mitsgaders de wortels
 der Boomen, hier boven al opgelost: en in hoe verre de bladeren 'er het hunne aan
 1165 toebrengen, is insgelyks niet zonder onderzoek gebleeven. Maar als men nu daarenboven
 nog in agt gelieve te neemen de verdere byvloeiende stoffen op laagere gronden, en de
 Waterplanten, dan zal het voor niemand bezwaarlyk zyn te begrypen, hoe het toekomt,
 dat men door den tyd het Veen kan doen aangroeien. En hier uit gelykt tevens, dat de
 laage Landen alleen eene oorzaak zyn, dat het Veen juist op de eene plaats meerder
 1170 verzameld is, dan op alle andere nabygelegen: zoo dat het gezegde van cruquius in
 dien zin waar blyft, en blyven zal; maar in den zin van hout, wortelen en bosschen
 alleen, gelyk de Hoogleeraar het schynt begreepen te hebben, zou het in een zeker
 opzicht, twyffeling kunnen baaren; dog 't is zoo niet, of men heeft reden genoeg om
 eene [p. 502] bykomende oorzaak in de Boombladeren te erkennen. Wat eindelyk nog
 1175 betreft de diepte der Veenbeddingen, wy kunnen van dit onderwerp niet afzien, zonder
 by het voorgaande nog aan te merken, dat de meeste onderzoekers hier eene gebeurtenis
 overslaan, die het verschil in deezen zeer gemaklyk oplost. Men vergelykt doorgaans
 de hagen of aanwinnende Veen-aarde in de bosschen, by het moerassige Veen; en om dat
 men in hooge bosschen en heiden de beddingen schraalder en dunner vind, maakt men een
 besluit, dat dezelve niets of zeer weinig toebrengen: dog dus doende, vergeet men
 1180 hier met de Natuur te raadpleegen. Het moerassige Veen is bol, lugtig, en als
 dryvende tusschen water en wind; maar als men zulk een moeras droog maakt, bewoont en
 bebouwt, zal het dermaate in één zakken, en inkrimpen, dat een Veenbedde van tien
 voeten wel de helft, zoo niet meerder, op één pakt; gelyk men nog dagelyks in het
 Diemermeer ziet gebeuren. Ook worden onzes agtens, uit zulke beklonken en
 1185 opééngepakte Veenbeddingen, die zwaare harde schillen gebooren, welken men veelal in
 den grond ontmoet. Dit zoo zynde, wat wonder is 't dan, dat een uitgestrekt bosch,
 welks bladeren en kruiden 's jaarlyks afvallen, en in zig zelve verrotten, zonder
 toevoer van water, zonder olyagtige Waterplanten, een drooger, vaster en min
 uitgebreider bedde vertoont, terwyl de grond van jaar tot [p. 503] jaar vaster, dog
 1190 niettemin Veeniger word; daar 't in laage moerige plaatsen zelfs veel lugtiger en
 bollere bedding formeert, dan op de hoogere, naar uitwyzen onzer proeve in 't Haagsche
 Bosch. Vermits 'er nu voorts op de reeds opgeloste voorstelling des Hoogleeraars, nog
 eenige nadere zwaarigheden, raakende de Bitumineuze eigenschap van het Veen, volgen,
 zullen wy deeze gelegenheid waarneemen, om hier omtrent reden te geeven, van onze in
 1195 't voorbygaan reeds gemelde gedagten; en dus een overgang maaken van de bepaalde
 eerste verandering der Plantdeelen, in verrotte Aardsche Stoffen, tot de voortgaande
 verandering, in eene Bitumineuze brandbaare Aarde zelve: waar toe wy een scheidkundig
 onderzoek voldoende agten; als zynde het eenigste en laatste onderzoek, dat tot
 volkomen bepalinge van deeze omschryving nog vereischt word.

1200 In het voorige Hoofdstuk van den Dary spreekende, hebben wy, wegens die stoffe, al
 kortlyk gemeld, in hoe verre 'er eene Bitumineuze eigenschap in dezelve heerscht; en
 getoond, dat zy, in haare scheidkundige ontbinding, zeer weinig of niets verschilt
 van het waare Bitumen; ook hebben wy, in de schets van den Geleerden stockar van
 1205 neuforn, onzen Turf of Veenaarde geteld gevonden, onder de zwavelagtige Bitumineuze
 Aarden: dog met dit alles hebben wy, schoon 'er reeds een voldoende vergelyking met
 het Veen uit voort- [p. 504] vloeiende, een nader onderzoek, van dit onderwerp, tot
 hier toe uitgesteld. Om dan den draad dier Verhandeling te hervatten, zal 't niet
 oneigen zyn weder te keeren, tot onze aldaar voorgestelde meening, welke ons dienen
 1210 kan tot een band, om dien leidraad saam te knoopen: te weten; hoe 't ons aanneemelyk
 voorkomt, dat de aardagtige Hoofdstof, van den Dary of 't Veen, uit het Ryk der
 Planten oorspronglyk, in den grond liggende, dermaate door de algemeene zuure Zwavel-
 geesten, of ook door de zouten, kan worden aangedaan, dat zy een Bitumineusen aart
 aanneemt, of eindelyk daar in overgaat. Dit denkbeeld, dat wy ook in deeze
 1215 Verhandeling gestadig leevendig hebben gehouden, hier ter toetse komende, zoo zullen
 wy de eigenschappen, die de scheidkunde in 't Veen ontdekt, beknoptlyk opgeeven, en
 dezelve telkens met die der Bitumina vergelyken: het welk ons voldoende zal toonen,
 waar in eigentlyk die overeenkomst met het Bitumen bestaat, en waarin niet.
 Klarheidshalven zullen wy de deswegens genomen proeven tot tweeërleie soorten
 1220 brengen; ze zyn naamlyk of eenvoudige of ingewikkelde. De eenvoudigen betreffen
 hoofdzaaklyk de uiterlyke overeenkomst; of algemeen bekende eigenschap: en de
 ingewikkelden raaken het beproeven der Stoffen met andere weezens, uit welke
 vereeniging of afkeer, de aart van het Veen zelve, door konstoeffening bepaald word.
 [p. 505] Wat de eerstgemelden aanbelangt, hier in komt terstond voor, de moerige
 1225 grondagtige smaak, dien het Veen bezit, en aan 't Water mededeelt, dat het zelve ook

bruinkleurig verwt: en nadien alle Bitumina aan het Water een bitteren smaak en een
 bruine verwe geeven, zoo ligt hier in eene overeenkomst. Dan degner, en met hem
 lulofs, ontkent dit, zeggende, dat de bittere smaak van het Zee-water, door Bitumen
 veroorzaakt, geenzins dezelfde is met die van het Veen; en dat bygevolg hier in de
 1230 overeenkomst ontbreekt. 't Is waar, het Veen-water en 't aftreksel van Veen, smaakt
 zoo bitter niet, als 't Zee water; dog de reden hier van is klaar; te weeten, men kan
 ons Hollandsch Veen niet beschouwen, als had het zelve dien trap van volmaakt
 Bitumen, welke het Bitumen in de Zee heeft. Ook word, behalven dat het menigvuldige
 1235 Zee-zout in onze Rivieren niet huisvest, de bittere smaak in 't Zeewater onzes
 cragtens, en volgens marsigly, niet door het Bitumen alleen, maar door de vereeniging
 van het Zee-zout, met het zuur en de Zwavel, die in de Bitumina zyn, veroorzaakt: en
 even zoo stygt dat zelfde bitter tot nog hooger en bytender trap, als men de Bitumina
 in Zout- en Zwavel-mynen ontdekt. Wil men zig hier van, ten opzigte van het Veen,
 door eene proef verzekeren, men neeme dan ons versch gebaggerd Veen, hoe Zwaveliger,
 1240 hoe beter; men mengte een deel gezuiverd [p. 506] Zee-zout, dat geheel van het
 Bitumineuze gezuiverd is, 'er onder; men laate het in den Zomer, eenigen tyd lang,
 vermengd, in de Zonne staan, het somtyds omschuddende; en men zal zeer kennelyk
 dergelyken bitteren smaak, in het uittreksel, gewaar worden; of zoo deeze proef niet
 1245 voldoet, wyzen wy de onderzoekers verder naar onze brakke Veenen, waar in men, zeer
 duidelyk, een bitteren smaak, als die van 't Zee-water, zal ontdekken. Voorts geeft
 de bruine verwe, die het Veen aan het Water mededeelt, geen minder grond, om 'er eene
 naastdenkelyke Bitumineuze overeenkomst in te vinden; dewyl de Wateren, in die
 Landen, die elders Bitumineuze gronden hebben, ook bruin zyn(*). Men zegge niet, dat
 dit ontstaat uit slykerige Moeras-stoffen, die met het Water gemengd zyn; neen: het
 1250 zyn de zeer fyne Bitumineuze Aard deelen der Planten, die 'er dermaate mede vereenigd
 zyn, dat zy 'er niet, dan door overhaaling, van kunnen gescheiden worden; het zyn
 zulke, met Water vereenigde doordringende vette Stoffen, dat zy in alle Visschen en
 Dieren, die in dat Water leeven, doordringen, en met de dierlyke vogten, in de fynste
 en subtielste vaten omwentelen. Wie tog onzer Landgenooten kan geen bruinen
 1255 roodvinnigen Veenbaars, zwarten Zeelt, en geelen Voorn, van den blanken Baars, brui-
 [p. 507] nen Zeelt, en zilveren Voorn der zoete en heldere Rivieren, onderscheiden?
 Deeze eenvoudige vergelyking doet een ieder met een opslag van 't oog zien, hoe
 doordringend die zwarte fyne Veenstoffen zyn; en de smaak bevestigt onze stelling;
 men noemt hier te Lande een Veengrondigen smaak, en 't is zoo; want schoon men zulk
 1260 een bruinen Visch in blank water mogte vangen, men ziet dadelyk, dat dezelve uit een
 moerige Veen- of vol stinkende vuilnis rottende Sloot gekomen is. Daarenboven, alle
 Bitumineuze Aarden, by voorbeeld, de thans in zwang zynde Steenkoolen, branden
 ligtlyk; geeven eene blaauwagtige Zwavelige vlamme en reuk; de rook, dien zy
 veroorzaaken, is blaauw en zwart; ze brengen alomme eene smerigheid op de wanden en
 1265 muuren, en zetten in de schoorsteen en een vet, smerig, bitter roet aan, dat vol zout
 is, het water sterk aantrekt, daar in smelt en vloeibaar word. Behoef ik hier te
 bewyzen, dat dit ons Veen ook eigen is? Al wie zig in ons Land door de Veenzon
 verwarmt, weet het; de zindelyke huisvrouw ziet dit, tot haar leedweezen, te dikwils
 aan haar huisraad bevestigd. Een schoon geschuurde koperen ketel hangt naauwlyks over
 1270 het vuur, of de zuure Zwavelgeest doet het glimmendste Koper verbleeken, en vreet
 zelfs in het Yzer. Hoe veele tedere gestellen, onder het Jufferschap, worden
 [p. 508] niet zelden flaaue en doodlyk benaauwd, door een kleen koaltje
 zwaveligenTurf? Hoe menig Arbeidsman gnort zyne huiswaardin niet toe, als zy den
 bitteren rook onagtzaam in den melkpot laat slaan, terwyl een kluitje roet zyne
 1275 gretige maag een afkeer van gezonde spys doet krygen? Stelt deeze overeenkomst het
 Veen niet gelykaartig aan het Bitumen? Zal men dit tot zulk een trap in Houts-koolen
 gewaar worden? Of geeven hier gedroogde Bladeren zoo sterk een bewys van? Zelfs de
 gemeene Hei-turf, of Vriessche Turf, heeft 'er maar een flaaue blyk van; en zoo zy
 het vertoonen, kan men zeker zyn, dat zy een nadere trap van verandering ondergaan
 1280 hebben; hun Roet is gering, in vergelyking met dat van ryp Veen; het is wel vol Zout,
 dog minder smerig. Ziet men hier de trapswyze overgang van verdorven Planten tot
 Veen, en van Veen tot Bitumen niet handtastelyk in? Nog eens; verre de meeste
 Bitumina geeven eene zoute Assche, die graauw, wit of geel is, naar geraade hunner
 hardheid, weekheid, of volmaaktheid; en alle Veen bezit dit ook, tot dien eigenden
 1285 trap. Best vast Veen geeft minder assche, dan bol, slegt, bros, en ook Hei-veen. Die
 assche verschilt insgelyks in verwe en ligtheid. De assche der Bitumina eindelyk,
 laat, door afwassching, zuivere Aarde na, en geeft een zuiver Zout, schoon 't wat
 moeilyker uit de eene soort dan uit de andere te trekken zy; en zoo is 'er ook zout
 en zuivere [p. 509] Aarde in onze Veen-assche. Dus ziet men uit deeze eenvoudige
 1290 proeven, en daar op gegronde aanmerkingen, inhoe verre men het Veen gelykaartig aan
 het Bitumen kan stellen; dog laat ons nu verder zien, wat de meer ingewikkelde

proeven den oplettenden Onderzoeker konden leeren.

1295 Wanneer men best en vast Hollandsch Veen neemt, tot zulk een hoeveelheid als men
 1300 verkiest, en 't zelve tot Assche brand, zal men, na het kooken, smelten, en zuiveren,
 van die hoeveelheid, door uitwaaseming, omtrent een twee- en twintigste gedeelte
 Zouts verkrygen; somtyds ook wel iets meerder. Dit Zout is doorgaans bruin, kleverig,
 en niet zelden met Aard-stoffen vermengd; in eenige Soorten, die brakker zyn, stygt
 de hoeveelheid wel tot een zestiende gedeelte, dat is, van een pond van 16 oncen tot
 1 once.

1305 Alle Zouten, die ik op deeze wyze uit Veen getrokken heb, hadden een flaauwen
 bitteragtigen zouten smaak, dog andermaal gezuiverd zynde, bezaten ze dien van
 gezuiverd Zee-zout. Als men dit Zout in eene vogtige plaats, of in de lugt stelt,
 1310 trekt het de vogtigheid, tot smeltens toe, naar zig. Indien men 't in water smelt, en
 'er allengs Vitriool-oly op werpt, word het troebel, ook laat het dan eenige
 lugtbelletjes van zig, die egter als geene volkomen gesting moeten aangemerkt worden:
 en dit gebeurt sterker in de Turfassche zelve; als wanneer 'er eene sterke [p. 510]
 1315 bruissching plaats heeft. Zo men die Assche een en andermaal met water afwascht,
 dezelve laat droogen, en die gedroogde assche weder in 't water werpt, gebeurt 'er,
 als 't ware, eene sterke gesting van lugtbelletjes, die zig met zulk een geweld van
 de assche afscheiden, dat het water als schyne te kooken: dog de lugtbelletjes
 verdwynen, en toonen geen schuim, zoo als de gesting met Vitriool-geest; en hoe
 1320 dikwils men die assche droogt, en op nieuw in water werpt, zoo dikwerf ontstaat 'er
 weder eene nieuwe gesting; waar uit blykt, dat de Assche van ons Veen, buiten het
 Zout, in haare aardsche deelen zeer veel lugts, dog geen warmte na de gesting
 overlaat, en niet onwaarschynlyk eenige Kalk-Aarde bezit. Wanneer men wyders dit
 driemaal gezuiverde Zout van de gemelde Assche met Geest van Zout mengt, geschied 'er
 1325 eene zeer flaauwe of byna geene gesting, tot een bewys dat deeze Stoffen elkander
 omhelzen; gelyk ook het zuur van Zout in 't Barnsteen en de Bitumina huisvest, en die
 Stoffen bemint. Maar als men het eerste bruine Zout daar mede mengt, dan ontstaat 'er
 eene troebelheid en gesting in het vogt; met vaste Alkalyne, Zouten, word 'er niet
 alleen zulk een troebelheid gebooren, maar ook eene gesting, gelykaartig aan die van
 1330 kalkagtige lichaamen; welke gesting zeer sterk toeneemt, als men 'er Geest van
 Ammoniak by doet. Het voornoemde Zout bestaat veelal uit [p. 511] vierkantagtige
 Cubische kristallen; dog by herhaalde uitwaaseming der overgebleevene vogten,
 schynen eenigen eene Salpeteragtige gedaante te hebben, maar veel platter en
 spietsagtiger; zoo dat hier vermoedelyk nog andere Zouten samenwerken.

1330 Dit is de hoofdzaaklyke inhoud onzer waarneemingen, en de uitslag der proeven, die wy
 zelve op de Turf-assche genomen hadden, waar in wy ook, wat ons aangaat,
 korthedshalven, berust zouden hebben; niet denkende, dat wy in dit stuk wederom
 gelegenheid zouden vinden, om van de genegenheid onzer Vaderlander en een nuttig
 1335 gebruik te maaken. Hier toe bood zig eerst aan, een kort, dog zaaklyk gesprek met den
 beroemden Scheikundigen Professor gaubius; die my, onder het samenspreken over dit
 onderwerp, voorstelde, of ik, onder myne proeven, ook eenige Kalk-stoffen in de Turf-
 assche ontdekt had? Toen ik hem, by die gelegenheid, de zoo evengemelde gesting der
 1340 kalk aart in de assche tegenwoordig was. Zyn Edele besliste deswegens ook niets; dan
 berigtte my wyders, dat 'er zig onder zyne Leerlingen een bedreeven jong Heer bevond,
 die zig, wegens deeze Stoffe, zeer veel moeite gaf. Maar alzoo dit myn Werk voorlang
 klaar was, en ik voor vertraagen in het drukken vreesde, zoo verzuimde ik diestyds
 een nader onder- [p. 512] zoek by gemelden Heer; dugtende in de noodzaaklykheid te
 1345 vervallen van veele proeven te moeten herhaalen. Dan hoe vereerd vond ik my, toen het
 geval zelve my gelegenheid gaf, om met opgemelden Heer te spreken, en daar by kwam
 een heusch aanbod, om alle zyne proeven, naauwkeurig by hem aangetekend, aan my over
 tegeeven, of ik 'er my ook ten nutte van myne Natuurlyke Historie van konde bedienen.
 Ik ontving ze daar op vervolgens in geschrifte van dien oplettenden Naspeurder, en
 1350 bevond ze dermaate voldoende, en van zoo veel belang, dat ik besloot, om ze hier in
 te lassen; te meer, wyl men met drukken tot zoo verre niet gevorderd was, of het kon
 nog gevoeglyk geschieden. Ook twyffel ik geenzins, of de Leezer zal 'er over voldaan
 zyn, en met my den loflyken arbeid, van den Heer gerhardus gysbertus ten haaff, Med.
 Stud., der aandagt waardig agten: te meer, dewyl het medegedeelde eenvoudige opgaven
 1355 bewyzen van de ontdekkingen der Natuurkunde worden aangemerkt. Wy zullen dan daarom
 dit geschonken berigt overgeeven, zoo als wy 't ontvangen hebben, behalven dat wy
 alleenlyk, daar 't nodig is, het eenigzins zullen bekorten, en 'er onze aanmerkingen

- 1360 by voegen; berustende in de getrouwheid, kunde en zaaklyke redeneering van dien schranderen en gunstigen Leerling, [p. 513] zoo groot een Meester in de Scheidkunde, als den Heer Professor gaubius, waardig. Zie hier de Berigten.
- 1365 Gemelde Heer had genomen een goed gedeelte zeer zuivere Assche, van de beste soort van Turf, zoo veel hem bewust was, tusschen Pynacker en Zoetermeer geveend; hier op goot hy, in een schoonen Yzeren Pot, zoo veel waters, dat het zelve de assche, omtrent twee vingeren hoog, bedekte. By deeze vermenging ontstond 'er eene zekere zachte werking, niet ongelijk aan die, welke plaats heeft, wanneer men water op nog eenigzins levende Kalk giet; en toen dit mengsel ryklyk een half uur gekookt had, wierd daar van een helder vogt doorgelekt.
- 1370 Dit vogt was van eene geelagtige kleur, en eenigzins zoutagtigen smaak. Toen het koud wierd, bespeurde hy op deszelfs oppervlakte een zeer dun veelverwig vlies, ten vollen gelyk aan die geene, welken men gemeenlyk op het Kalkwater bespeurt. Dan vermits dit vlies, wegens de dunheid, niet behandeld kon worden, zoo was 'er eene uitwaaseming noodig, om 'er door dit middel een Zout van te verkrygen.
- 1375 Onder deeze uitwaaseming wierd de oppervlakte van het vogt telkens met nieuwe dergelyke vliezen bedekt; en deze daalden ook beurtelings neder, indiervoegen, dat het eene niet gezonden was, of 'er kwam een ander te voorschyn. na dat eindelyk drie vierde van het vogt uitge- [p. 514] dampst, en 't overige andermaal doorgelekt was, om
- 1380 de Stoffen der vliezen, door de kristalschieting, niet te vermengen, was de Stoffe, op het vloeipapier agtergelaaten, eenigzins geelagtig van kleur, en smaakeloos; weshalven de overeenkomst van deeze Vliesstoffen met de Kalkvliezen twyffeling baarde, of dezelve geene Kalkstof was. Om dit naderte beproeven, zoo wierd de
- 1385 verzamelde Stoffe, byna vier uren lang, in een schoonen Smeltkroes, op een sterk vuur gesteld, en 'er ontstond een witagtig poeder uit; 't welk volkomen met levende kalk overeen kwam. Het dreef uit het Ammoniak Zout een vluggen geest; wierd, een weinig in water geworpen zynde, een opregt Kalkwater, dat de Vitrioolsiroop groen maakte; en voldeed aan de overige proeven, welken de natuur van Kalkwater aantoonen.
- 1390 Het doorgelekte vogt was ook veel hooger van kleur en zouter van smaak geworden, het verwe de siroop - vitriool groen, schoon 'er niets loogzoutigs in te proeven ware, en koud zynde, gaf het als nog geene kristallen. Toen het vervolgens, andermaal, omtrent een derde gedeelte, in een Urinaal was uitgewaasemd, ontdekten 'er zig wederom eenige vliesjes, en het glas kreeg een sterken aanslag, weshalven het
- 1395 nogmaals doorgelekt moeste worden. Dit verrigt zynde, wierd het vier en twintig uren lang in eene koele plaats gezet, ter ontdekking, of 'er nog [p. 515] een middelbaar Zout (sal medium,) behalven het uit den smaak vermoedelyk Zeezout, in mogte zyn; en eindelyk zag onze Waarneemer ook, dat het Urinaal met langwerpige kristallen bezet wierd.
- 1400 Deeze kristallen, tusschen vloeipapier gedroogd, waren geelagtig van koleur; derzelve smaak en gedaante scheenen naast aan het wonder-zout van glauber, (sal mirabile Glauberi) te komen; op eene koole vuurs gelegd zynde, ontstond 'er weinig of geen kraaking (Crepitatio;) maar de kristallen smolten tot eene witagtige Stoffe, die
- 1405 zig gemaklyk in water ontbond: en de kristallen beantwoordden, na dat zy op deeze wyze door vuur en water van haare onreinigheden gezuiverd waren, door alle proeven, aan het wonderzout van glauber.
- 1410 Het voorschreeven overschot van het vogt nog op twee derden uitgewaasemd, en in de koelte gezet zynde, gaf op nieuw dergelyke kristallen, dan minder in gewigt; en toen men de uitwaaseming van het vogt al wederom hervattede, vertoonden 'er zig op den bodem van het glas, van stond tot stond, eenige vierkante kubische Zout-greinen; die eindelyk, na dat ruim de helft was uitgedampst, zoodanig aangroeiden, dat zy den gantschen bodem van het glas bedekten. Dit Zout was ook bruin van koleur, en kraakte
- 1415 geweldig in het vuur; gezuiverd zynde, gaf het schoone kubische kristallen, van welken 'er zoo veel in koud als in warm water ontbonden [p. 516] wierden: daarenboven veranderde dit Zout het sterk water, (aqua Fortis,) in Konings water, (aqua Regia;) dus was het klaar-blykelyk, dat hier niets dan Zee-zout tegenwoordig was.
- 1420 Het allerlaatste vogt, op eene dergelyke wyze behandeld, gaf nog een gedeelte van dit zelfde Zout; ook was het weinige vogt, dat hier van overschoot, hoog bruin van kleur, en duidde een loogzoutigen smaak aan; dog deszelfs aart, of het tot de zoogenaamde drooge of natte loogzouten behoorde, was, wegens de geringe hoeveelheid, niet

gereedlyk te bepalen.

1425

Op deeze genomen proeven, valt hier ter plaatse in bedenking, of de salpeteragtige kristallen van degner, die hy na het gemeene Zout gekreegen had, ook naar allen schyn niet van dit wonderzout geweest zyn; 't welk te meer opmerking verdient, dewyl 'er het zelfde gebeurde, wanneer het vogt, waarin, behalven het gemeene Zout, nog een

1430

gedeelte van het Wonderzout overig was, te veel uitdampde: want toen ontstond 'er eerst gemeen Zout, en daar na, wanneer het vogt ten eenemaale koud was, ontstonden 'er niet dan salpeterswyze kristallen, die enkel Wonderzout waren. Hoe 't ook zy, 'er is in de Turf-assche eene vry aanmerkelyke hoeveelheid van dit Zout: uit twaalf ponden vond de Heer ten haaf vier oncen Wonderzout, een once gemeen Zout, en rykelyk een [p. 517] half lood levendige Kalk. En deeze voortbrengsels zyn in meest alle soorten van Turfveen; doch men vind ze, in onderscheiden Soorten, in verschillende hoeveelheid.

1440

Uit deeze proeven, vergeleeken met de uitwerkselen, die wy hier boven kortlyk voorstelden, ziet men ligtelyk, dat onze proeven zeer wel met die van den Heer ten haaf overeen gebragt konnen worden. Wy zyn, ingevolge van ons bestendig voorneemen, omzigtig geweest, van niet te schielyk iets te bepalen, waar in nog twyffelagtigheden opgesloten scheenen. Wy waren derhalven ook niet stout genoeg, om te beweerden, dat 'er eene kalkagtigheid in die Assche plaats heeft, of iets, wegens de Zouten, voor vast te stellen, dat niet op bondige bewyzen steunden: dan, daar de proeven van den gemelden Heer, ons aanleiding geeven, om hier op wat sterker staan te blyven, zoo durven wy nu wel staande houden, dat 'er zig in de Turf-assche eene weezenlyke kalkaarde bevind: terwyl 't inmiddels zeker blyft, dat 'er ook zeer veel lugts tussen huisvest. En wat aangaat de Zouten, 'tkomt niet meer in bedenking, of men niet gereedlyk zoude toestaan, dat 'er veel Wonderzout onder is: schoon 'er nog wel iets zekerder toe vereisch worde, om den volstrekten grondslag der Turfzouten te bepalen, waar omtrent de [p. 518] Heer ten haaf, insgelyks, aandagtig werkzaam geweest is.

1455

Hy nam een gedeelte van de eerstgemelde uitgekookte Assche, en zuiverde die, door middel van een smeltkroes, tusschen 't vuur, van de olyagtige Stoffen, waar van 'er, gelyk in de voorige proef bleek, nog vry veel aankleefde. Na die zuivering, had de Assche eenigzins den smaak van levende Kalk. Toen hy vervolgens die Stoffe schielyk afwiesch, wierden de grovere van de fynere gezuiverd. De grovere deelen bestonden voornaamlyk, zoo 't scheen, uit steenagtige korreltjes, of mogelyk door het vuur verharde Klaideeltjes, die ligtlyk bryselfden; wyders waren ze vermengd met wat Kalkaarde, een weinig Zout, en, 't geen aanmerkelyk is, eene menigte van Yzerdeeltjes.

1465

De fynere deelen waren smaakeloos, zonder eenige klaiagtige vettigheid. Wanneer hy 'er van langzaamerhand, in een glas, een weinig Vitriool Geest opdruipte, ontstond 'er een hevige gesting, waar door het glas heet wierd; tot dat 'er, de gesting van tyd tot tyd verminderende, geene opbruissching meer geschiedde; daar na scheidde zig het vogt, met water verlengd zynde, en vier en twintig uren in eene maatige warmte gerust hebbende, door een vloeipapier van zyne verbonden Stoffen. Dit vogt was geelagtig, en zeer samentrekkend van smaak. Na dat 'er een gedeelte tot op de helft uitgwaasemd was, dreeven [p. 519] 'er door het vogt eene menigte zeer kleine langwerpige kristallen; die, na dat het vogt koud geworden was, niet veel vermeerderd wierden. Deeze kristallen, in water afgewasschen, en daar na gedroogd zynde, waren vervolgens niet dan zeer moeilyk in water te ontbinden. - Nadien nu het overige vogt

1470

dien eigensten samentrekkenden smaak behield, zoo was het vermoedelyk, dat het ook die zelfde soort van kristallen zoude opleveren; waarom het, ter ontdekking van den grondaart, (hasis met het andere gedeelte byéén gegooten wierd. Wanneer de Heer ten haaf, van langzaamer hand, ontbonden Tartar oly (oleum tartari per deliquium) in dit vogt drupte, ontstond 'er een ligte opbruissching, en het vogt wierd door flaauwe oranje Wolkjes beneveld. Toen hy dit herhaalde, tot dat 'er niets meer nederplofte, bespeurde hy vervolgens, na dat de Stoffe bezonken, afgewasschen, gescheiden, gedroogd, en eindelyk in eenen smeltkroes, in een sterk vuur, ter toetse gesteld was, dat de Stof, na drie uren in de hitte gestaan te hebben, eene bruine koleur aangenomen, en tevens den smaak van levende Kalk verkreegen had: schoon de verwe nog

1475

iets anders aanduidde, en naastdenkelyk yzerdeelen, die 'er ook door den Magneet al in een vry groote menigte van afgetrokken wierden. Voor 't overige maakt deeze Stoffe goed kalkwater; terwyl 'er omtrent een derde van overbleef, [p. 520] dat onmogelyk in water te ontbinden was, en byna geheellyk door den Magneet wierd aangetrokken, waar uit dan blykt, dat de zoo even zeer kleene kristallen voor hun grondslag (basis)

1480

1485

- 1490 hebben eene Kalk-aarde, en dus een waar Sal Seleniticus of Kalkagtig Aluin, (Alumen Calcarium,) en voortgaande met deeze Proef, zou 'er waarschylyk Yzer-vitriool gebooren zyn.
- 1495 Wat nu betreft die Stoffe, welke door Vitriool-Geest niet scheen ontbonden te zyn, en welke in het vloeipapier was agter gelaaten. Hier omtrent heeft onze Natuurkundige de volgende Proef in 't werk gesteld.
- 1500 De gemelde Stoffe, die vetagtig was, wierd in een glazen kolf gegooten, voorts met ruim een kan water vermengd; en na dat dezelve, zes uren lang, in eene maatige warmte gestaan had, terwyl de kolf met een glazen helm bedekt was, wierd het bovendryvende vogt afgescheiden.
- 1505 Uit dit vogt bezonk, door middel van de Tartar - oly, terstond eene geelagtige Stoffe, die almede, door het vuur, in levende Kalk te veranderen was; en deeze Stoffe behield dien aart, na wel dertig maalen afgewasschen te zyn; wanneer 'er ten laatste, in het afgegooten vogt, geene uitwerking der Tarter-oly meer volgde. Alleenlyk was 'er dit onderscheid in op te merken, dat de nederploffende Stoffen, in alle die afwasschingen, eene witte ko- [p. 521] leur hadden; waarschylyk, om dat 'er geen yzerdeelen meer in gevonden wierden.
- 1510 Ondertusschen was de Stoffe in den kolf, die voor het afwasschen omtrent drie oncen gewoogen had, tot op een half lood verminderd. Zy had, gedroogd zynde, eene ligt roode verwe; twee uren in 't vuur gestaan hebbende, wierd zy roodagtig paars; zy was eenigzins scherp op de tong, en kraakte tusschen de tanden; evenwel was zy niet tot glas te brengen; de Magneet trok 'er weinig of niet van na zig; door Vitriool-geest ontstonden 'er wel eenige blaasjes, dog geene waare ontbinding; van het Loogzout wierd 'er niets weder uitgestooten; en even dit had plaats met andere zuuren; ook deed 'er het loogzout geene werking op: uit welk alles dan volgt dat deeze Stoffe, noch door het vuur, noch door scheivogten, eenige verandering onderging. Dus heeft
- 1515 1520 zig, door deeze proeven, in de Turf-assche ontdekt, Wonderzout van glauber, gemeen Zout, Kalk-aarde, die deszelfs voornaamste gedeelte uitmaakt, Yzerdeelen, Zand met steenagtige of verharde Klaideelen vermengd, en eindelyk een weinig paarsagtige onveranderlyke Aardstoffs.
- 1525 Na deeze ontdekkingen, veroorzaakte eene andere bedenking het werkstellig maaken van eene nieuwe Proef. Het was niet buiten vermoeden, dat 'er natuurlyk in den Turf gemeen Zout huisvestte; en dat [p. 522] daarby een weinig natuurlyke Zwavel, (zoo als de vlam van den Turf dikwils scheen aan te duiden,) ook zyne uitwerking deed, dewyl deszelfs zuur het eigenste geagt word, als het vitriool zuur, (of acidum universale.)
- 1530 1535 Dat wyders dit zuur, van zyn phlogist losgemaakt zynde, het zuur uit een gedeelte van het gemeene Zout uitdryvende, en zig met deszelfs grondaart vereenigende, aldus het Wonderzout van glauber uitmaakte. Om nu deswegens eenig nader licht te verkrygen, oordeelde onze Scheidkundige het best te zyn, den Turf met een vast loogzout te koken, om aldus een Zwavel-mergel, (Hepar Sulphuris, via humida,) door middel van vogten te verkrygen.
- 1540 Na dat dan twee ponden fyn gestooten Turf, (die voor zeer Zwavelig doorgong,) omtrent twee uren lang in enkel water gekookt waren, had het water slegts eene geelagtige koleur aangenomen. De pot van 't vuur genomen zynde, wierden 'er langzaam eenige oneen gesmolten potas mede vermengd; zoo draa 'er zig maar een weinig van dit loog met het afkooksel vereenigde, ontstond 'er eene opbruissching, en tevens eene ontbinding. Het bovendryvende vogt wierd terstond hooger van verwe, en met een dik schuim bedekt; en vervolgens wierd het, tot een goeden trap van ontbinding gekomen, en andermaal opgekookt zynde, gereedlyk door een wollen [p. 523] lap gezeegen, en van
- 1545 1550 1555 Dit doorgezeegen vogt was zeer donker bruin, en een weinig loogzoutig van smaak. Eenige druppels Geest van Zee-zout, in een klein gedeelte van dit vogt gedrupt zynde, zoo ontstond 'er eene geringe opbruissching, en te gelyk volgde eene nederploffing van eene bruine Stoffe; dog deeze gaf geenzins een zoo stinkenden Zwavelreuk van zig, als 'er wel had moeten gebooren worden, indien het loogzout eenige Zwaveldeelen in zig ontbonden had. Hier op wierd het voorschreeven vogt, om het zelve nog nader te beproeven, tot nog ryklyk op de helft uitgedampt, en vervolgens twee dagen lang, om te bezinken, weggezet, om het des te helderder te bekomen, aangezien het bezwaarlyk door vloeipapier heen lekte.

1560 Uit dit vogt wierd, door alle zuuren, eene bruine Stoffe uitgestooten, die, afgewasschen en gedroogd zynde, in 't vuur geen vlam vattede, maar wel eenigzins rookte, daar na ook glimde, dog zeer moeilyk tot assche te brengen was. Toen deeze Stoffe wyders twaalf uren lang in Voorloop getrokken wierd, verkeerde ze in een aftreksel, (tinctuur,) van eene hoog geele koleur, die, met water verlengd weezende, niets van haare helderheid verloor; waar uit dan volgt, dat de Voorloop insgelyks geene olydeelen ontbonden had: ook onderging dit vogt, met pekels mengd, geene verandering; maar het wierd door Voorloop troebel. Verder gaf het, hoe
 1565 het wyders ook uitgedampt wierde, geene kristallen. Na dat het ter dikte van een afkooksel (extract) was gebragt, had het 't volgende uitwerksel. Een weinig, in een Yzeren lepeltje, in 't vuur gesteld zynde, zwol het geweldig op, en was eenigzins vlamvattende; dog deeze vlammetjes verdweenen straks, zoo dra de Stoffe buiten het bereik van de vlam van 't vuur was, zelfs duurden zy in het vuur niet heel lang.
 1570 Voorts viel het moeilyk 'er eene witte assche van te verkrygen; dewelke nogtans zeer loozoutig van smaak was; het geen toe te schryven is aan het loozout, tot deeze bewerking gebruikt.

1575 Een ander gedeelte van dit afkooksel (extract) gaf insgelyks, na vier- en twintig uren in Voorloop getrokken te zyn, een aftreksel, als het zoo evengemelde. Gevolglyk waren hier ook geen olydeelen ontbonden, en 't bleek dus, dat de Potasch-loog geen Zwavel in zig ontbonden had, maar veel eer eene gomagtige of Bitumineuze Aarde. De gemaakte vooronderstelling derhalven valsch bevonden zynde, zoo volgde hier op eene eenvoudiger proeve, om te zien, wat 'er zig in den Turf, met water alleen, zonder
 1580 Potasch gekookt, zoude opdoen.

Drie ponden fyn geslooten Turf, vier uren lang in kookend water sterk opge- [p. 525] weld, en daar na, door doorlekking, gezuiverd, gaven omtrent veertig oncen smaakeloos vogt, van eene hoog geele koleur. Na dat dit vogt, tot op een derde gedeelte uitgedampt was, ontdekten 'er zig wederom vlietsjes op de eigenste wyze, als boven, wegens de assche gemeld is. Deeze vlietsjes waren van geen zoute natuur, en vermeerderden beurtelings, naar geraade dat men de uitdamping bevorderde. Het vogt tot op drie oncen verminderd, en doorgelekt zynde, wierden de verzamelde smaakeloze vlietsstoffen, twee uren lang, met een smeltkroes in een sterk vuur gezet. De uitslag was, dat de Stoffe, voor een gedeelte, onder in den kroes, tot eene glasagtige Stoffe was overgegaan; het verdere gedeelte bleef een wit smaakeloos poeder, 't welk, naastdenkelyk, door een sterker trap van hitte, insgelyks glasagtig zou worden. Voor het overige bruischt het op met vitriool zuur, en word daar in gedeeltelyk ontbonden; maar dit alles samen genomen, laat het de eigentlyke natuure deezer Stoffe nog in 't
 1595 duister blyven. Inmiddels ontdekte zig ook nog in het vogt, dat het een zoutagtigen en walgenden smaak aangenomen had. Na dat het op anderhalve once was uitgewaasemd, openbaarden zig wederom vlietsjes, en het glas kreeg een sterken aanslag; dog koud zynde, gaf het nog geene kristallen. Wanneer nu het overige vogt zagtjes afgegooten, van de gezonken vlietsjes gezuiverd, en ter uitdamping ge- [p. 526] steld was, ontdekte zig eindelyk een zoutvlietsje: maar, na dat het vogt eenige uren in de koelte gestaan had, was 'er geene klaarblykelyke kristalschieting te bespeuren; dan, na dat dit zelfde vogt, 't welk zig nu als eene bruine siroop, van eenige gomagtige of olyagtige Stoffe, voordeed, door een glas geschud wierd. Dit gedaan zynde, ontstond 'er, na eenigen stilstand, op deszelfs oppervlakte, eene fyne takswyze
 1605 kristalschieting; juist zoo als men bespeurt, wanneer men een weinig pekels van Ammoniak-zout over een glas heeft laten loopen. Dit gaf gelegenheid om te vermoeden, of hier ook het Ammoniak-zout niet tegenwoordig was; welk denkbeeld, door de volgende waarneeming eenigermaate bevestigd wierd. Het vogt, dat een scherpen zouten smaak bezat, ontdekte straks een vluggen geest van Ammoniak-zout, zoo dra het met een vast loozout vermengd wierd, terwyl 'er eene witagtige Stoffe, op den grond nederstreek; en 't veranderde het Aqua Fortis in Aqua Regia; weshalven hier ongetwyffeld eene eigenschap van 't Ammoniakzout aanwezig ware. Ondertusschen was het zeldzaam, dat het vogt de siroop van violieren groen verwe; des men hier niet wel een overtollig vlug loozout kan stellen, om dat zulks door de uitdamping al lang zoude vervloogen
 1615 zyn; noch een vast, om dat dan de vlugge Ammoniak geest gewislyk zoude zyn uitgedreeven, en 'er zig met [p. 527] deszelfs zuur vereenigende, evenwel een middelbaar zout moest gebooren zyn: dan de ontknooping hier van, tot nog toe, onbekend zynde, rust ook, in dit opzicht, deeze proefneeming.

1620 Wanneer nu ten laatsten het overschot van het voorschreeven siroopagtig of olyagtig vogt volkomen uitgedroogd was, onderging het op het vuur geene kraaking; maar het

1625 verspreidde van zig een weinig rook, en 'er bleef eene zwarte Stoffe overig, die een vettigen en eenigzins loogzoutigen smaak had; het geen dan al wederom eene aanwezigheid van Ammoniak-zout, met eene gomagtige of olyagtige Stoffe vermengd, schynt aan te duiden. Tevens blykt ook uit al het bovengemelde, betreffende de beproeving van met water obpgekookten Turf, dat 'er natuurlyk weinig of liever geen gemeen zout in gevonden wordt, en zoo ook geen wezenlyk Wonderzout, of zelfstandige Zwavel. En wat aangaat de eerste Proeven, die het Zeeen Wonderzout hebben opgeleverd, de volgende vooronderstellingen schynen de reden daar van op te helderen.

1630 Als bondig beweezen en vastgesteld zynde, dat de Turf uit het Ryk der Planten zyn voornaamen oorsprong heeft; zoo is het zeer aanneemelyk, dat, daar sommige Planten, door verbranding, Middel-zouten opleveren, dus ook in den Turf, voor zoo verre die tot assche verbrand is, en als nog eenigen grondaart van Plant-stoffen bezit, [p. 1635 528] dergelyke Zouten kunnen huisvesten. Ten voorbeelde verstreken de zouten, uit Tabak verkreegen: waar uit de Heer ten haaf, volgenszyne opgaave, Vitriool-tarter, (Tartarus Vitriolatus,) koortsverdryvend Zout van Sylvius, (Sal Febrifugus Sylvii,) en een weinig vast loogzout erlangd had. Het zout van den Turf zou dan hier in maar van 't Tabakszout verschillen, dat het een anderen grondaart heeft; en ook daar in, 1640 aanmerkelyk onderscheiden zyn, dat de hoeveelheid van het Wonderzout tot het Zee-zout, in den Turf, ongelyk grooter is, dan die van den Tartarus Vitriolatus, tot het Sal Febrifugus, in de Tabak. En hiermede hebben wy den onderzoeklievenden Leezer, den hoofdzaakelyken inhoud der keurige proeven, die de Heer ten haaf ons heeft medegedeeld, getrouwelyk opgegeeven. Men oordeele of wy niet verplicht waren, dit 1645 recht te doen aan den arbeid van dien Heer; en zie wyders, door vergelyking, in hoe verre onze scheidkundige proeven overéén stemmen, met de gegronde gedagten en bepalingen, die gemelde Heer eenstemmig met ons maakt; welken wy 'er nog kortlyk zullen byvoegen.

1650 Alle de gevolgtrekkingen, die men billyk uit het gemelde kan afleiden, komen hier op uit. Dat de Planten, waar uit de Turf gebooren is, in haaren natuurstaat, dat is, groen zynde, zeer naastdenkelyk gemeen zout opleveren; dat hier by komt, (of mogelyk wel uit de Planten zelven ont- [p. 1655 529] staat,) eene Bitumineuze Aarde, welke in zig bevat een Vitrioolzuur, of het algemeen Vitriool- of Zwavelzuur, dat men voor 't zelfde houd, 't welk zeer algemeen in de lugt en de aarde huisvest, en de Aarde der verrotte Planten Bitumeneus maakt. Dus zou men, door verbranding van Planten, het zelfde zout, als door 't verbranden van Turf, kunnen verkrygen; wanneer men het zelfde zuur zyne werking op gemeen zout liet doen: in welken gevalle dit zuur genoegzaam zou zyn, om al het gemeene Zout in Wonderzout te veranderen: waar uit dan 1660 ten klaarste blykt, hoe 't bykome, dat deeze twee zouten in de Turf-assche gevonden worden. Anders kan het ook zeer wel mogelyk zyn, dat de Planten, die den Turf veroorzaaken, maar een droog vast loogzout verschaffen; aangezien de meeste Turfplanten wateragtige Planten zyn, die veel in aart van de Land-planten verschillen, en veel oly of zeepagtigheid bezitten. 'tHeeft dus een groote 1665 waarschyndheid, dat de vastgestelde Bitumineuze Aarde, het Vitriool en Zee-zout-zuur, even als het Bitumen Neocomense (*), dat ook een brandbaar Veen is, in zig bevatte; en dat wyders deeze zuuren, na hunne olyagtige deelen verlooren, en zig vervolgens met het loogzout vereenigd te hebben, de meergemelde Zouten doen gebooren [p. 1670 530] worden. Men zou ook nog kunnen stellen, dat men, schoon deeze Planten, na haare verbranding, maar zulk een loogzout geeven, en de Bitumineuze Aarde, (het zy ze door Planten gebooren worde dan niet,) maar een enkel vitriool-zuur bevatte, dog niet genoegzaam om al het loogzout in wonderzout te veranderen, dat men, zeg ik, evenwel ook gemeen Zout zoude kunnen verkrygen. Want het vermelde Ammoniak-zout, hoewel dit voor een gedeelte vervliege, kan zig evenwel, met een ander gedeelte, wel vereenigen 1675 met een gedeelte van het loogzout; en daarop, na met het zelve zyn vlug verlooren te hebben, tot Zee-zout overgaan; en dus, ten deele met Vitriool, ten deele met Zeezout-zuur, in de ontdekte Zouten verwandelen. Welke nu deezer drie bygebragte redenen die onzes bedunkens bondig en aanneemelyk genoeg zyn, de gegrondeste zy, blyft ter nadere onderzoekinge aanbevolen. En zoo is 'er ook, ten opzichte van de nog overige 1680 gevolgtrekkingen, die de Zwavelagtigheid in den Turf twyffelagtig maaken, geen reden om dit volstrekt te ontkennen, maar veel eer te bevestigen: want schoon 'er geene eigenlyke Zwavel in den Turf gevonden worde, behoeft men zig nochtans niet te verwonderen over deszelfs zwavelige vlam, damp en reuk. Op welk eene wyze het Wonderzout hier ook gebooren zy, dit is zeker, dat 'er ook, zoo lang het brandbaare 1685 (Phlogiston) met het [p. 531] Vitriool-zuur en loogzout vereenigd is, een Zwavelmergel, (Hepar Sulphuris,) plaats vind; 't welk, even als zuiver en zelfstandige Zwavel, eene blauwe vlam en stinkenden damp uitlevert: waar uit dan overtuigende

1690 volgt, dat de meerdere of mindere Zwavelagtigheid van den Turf toe te schryven is, aan de mindere of meerdere hoeveelheid en tegenwoordigheid van die Stoffe, welke bekwaam is om het Wonderzout voor te brengen. Wat nu nog aanbelangt, de kalkaartige Stoffe der Assche, schoon dit als een nieuwe ontdekking kunne aangemerkt worden, 1695 behoeft men zig egter niet te verwonderen, dat 'er in de ontleding der gekookte assche, en het verschynen van vliezen, gelyk ook door de testing, Kalk-aarde te vinden zy; vermits het algemeen bewezen is, dat de asschen der Planten, voor een groot gedeelte, eene Kalk-aarde opleveren, en ook Yzer en ander grove Aarddeelen in 1700 zig bevatten; waar uit dan niet duister de aanmerkelyke overéénkomst schynt te blyken, dat 'er plaats heeft, tussen de Planten, en een groot gedeelte der Turf-stoffe. 't Is ook gantsch niet onmogelyk, dat 'er een Kalkaarde tusschen het Veen ontstaat, uit de menigte van Slekjies en Water-horentjes, die by duizenden in onze moesassen huisvesten. Ten aanzien van den Turf in Vrankryk, bewyst de Heer v.de 1705 bomare, met anderen, dit ook als zeer aanneemelyk. Ondertusschen is het der opmerkinge [p. 532] waardig, dat de Turf-assche, hoe fyn zy gewreeven zy, en hoe dikwils ik dezelve in myne proeven afgewasschen hebbe, altoos op nieuw in water gestte, en niet, dan na ontelbaare afwasschingen, in gesting verminderde: daar men weet dat levende Kalk al vry spoedig die eigenschap verliest. Hierom ben ik niet vreemd van te denken, dat 'er een merkelyk onderscheid is, tusschen de Kalk-stoffen, uit Dieren of Schelpen gebrand, en tusschen die der Planten, ja misschien ook die der 1710 Mineraalen: dan dit in 't voorbygaan.

1710 Wat nu eindelyk betreft het Ammoniak-zout, waar van daan het hier ook zyn oorsprong moge hebben, het toont ons de reden aan, waarom het roet in onze Schoorsteen, vooral in de zulken, waarin bykans niets dan Turf gestookt word, een goed deel Ammoniak-zout, (als by de Scheidkundigen bekend is,) in zig bevat. Dus zien we de 1715 hoofdzaaklyke eigenschappen van den tot Assche verbranden Turf; laat ons nu verder naspooren, wat 'er zig in de Stoffe zelve opdoet:

Als men eene goede hoeveelheid best fyn Veen neemt, die tot poeder wryft, vervolgens in een disteleerglas ten vuure brengt, en dat glas, voorzigtiglyk allengskens 1720 aanstookt, volgen 'er deeze verschynsels. Men ontdekt eerst vry veel waterig vogt, (Phlegma,) dat ten laatste een aangebranden reuk verkrygt. Op dit vogt volgt een vlugge olyagtige geest, van eene door- [p. 533] schynende bruinagtige verwe, waar van zig eenige deelen vast aan het glas aanzetten; die, by toeneeming der hitte, hoe langer hoe roodagtiger, in eene dikke Oly schynen te verkeeren; welke, dikker en zwaarder zynde, zig van den eersten geestryken olyagtigen geest schynt af te 1725 zonderen, en nog vaster aan het glas aan te zetten; nalaatende op den bodem een zwart overschot, (residium,) dat zo vast is als houtskool. Als men ieder deezer Stoffen afzonderlyk onderzoekt, is het eerste overkomende Phlegma als water; dog het volgende heeft een ligten rookagtigen reuk en smaak; waar uit blykt, dat 'er zig ook eenig bitter Zout uit het Veen met dit water vermengt.

1730 De vlugge olyagtige geest, die insgelyks, hoe langer hoe dikker, en sterker van reuk word, en zig tevens als eene ligt bruine Stof aan het glas schynt aan te zetten, heeft de volgende eigenschap. Met Vitriool Geest ontstond 'er eene gesting, (Effervescentia,) die, tot gelyke menging, (Saturatio,) komende, het vogt eenigzins 1735 troebel laat; met gemeenen geest van Zout, word men byna geene verandering gewaar, dan dat 'er zig eenige weinige afscheidende lugtdeelen vertoonen. Met geest van Ammoniak en Potasch, word die eigenste Geest, welke, door Kwik in Sterk-water ontbonden, een graauwe Stof afscheidt, (praecipitat,) wederom helder; maar enkel en zuiver daar mede gemengd zynde, ont- [p. 534] staat 'er eene ligte gesting. Als men 1740 op den met opgelosten kwik gemengden geest, Siroop van Violieren drupt, word de verwe groenagtig blaauw; dog deeze verwe is, zonder twyffel, eerder aan de ontslooping van het Zuur, met het Zout, in deezen geest toe te schryven; even als dit door pott ook in het Zout van den Barnsteen ontdekt is. Dog als men dien Geest alleen met Siroop van Violieren mengt, dan helt de kleur vry sterk naar het Purper. Uit dit alles 1745 schynt wel eenigzins te blyken, dat deeze Geest een alkalynen aart heeft; dog niet zoo volstrekt, of 'er blyft altoos iets over, dat ons op een zuuren Zwavelgeest doet denken; gelyk de gesting met Ammoniak geest, en het purperagtige van den Vitriool-geest aanduid. Ook doet de troebele melkagtigheid ons hier denken op eene 1750 olyagtigheid, welke zig insgelyks in de Bitumina, mitsgaders in den Barnsteen opdoet, en waar omtrent ons de olyagtige Stoffe, die zig natuurlyk van het Phlegma en deezen Geest afscheid, gelegenheid tot eene nadere bedenking geeft.

Deeze Oly heeft een sterken reuk, gelyk aan dien van brandend Pek en Zwavel-balsem,

1755 dog zo doordringend niet; dezelve is niet ongelijk aan dien van gebrande Steenkool, of stinkend Roet, en eenstemmig met degner, veel zwakker dan de dierlyke Olyen. Dezelve stolt, in koel water en kelders, dog ze word weeker in warme plaatsen: als zy dik is, vertoont [p. 535] zy zig als dikke Terbenty, en is, gelyk degner wel zegt, pekagtig en taai, bruin van koleur, en van een bitteren aangebranden smaak. In dit opzicht beantwoord zy insgelyks, zoo wel aan Bitumineuze Stoffen, als aan Pek, Teer en Harst

1760 of Wasch; dewyl de vloeibaare Amber, het Jooden pek, en de Zwavel-balsem dit mede doet; zelfs ondergaat ook de Barnsteen zulks, door smelting met Lyn-oly. Wyders is deeze Oly vlug, dog ze laat altoos eenige Stoffen agter, die overblyfsels van Aarddeelen zyn, waar door ze het papier besmet, en, in een zilveren lepel

1765 uitgewaasemd zynde, een flaauwen moet na laat. In dit opzicht geeft ze een blyk van overeenkomst met de Dierlyke- en Plant-olyen, die zulk eene bruine Stoffe overlaaten; dan dit is ook den Bitumina gemeen: en wat den fynen Zwavel-geest betreft, die genoegzaam geheel vervliegt, dit zal onze Oly, andermaal overgehaald zynde, insgelyks doen. Wy hebben hier derhalven dit maar in agt te neemen; dat de gemelde zuure Zwavel-geest, wel in die eerste overgehaalde Oly, huisvest, dog 'er zoo niet van afgescheiden is, of ze blyft nog met oneindige fyne aardsche deelen der Planten

1770 vermengd; terwyl die fyne zuure Zwavel-geest 'er evenwel gedeeltelyk van vervliegt. Men kan dit duidelyk ondervinden, als men die Oly, onder een groot glas, aan brand steekt: want men zal dezelve dan sterk zien vlammen, en gewaar worden, [p. 536] dat de rook of waassem, langs het glas, eenig vogt aanzet, dat zo zuur en scherp is als Zwavel-geest; even als de Geest van Zwavel, die onder eene glazen klok vergaderd word, (Spiritus Sulphuris per Campanam.) Degner heeft ondervonden, dat die Oly wel schielyk ontbrand, dog spoedig uitdooft, en dat zy ook niet fel brand; hy had egter by geval ontdekt, dat de waassem aan zyn stookglas, door het dicht by houden van eene brandende kaars, vlamvattede, even als flaauwe Brandewyn: voorwaar een bewys van

1780 vlugge brandbaarheid. Evenwel sloeg de vlam niet door tot op alle de Stoffen, maar doofde uit; en dit doet degner besluiten, dat deeze Oly niet geheel uitbrand: dan dit gebeurt veelyds, met meest alle andere brandbaare vogten; dewyl gebrek aan lugt zulks, in de langhalzige distilleerglazen, belet. In de Oly, die ik gegaard had, heb ik wel degelyk eene sterke vlam ontdekt, en dezelve, in een glazen schoteltje, ten

1785 einde toe, zien uitbranden; mogelyk is die van degner, met nog wat meer Phlegma, of meer Aarddeelen vermengd geweest. Wanneer men de gemelde Oly vervolgens weder met haar Phlegma omschud, vereenigt zy spaarzaam; het gemengde vogt word troebel, donker geel, en het neemt een sterken brandagtigen reuk aan. Ondertusschen mengt zig de Oly zoo sterk niet, of ze scheid zig af met bolletjes, die op de oppervlakte dryven; maar

1790 naauw- [p. 537] lyks doet men 'er den vluggen zouten Geest onder, en schud die Stoffen door één, of zy vermengen zig onderling, en blyven troebel: ook vereenigen zig deeze Olyen ligtlyk met, ja, smelten zelfs in, de Vitriool-oly, en den Geest van Zout; scheidende eenige aardsche deelen af, die zig witagtig vertoonen, en niets anders zyn dan de Aard-stoffen, welke zig nog in de Oly of den zouten Geest bevinden.

1795 Inmiddels strekt die vriendschap dier Stoffe, met het Vitriool-zuur, en den Geest van Zout, niet weinig, ter bevestiginge van 't denkbeeld, dat 'er een gelykaartig mineraal Zuur in gevonden word.

1800 Buiten deeze gemelde eigenschappen, bezit de vetste en zwaarste Oly, uit het Veen, altoos nog eenig Zout in zig, welk Zout 'er niet gemaklyk afgescheiden word: dog als men die Oly andermaal mengt met den vluggen olyagtigen Geest, die eerst overkomt; de lichtste olyagtige Stof van de zwaare scheid, by wyze van doorlekking, of anderzins, zoo veel men kan, en ze vervolgens met water mengt, zal zy, andermaal gedistilleerd zynde, op den bodem van het glas eene zwaare dikke vaste Stoffe overlaaten; en dan

1805 zal 'er zig, na het Phlegma, en den zouten vluggen olyagtigen Geest, eene Oly opdoen, ligter dan de vlugge Oly, met water vermengd. Indien men deeze aan eene zagte uitwaaseming bloot stelt, zal men eene soort van zoutschieting bespeuren, welker kristallen van [p. 538] eene ruitvormige gedaante zyn. En 't komt ons voor, dat deeze kristallen, of zoutagtige aanzetfels, de eigenste Stoffen zyn, die degner, en

1810 anderen, voor eene krytagtige Stof, of vezelige aanzetfels, (fibrillae,) houden; dog waar van hier boven de Heer ten haaf, reden geeft; dan dit geeft ons verder aanleiding, tot een onderzoek der gemelde Oly, met Alcohol, of dubbel overgehaalden Geest van Brandewyn.

1815 In dit vogt smelt deeze Oly, voor 't grootste gedeelte, door middel van een zagt vuurtje; dog als ze 'er koud in gezet word, blyft zy 'er, als eene gestremde weeke Stof, in hangen. Maar dit stryd, gelyk degner denkt, niet met den aart der Bitumineuse Olyen, of Zouten: want zelfs de Peter-oly, en de Zwavel-oly, mengen zig tot een zekeren trap met die Geesten, als zy warm gestookt worden, zoo al niet

1820 geheel, ten minsten voor het grootste vlugge gedeelte. Ook heeft het zout van den
 Barnsteen dit eigen, dat het niet ligt smelt in koude, maar wel in warme vogten. Daar
 benevens smelt, volgens onze Proeven, en degner stemt het ons ook toe, deeze Oly maar
 voor een gedeelte; want zy verwt den Geest van Brandewyn rood en donker bruin; laat
 1825 eene donkere Aard-stoffe zinken, en zet aan het glas, naar onze Proef, graauwe
 donkere, of, volgens degner, witte Stoffen aan. Hier uit blykt dan, dat deeze
 vermenging van die Oly, met den [p. 539] Geest van Brandewyn, eer als een aftreksel,
 (tinctuur,) dan als eene geheele smelting en vereeniging, moet aangemerkt worden: al
 wederom zoo, als men dit in tinctuur, van Barnsteen, op Alcohol, bewaarheid ziet; en
 ook in Zwavel oly, gesmolten in Terbentyn, welke, op dien Geest gezet zynde, de
 1830 gemeene Balsem Sulphuris of Zwavel balsem word.

En of dit niet voldoende geagt mogte worden, zie hier een tweede bewys, 't welk ons
 verzekert, dat de Oly zig slegts, by wyze van aftreksel, met den Geest van Brandewyn
 vereenigt. Dit aftreksel word, koud geworden zynde, troebel, en laat, na de
 1835 doorlekking, (filtratio,) een roodgryze vette Aarde over; die zig wederom met den
 Geest van Brandewyn vermengt, en denzelven op nieuw bruin verwt; dog zonder dat zy
 ontbonden word, maar veel eer verbleekt. Als men deeze vette zoogenaamde Aardstoffs
 neem, en dezelve in een glazen schotel over het vuur zet, dan vervliet ze byna
 geheel, met agterlaating van eene zwarte vlek. Hier uit nu, leid degner af, dat deeze
 1840 Stof een vet olyagtig grontbeginsel heeft; met het harstagtige gedeelte, in den Geest
 van Brandewyn gesmolten, en eene gebrande Aardstof, onder de gedaante van eene
 pekagtige Oly, door distillatie samenkleeft; dewyl alle die Stoffen te samen deeze
 dikke pekagtigheid uitmaaken. Wanneer men deeze Proeven, op die wyze, volgens degner,
 [p. 540] beoordeelt, dan heeft het schyn, te zeggen, dat 'er eene pekagtigheid in
 1845 plaats heeft, 't welk wy ook gereedlyk toestaan, en ook in het afkooksel, zoo van
 ons, als die van den Heer ten haaf, ontdekt hebben; indien men maar tevens in agt
 neemt, dat die vlugge ontslooping der, uit de doorgelekte Stoffen, overgebleven
 vettigheid, tot een bewys strekt, niet van Aarddeelen, noch Harst alleen, of eene
 vermenging daar mede; maar dat zig hier ook een vlugge Geest, welke voor geen Geest
 1850 van Brandewyn aandoenlyk is, onder gemengd, bevind; dien wy, als ten deele met
 ongemeene fyne Aarde en Zwavel gemengd, aanmerken; om dat wy, en dit vind ik by
 degner onbeproofd, bevonden hebben, dat deeze Stoffe, brandende, eene Zwavelige vlam,
 en een zuuren reuk van zig gaf. Wat voorts nog aangaat, eenige verdere mengingen van
 het gemelde aftreksel: met Siroop van Violieren verwt het niet groen, maar geelagtig;
 1855 met Geest van Zout word het niet troebel; dog eenigzins, maar flaauw, met Vitriool-
 oly, waar mede het, uit hoofde van Wyn-geest, ligtjes schuimt; met Kwik, in Sterk-
 water ontbonden, word het geheel wolkagtig, en schynt eenige dikke Stoffe neer te
 zetten; door Alkalyne Geesten, ontzet het niet zeer sterk, dog evenwel twyffelagtig;
 als men 'er water opgiet, word het melkagtig, 't geen, gelyk degner zegt, den
 1860 aftrekselen, der meeste gedistilleerde Plant-olyen, eigen is;
 [p. 541] en eindelyk, laat het, van den Geest van Brandewyn gescheiden zynde, een
 dikke zwarte oly over, als Pek. Na dat dus degner, alle zyne Proeven, welke wy, met
 de onze vereenigd, hier omtrent in haare orde hebben overwoogen, verzameld heeft,
 besluit hy, dat 'er uit blykt, dat de Oly van den Turf een samenmengsel is, van iets
 1865 Harstig-gomagtig, of, zoo men wil, vettig pekagtig, met een weinig vlug Alkalyn-zout,
 't welk, in veelen opzigt, ook met de Proeven van den Heer ten haaf overéenstemt, en
 in dit opzigt heeft degner gelyk; dan zulks is geenzins voldoende, om daar op staande
 te houden, dat het Turf-veen dit niet met de Bitumina gemeen heeft. Want het is juist
 die pekagtige en harstagtige aart der Bitumina, welke de Scheidkundige in eene
 1870 geduurige twyffeling houd, of zelfs die Stoffen, schoon zy het Zwavel-zuur in grooter
 trap bezitten, ook niet als een Harst, Pek, of een van de Planten ontleenden
 grondaart hebben, gelyk hier boven reeds, in 't voorbygaan, wegens den aangedagten
 aart van den Barnsteen, en de Steenkool, gemeld is. Voeg hier by, dat alle Bitumina,
 als Barnsteen, Amber, en alle zwavelige Aarden, als zy, op dezelfde wyze,
 1875 gedistilleerd worden, eene gelykaartige zwarte of bruine brandagtige Kool, of
 residuum over laten. En wat de zuure Geesten van het Ryk der Planten, der Dieren, en
 die der Mineraalen betreft, deswegens is [p. 542] 'er zoo veel geschil, dat het niet
 anders zoude zyn, dan de Kool een en andermaal opwarmen, (Cramben coctam coquere &
 bis coctam recoquere,) als wy dit onderwerp wilden uitpluizen Dit eenige egter, vind
 1880 ik my verpligt, den Leezer hier omtrent nog onder 't oog te brengen: te weeten; dat
 men in den zuuren Geest van sommige Planten eene groote overéenkoms met de
 Mineraalen of Vitriool-zuuren vind; in zoo verre, dat voorzigtige Scheidkundigen, 'er
 over verbaasd staande, omzigtig zyn, om hier in iets Catonisch te beslissen: en wil
 1885 men 'er een klaar voorbeeld van, een kort woord hier over, zal eene uitgebreide
 verhandeling kunnen wegruimen.

Het is een stelregel onder de Scheidkundigen, dat alle lichaamen, die dezelfde verschynsels vertoonen, ook in hunnen aart niet verschillen. Nu onderscheid men de

1890 Mineraale Zuuren in drie Soorten; als (1) de Vitrioolagtigen, (2) de Salpeteragtigen, (3) de Zouten: dan 'er zyn ook in het Ryk der Planten zuure Geesten, die aan deeze eigenschappen voldoen. Want als men Vitriool-zuur mengt met Suiker, dat een Zout der Planten is, zal 'er eene troebele wolkigheid gebooren worden; en dit doet dat zelfde

1895 Zuur insgelyks, met het Zout van andere Planten. Men werpe ook in den Geest van Salpeter, gesmolten Kwik, en zy zal 'er even zoo min van aangedaan zyn, als van sterken Azyn: wyders verkrygt het Salpeter-zuur, vermengd met Overeenkomst en verschil van de zuure Geesten der Planten en Mineralen, met Veenaartige Zuuren.

[p. 543] Loodstoffen, eene zoetigheid; 't welk mede met Azyn geschied, waar uit het bedrog in de Rhynsche Wynen voorkomt. En agt men deeze vergelykingen niet volstrekt

1900 voldoende, gelyk 'er misschien nog wel wat op uit te denken zoude zyn; dit volgende zeker zal aan onze gegronde stelling niet ontglippen; volgens welke wy stout genoeg zyn, om de gelykaartigheid van den zuuren Geest, in ons Veen, tot een grooten trap, met dien der Mineralen, te stellen. Men houd het daar voor, dat de Zuuren, uit het Ryk der Mineralen, onder elkander, zoodanig in kragt verschillen, dat de sterkste de

1905 zwakste overweldigen; dan dit gebeurt in de zuure Geesten der Planten insgelyks. Want men neeme het Zout van Segnertus, 't welk samengesteld word, uit Zout van Tarter, en het vast Alkalyne-zout, dat onder den naam van Zouda, (Soda Hispanica,) bekend is; men mengte dit Zout met het afkooksel van Tamarinde, en, 'er zal dadelyk een middelbaar Zout uit gebooren worden; indiervoegen, dat het Zuur, van het afkooksel der

1910 Tamarinde, zig vermengde met de andere Zuuren onderling vereenigd, en 'er eene ontbonden Stoffe op den grond zinke. Wanneer men nudeeze Proeven gadeslaat, bemerkt men ligtlyk, dat men op verre na zoo algemeen tot de zuure Geesten der Planten niet besluiten kan, of 'er blyft altyd nog stofs genoeg over, om aan 't een of 't [p. 544] ander te twyffelen: en dit ook heeft degner zelfs in de onderscheiden Veenstoffen

1915 bevonden. Met het Veen uit Wildgras, dezelfde Proeven, als hier boven gedeeltelyk zyn ingevoegd, onderneemende, bevond hy, dat de Geest daar van veel zwakker was; en vervolgens den gemeenen Plagge-turf, uit Mos saamgerot, beproevende, ontdekte hy hier een zeer groot verschil in den overgehaalden Geest; want dezelve was zeer zuur. Uit eene andere soort van eene oppervlakkige Moskorst, kreeg hy wederom, na het Phlegma,

1920 een zuuren Geest, die met de Alkalyne Geesten kennelyk gestte, en met de Mineraale Zuuren geene verandering onderging. De reden hier van, schryft hy alleen toe aan het Mos, dat nog versch, en op de oppervlakte liggende, dit onderscheid veroorzaakt; ook merkt hy wyders aan, dat de Wortels van dit Mos, ouder en sterker zynde, zig met andere soorten van Wildgras en Planten vermengende, ook eene andere soort van zuuren

1925 Geest, naar den aart der Planten, voortbrengen; die in den Turf, onder den grond, verdorven zynde, ook dit zuur verliest, en vervolgens niets voortbrengt. Of nu deeze gevolgtrekking het gezegde van degner tegenspreeke, dan niet, zullen wy niet bepalen, en laten zulks ter nadere/onderzoekinge over; veel liever bedienen wy ons, tot staavinge onzer bewyzen, van 's Mans eigen woorden, op deeze twyffe-

1930 ling. 'Dat naamlyk deeze groote verschillendheid, in de zuure Geesten, in derzelver menging, en vereeniging, met de aardsche Olyen, met die der Mineralen, en der Planten, voorwaar, veelerleie vereeniging vertoont, nu tot het Plant-aartige, dan tot het Mineraal-aartige betrekkelek'. En dus kunnen wy zeer gereedlyk toegeeven, dat niet alle Zuuren merkelyk zwavelagtig, of liever mineraalagtig zyn; indien men ons,

1935 ten opzichte van ons Veen, slegts toestaa, dat 'er dit zuur zoo wel in heerscht, als de zuure Geest der Planten: 't geen zelfs zoo verre gaat, dat ons Veen, gelyk boven gezegd is, al brandende, een zwaveligen reuk en vlam afgeeft; even als alle Bitumina. Wat voorts nog eenige andere Proeven betreft; deeze, als hoofdzaaklyk op 't zelfde uitkomende, slaan wy over; byzonder ook die van de opkooking der Turfstoffe, welker afkooksel niets dan een onbrandbaar aftreksel, (extract,) overlaat. Deeze tog zyn van weinig belang; dewyl alle vlugge olyagtige Brandstoffen, door 't kooken, vervliegen; waar op natuurlyk het dorre overblyfsel van den Turf branden moet, terwyl het afkooksel, (extract,) niets dan met water vereenigde Aarde is. Daarenboven bewyst het

1940 veel eer den aart der Bitumina; want het afkooksel van Steenkool, Jooden-pek en Amber, zal insgelyks aan het water niets dan een ontbrandbaar aftreksel overlaten: dan hier omtrent [p. 546] heeft ook de Heer ten haaf ons nader licht gegeeven. Even zoo is het ook met de vergelyking, dat Zwavel en Bitumen smelt op het vuur, voor 't Zuur onaandoenlyk is, in Brandewyn smelt, en door overhaaling in Zuur en Oly overgaat; welke verschynsels in de Turfstof niet te vinden zyn. Eene, voorwaar wat al

1950 te ongegronde, gelykenis, van eene Stof, die slegts gedeeltlyk, en zelfs nog zeer verborgen, de zwavelagtigheid bezit, en vol ontsmeltbaare Aarde is; by eene Stof, die

in haare zelfstandigheid zuiver is, en alleen uit Zwavel bestaat. Het is der moeite niet waardig, hier over verder uit te weiden, daar men tog, uit al het voorgemelde, ziet, dat het Veen, by overhaaling, ook Zuur, Oly en Zwavelgeest geeft; 't welk wy anders breedvoerig, uit de berigten van verscheiden beroemde Autheuren(*), zouden kunnen staaven. Genoeg zy het ons, ten aanzien van dit onderwerp, nog te beroepen, op het geen wy boven alrede, omtrent de zwavelige vetheid in de Klai, al vry uitgebreid voorgesteld hebben: daar wy, op 't gezag der Fransche Akademisten, als mede op dat van boerhave en macquer toonden, hoe de dierlyke en Plantaartige Olyen, met het Vitriool of Zwavel-zuur verbonden, eene Pekaartige Bitumineuze Stof, als Peter-oly voortbrengen, en by [p. 547] sublimatie zelfs Zwavel geeven. Het zy men nu hierin eene samenstelling van de Harstagtige Stoffen der Planten, uit de Olyen, met de Mineraale Zuuren erkenne; dan of men deeze vereeniging, als eene volstreckte eigenschap van de Bitumina, in die Harsten ontkenne; dit blyft, onzes bedunkens, zeker, dat men, uit hoofde, zoo van dit laatste aangevoerde, als van het te vooren betoogde, geen grond heeft, om een wezenlyken invloed der Zwavel-zuuren, op de tot Aarde verwandelde Veenstof te ontkennen; des wy ons, als op dien welgelegden grond gerust voortgaande, nu tot de eigentlyke bepaaling van ons Hollandsch Veen zullen wenden. En hier in kunnen wy, noch met schoock, die Veen-aarde als een enkel oorspronglyk Bitumen beschouwen; noch met degner den invloed van eene daar in vermengde zelfstandigheid der algemeene Zuuren, of om klaar te zyn een Zwavel-geest, ontkennen: beide deeze Schryvers, te zeer ingenomen met hunne gevoelens, zyn, in hunne tegenstrydige gedagten, bewyzen te verre ingewikkeld. Men moet hier nogtans erkennen, dat de schrandere degner, in dit geval, wegens zyn uitmuntende en keurige Proeven, by schoock in geen vergelyking komt; ook willen wy deezen Heer, alhoewel wy in eenige zaaken van hem verschillen, gaarne die hulde doen, dat wy zyn tractaatje over den Turf, onzen Landgenooten, als een doorwrogt, en naar [p. 548] 's Mans wyze van denken, volkomen Verhandeling over dit Onderwerp, aanbeveelen; en openlyk erkennen, dat wy nergens meerder lichts, raakende dit Stuk, gevonden hebben, dan in dit nuttig Werkje. Een ieder, dien het luste, zal 'er nog al eenige aanmerkingen, die wy hier kortsheidshalven overslaan, in kunnen vinden, en daar door nadere gelegenheid krygen, om, zoo uit onze als zyne gedagten, dit stuk, indien men nog twyffelen mogte, verder ter toetse te brengen. Zoo iemand daar toe genegen ware, diende hy vooral eene beproeving van onzen Dary, Steen-kool, en andere Bitumineuze Stoffen, by vergelyking, in agt te neemen: en dit doende, zou men eerst recht ontdekken, hoe veel de trapswyze invloed der Mineraale brandbaare Stoffen, op die van de brandbaare in Aarde verwandelde Plant-stoffen vermag. Gaarne wenschten wy onze Leezers hier in te voldoen, dan één Mensch alleen kan alles niet volkomen uitwerken; ook moeten wy het verdere onderzoek van zulk eene uitgebreide Stof, om niet te breed uit te weiden, binnen de paalen van beknoptheid houden; derhalven hier van afstappende, laten wy eene nog uitvoeriger behandeling deezer Stoffe, voor anderen over, en bepalen het Hollandsche Veen aldus.

Het is eene brandbaare zwarte, aan een verbonden weeke Delfstof of Aarde; die uit allerleie weeke deelen, van al- [p. 549] lerhande ontsloopte Planten, samenrot; dog voornaamlyk uit Waterplanten, in de laage, en uit Landplanten, in de hooge Landen, door den tyd tot Bedden aangroeit. Deeze Stoffe is, door de verandering en den grond, in zoo verre van het weezen, en de eigenschappen der Planten ontaard, dat zy daar van niets, dan eene flaauwe en ontbindelyke vereeniging van Aarde, met een gedeelte van haare natuur eigen Zouten, overhoud; waar mede zy zich, met de aardsche en mineraale Zelfstandigheden, dermaate vereenigt, dat zy eene byzondere brandbaarheid en zwaveligheid verkrygt; die, de ontsloopte Stoffen gedroogd zynde, in vast verbonden gloorende Koolen, en eindelyk tot Assche, door het vuur, doet overgaan; waar op ze, ten laatsten, wederkeert tot zuivere kalkagtige Assche, Aarde en Zout, als tot het hoofdzaaklykste gedeelte van dat Element; waar in de voornaamste stoflykheid, van alle de uit de Aarde voortspruitende lichaamen, bestaat. Wyders kan de Veen-aarde, naar geraade der Planten zelve, haarer oudheid, rypheid en gelegenheid, aan of omtrent zoute of zoete Meeren, Wateren of Moerassen, merkelyk verschillen in trap van brandbaarheid, mineraalagtigheid, of liever zwaveligheid, zoutigheid en plantaartigheid. Eindelyk, [p. 550] staat hier nog te melden, dat de Veenaarde tot een weezenlyk Bitumen kan overgaan; schoon men zulks, in dit ons Land, uit hoofde der geringe Mineraale, Zwavel- of Vitriool-gronden, als daadlyk plaats hebbende, niet voor vast kunne stellen; gelyk dit alles, in het voorgaande, ten overvloede, breedvoerig betoogd is.

De Groeijing, Eigenschappen en Aart van het Hollandsche Veen, tot dus verre voldoende, tot ons oogmerk onderzocht en bepaald zynde, hebben wy thans gelegenheid, om ons over

2020 het bereiden van 't Veen, tot Turf, uit te laten; om onzen Landsgenooten, een berigt mede te deelen, dat hun, zoo deeze Verhandeling het waardig zy, voor een vermaaklyk en nuttig tydverdrijf, naast een koesterend Turf vuurtje, kan verstrekken; en de bereiding deezer zeldzaame brandstoffs, waar in de vier Elementen, als 't ware hun aanweezen vertoonen, onder 't oog brengen.

2025 Het maaken en bereiden van Veen-aarde, tot Kluiten, is zoo oud, als de bewooning des Lands zelve; het welk hier boven, uit plinius, en anderen, te overvloedig getoond is, dan, dat wy zulks, door het herhaalen van allerlei eenstemmige Schryvers, alhier breedvoerig zouden ophaalen. 't Zy genoeg deswegens te zeggen, dat, zedert 'er eene, om zoo te spreken, beschaafder en geregelder, dog niet minder [p. 551] staatzugtige, handelwyze, in zeden, wetten en gewoonten, onder 's Lands Inwoonders, stand greep, 2030 dat 'er zedert ook aan de Turf-kluiten, door eene geschikter bereiding, een geregelder vorm gegeven wierd. Want daar de oude Landzaaten de Veen-aarde slegts met de hand tot Kluiten kneedden, en dezelve, onbelemmerd van alle lasten, en kiesche zindelykheid, onder hunne hutten en schouwen stookten, als een vry geschenk der 2035 Vaderlandsche Brandstof, tot nette vierkante Kluiten, door middel van werktuigen, bereidde; om ze dus bereid aan eene zindelyk gemetzelde haardstede te kunnen branden. En deeze wyze van bereiden, die zekerlyk voor het gebruik veel beter en gemaklyker valt, dan de eerste, is allengs zoo sterk toegenomen, dat zy in geheel Europa, daar men gebruik van het Veen maakt, nagevolgd zy. Dat de eere der uitvindinge van het 2040 Turfmaaken den ouden Vriesen, Hollanders en Zeeuwen, hier toe door de natuur en het Vernuft opgeleid, toekomt, is uit het voorgezegde kennelyk; doch het valt niet ligt, den juisten tyd te bepalen, wanneer het maken van vierkante Turven, het baggeren, trappen, enz. hier te Lande in gebruik gekomen is; dan, men doet de waarheid niet te kort, als men stelt, dat zulks tusschen de jaaren duizend, en elf of twaalf honderd, 2045 is aangevangen. Men [p. 552] vind immers, kort na dit tydperk, verscheiden schikkingen van de Hollandsche Graaven deswegens gemaakt. Voeg hier by, het bovengezegde, wegens den Daryturf, in Zeeland; en 't geen winsemius(*) meld, dat naamlyk de Woudlieden in Vriesland, het geregelde Turf-maaken, in 't jaar 1215 2050 uitgevonden zouden hebben. Anderen klimmen zelfs op tot het jaar agthonderd negen- en tagtig; ten welken tyde men gewag gemaakt vindt van Mersch(†), (Moergrond;) in eene overdragt aan gerolf, Graaf van Vriesland: ook meenen sommigen, dat 'er in dien eigensten tyd, reeds elders Turf gemaakt wierd, door eenen einarus, vanwaar zyn Turf Einars-Turf zoude genaamd zyn(‡). Dog het zy hier mede zoo 't wil; het stuk is van 2055 zoo veel aanbelang niet, dat het der moeite waardig zy, de twyffelagtige Oudheid deswegens ten naauwsten te raadpleegen. Dit althans is zeker, dat het maaken en bereiden van vierkante Turven, na den jaare twaalf honderd, in Holland en Vriesland alreede gemeen bekend was; gelyk men uit veele Schryvers kan afleiden, en boven uit junius genoegzaam gebleeken [p. 553] is (*). En 't is tevens niet minder zeker, dat 2060 men, met het toeneemen van de Inwoonders, en den buitenlandschen Handel, de konst allengskens verbeterd, en tot meerder winst en voordeel aangelegd heeft: want, in den jaare 1380, verkogt men den Turf alreede; en betaalde in die dagen voor vyftig manden, ten hoogsten 50 stuivers.

2065 Men begon toen van tyd tot tyd Privilegien tot het Veenen te geeven; en dewyl het water hier en daar de plaats van 't Veen vervulde, zoo wierden de Staaten en Graaven wel dra bedagt, om ook, aan de andere zyde, Het Veenen te bepalen; waar van wy het eerste aanmerkelyk voorbeeld vinden, in den voorslag van philips van leiden, van Edelen Leidschen Geslagte; en die in zyn tyd, behalven andere aanzienlyke Ampten, ook Raad was van willem, Hertog van Beijeren, bygenaamd den Dullen. Deeze Edele Heer 2070 leefde, in het midden der veertiende, en niet, zoo als eenigen willen, in de dertiende Eeuw (†); en sloeg in die dagen al voor, dat men, om den Turf te spaaren, en in het Land te houden, den uitvoer moest verbieden; en [p. 554] het planten van Bosschen aanmoedigen(*). Dus zyn 'er ook, in den jaare 1536, op eene Dagvaard der Staaten van Holland, voorlagen gedaan, tot het neemen van eene Resolutie, 'dat men 2075 letten moest op 't deluen van den Turfuen, om te scuwen poellen, ende ooick, dat door het baggeren van de Meeren, die te zeer ontgront worden', & . In latere dagen zyn 'er ook, ten aanzien van soortgelyke voorlagen, nog verscheiden schikkingen, omtrent het veenen, gemaakt; welken allen op te noemen, eerder naar eene verzameling van Lands Plakkaaten deswegens, dan naar een kort berigt, tot opheldering van de 2080 Natuurlyke Historie, zou zweemen. Egter staat ons nog met één woord te melden, dat 's Lands Graaven, na den eerstgemelden tyd, de Privilegien, om te veenen, verkogten en dat vervolgens, toen de Nederlandsche Beroerten ontstonden, en 't edele Hollandsche bloed, het juk der dwinglandye afschoof, terwyl het Land met moord en brand vervuld

2085 was, 's Lands verbonden Staaten, bespeurende het groot vertier van den Hollandschen Turf, te raade wierden, eene Cyns of Pagt op den Turf te leggen: die zoo ik niet mis, in het jaar 1571 bepaald wierd. Dus trok de nood, in die omstandigheden, voordeel uit deze Vaderlandsche Brandstof, om den brand der dwingelandye te [p. 555] te keer te gaan; en 's Lands welmeenende Ingezeetenen, het slaafsche juk moede, betaalden die Cyns, in deze dagen, met eene algemeene bereidwilligheid. Ja 't schynt, dat het

2090 geval zelfs naderhand medegewerkt heeft, om het vertier van Turf, tot het in 't werk stellen van eene welbeleide krygslist te doen gelukken; als uit de geschiedenis, van 't inneemen van Breda, door een gelaaden Turfschip, overbekend is. Zelfs hebben onze eenvoudige Voorouders, in het bewaaren van een Turf, by de eene of andere

2095 gelegenheid, den Vyand ontnomen, een groot gedenkteken gesteld. Dus heb ik, in myne jonge dagen, by een zeker nabestaand bejaard Burger van Leiden, nevens ander oude zaaken, nog onder my berustende, een Turf gezien, die zyn Grootvader, als een teken van triomph, by het opgeslagen Beleg dier Stad, Anno 1574, uit s'vyands Legertent genomen hadt; en men vind nog heden lieden in deze Stad, welken diergelyke Turven bewaaren. Eenvoudige zegetekenen, inderdaad; die ons in dezen niettemin nog tot

2100 eenig nut strekken, als dienende om te toonen, dat men de Turven toen veel al kleiner, of althans in een ander formaat gemaakt heeft, dan men heden gewoon is. Want deze Turven, die ik gezien heb, waren meerendeels niet allen de helft kleiner, dan de hedendaagschen, (waar omtrent men egter op eene inkrimping, door de langduurigheid van tyd zou kunnen denken, die, gelyk de be- [p. 556] vinding leert, op Turven van 50

2105 a 100 jaaren, al zeer aanmerkelyk word;) maar vertoonden zig daar en boven eer vierkant, dan langwerpig vierkant, gelyk ze thans gestoken worden; waarom het ook waarschylyk is, dat de maat van den impost, die zeer gering was, naar geraade zal geweest zyn. Ondertusschen is deze Cyns, na dien eersten tyd, voor den Lande, tot eene ryke Goudmyn aangegroeid; dewyl zy van vier duiten per ton, tot vier stuivers is

2110 gesteegeen; waar by egter eenige bepalingen, wegens de Fabrieken en den uitlandschen Turf, gemaakt zyn; zoo dat men voor die soorten van Turf, tot dat gebruik, minder betaale. By voorbeeld, van den grauwen Turf, worden twee tonnen voor één gerekend; voor den Turf, dien de Brouwers branden, en de Verwers gebruiken, betaalt men twee stuivers en twaalf penningen: en zoo zyn 'er insgelyks Imposten op de uitlandsche

2115 Turven, van een stuiver en zes penningen, tot drie stuivers en vier penningen per ton; waar over men de Reglementen, in de laatste Ordonantien en Plakkaaten der Heeren Staaten, breeder kan nazien. Voeg nu, by deze ryke inkomsten, nog de Taxatien, die de Veenlieden, of de in de Veenen woonende huisgezinnen, betaalen; denk aan de tollen en verdere licenten; mitsgaders ook wel byzonder aan de ontzachelijke kosten van het verveenen zelve. Van ieder morgen, in den Lyker en Veender Polder, word, bui- [p. 557] ten de onkosten van 't Octroi, aan den Ambagts Heer betaald, voor ontgroning, zestig guldens; wyders voor lastgeld, van ieder honderd roeden Slyk, vyftien

2120 stuivers, en daar benevens, voor waarborg, van ieder roede, twee stuivers. Wanneer men dit alles te samen neemt, en 'er byvoegt de Consumptie van allerlei Waaren, die impost subject zyn, welken door een zeer groot getal Vreemdelingen, tot dezen arbeid vereischt, gebruikt worden, kan men genoegzaam nagaan, dat het Veen een zeer grooten schat opbrengt, en dat veele lieden, daar door, aan hun brood komen. Hierom pleegen de onderneemers van het veenen oudtyds al te zeggen, dat tot het veenen vereischt

2125 wierd: een styve beurs, een taai geduld, en eene goede markt.

2130 Wanneer men, hier te Lande, eene streek of Polder verveenen wil, moeten de Ingelanden zig eenstemmig vervoegen, tot het Hooge Heemraadschap, waar onder die Polder of dat distrikt behoort; en naar gegeeven reden van verzoek, het consent van Octroi van Welgemelde Heeren Heemraaden afwagten; die dan, naar maate dat zulks den waterstaat

2135 des Lands voor of nadeelig zy, het verzoek wyslyk afslaan, of, na naauwkeurig onderzoek, omzigtig toestaan; en aan de Verveenders een Reglement deswegens ter hand stellen, 't welk hen bepaalt, hoe zig daar in te gedraagen. Ten dien einde word 'er door den gepriviligeer- [p. 558] den Landmeeter eene Kaarte opgemaakt, waar in de platte grond, en de bedyking, benevens de te ontgrondene Veen-streeken, en aanstaande Slooten, by gedeelten zyn afgeperkt, met eene juiste aanwyzing der plaatsen, langs

2140 welken de Ringdyk gelegd moet worden. Men bepaalt insgelyks de breedte, de hoogte, als mede in alle gedeelten de tonnenrond doceerende glooijing, van den Dyk; en geeft voorts agt op den peil der wateren, die gemeenlyk in Rhymland gesteld word, op drie voet boven den Amsterdamschen peil; naar welken men gewoon is, het Rhylandsch boezemwater te calculeeren. Wyders worden de Ring-slooten, Wateren, Vaarten, en

2145 allerlei andere byzonderheden, die, na de ontveening, eene overstroming kunnen voorkomen, gade geslagen; ten welken einde men uit de Hoofd Ingelanden, Poldermeesters, Opzieners, Molenaars, enz. verkiest, die alles behoorlyk in agt moeten neemen. Kortom, de tegenwoordige staat en wyze van veenen word, met zoo veel

2150 omzigtigheid, door de wyze zorg der Heeren Heemraaden nagegaan en bepaald, dat men
 weinig of geen onheil van de nieuwgebooren Veenwateren, zoo als oudtyds, heeft te
 wagten: te minder, daar men, van de onnutte Stoffe der Polders, daadelyk, een goeden
 zwaaren Ringdyk slaat; die, kort na de ontveening, in staat is, om het water
 2155 tegenstand te bie- [p. 559] den, en 't vereischte getal van Molens, ter
 droogmaakinge, te draagen.

Als nu het Plan, volgens een naauwkeurig Octroi, gereed is, vangt ieder Veenbaas,
 naar zyn genoegen, aan, met het Veenen en Turf-maaken. Men begint dit Veenen
 gemeenlyk half Maart, of in het begin van April; en staakt het zelve veelal omtrent
 2160 Sint Jacob, of vry laater, naar inhoud van het Octroi. Elk Veender perkt zyn Land af,
 in verscheiden langwerpige vierkante strooken, meest van twee roeden breed; en dit
 gedaan zynde, scheid men de een streek of strook, die men doorgaans een staal noemt,
 van de andere af: en dan zyn het nog ruuwe Veenen, dat is, de bovenkorst, met Gras en
 2165 Planten begroeid, bedekt nog het eigentlyke Turf-veen. Als deeze afperking, die men
 zypen of veuren noemt, verrigt is, begint men het ruigras te maaien, of den
 Veengrond, door middel van schuppen, van zyne groene weiden of beteelden grond te
 ontblooten; 't welk men noemt een Veen insteeken, of een Veen ontginnen. De dus
 afgestookten Stoffen, pleeg men oudtyds op hoopen, of in naby gelegen Slooten, die
 reeds uitgeveend waren, te werpen; maar heden word die grond, volgens ordre aan het
 2170 Octroi verknogt, dadelyk vervoerd naar de plaats, daar men den Ringdyk of eenige
 bepaalde Kadens leggen moet. Door dit welbedagte middel, maakt men ongevoelig, en
 zonder zwaare kosten, een sterken Dyk;

2175 **[p. 560] die anders naderhand, niet zonder veel moeite,**
 en niet zelden met bykans onoverkomelyke zwaarigheden, gelegd kan worden. Sommige
 Veenlieden, egter, laten dien grond veelal op het naaste staal werpen, om 'er hun
 Turf hooger op te drooger: dan dit geschied slegts in het begin van 't veenen;
 2180 wanneer 'er nog geen genoegzaam getal Slooten is, om die Stof gereedlyk te vervoeren.
 Aangaande de hoeveelheid of de diepte, tot welke men den gemelden bovengrond
 afsteekt, dit verschilt zeer veel, en hangt af van de hoogte van het bedde, of de
 diepte van het Veen; welke diepte, bevoorens, door een grondboor, onderzocht en
 bepaald word. De Boor, hier toe in de Veenen gebruiklyk, is een lang Yzer, 't welk
 2185 van onder eene holte als eene boorgroef heeft, en van boven met eenen houten of
 yzeren dwarskruk voorzien is, waar door ze rond gedraaid kan worden; zynde,
 uitgezonderd de lengte, volkomen gelyk aan die soort van booren, welken de
 Timmerlieden een Avegaar noemen. Wanneer men de diepte, tot welke de bovengrond
 weggenomen of de zooden afgestookten moeten worden, bepaald heeft, houd men
 2190 vervolgens, by het insteeken van een nieuw Veenland, deeze orde. Men vangt aan met
 eene strook, die, of tegen eene Sloot legt, of, zulks niet zynde, gelyk al veeltyds
 gebeurt, begint men in eene afgeperkte strook, of een staal, dat tusschen twee
 anderen in ligt: en het [p. 561] uitgestookten vuil, of de bovengrond, word op de
 2195 wederzydsche strooken geworpen en verspreid, dat men ook Veen schoonmaaken noemt. Als
 deeze opgeworpen grond genoegzaam droog is, word dezelve overal bestrooid, met droog
 bladriet, 't welk daar omstreeks overvloedig groeit; en, by mangel van dat, gebruikt
 men 'er ook slegt Hooi toe. Men legt dit tot zulk eene dikte op elkander, dat de
 bagger, die 'er vervolgens op geworpen moet worden, aan den ondergrond niet konne
 2200 hegten: 't welk veroorzaakt, dat 'er aan de meeste Turven, aan het eene einde, veel
 van die Bladriet, of droog Hooi, ingedroogd, te vinden is.

Dit werk voltrokken zynde, ziet men het Veen bloot liggen, en als dan brengt men,
 naast de plaats daar men baggeren of het Veen ontginnen zal, een grooten houten bak;
 2205 die meest al twaalf voeten in 't vierkant beslaat, en wel twee voet hoog is; zoo dat
 een knap Kaerel denzelven, des noods, wel eens gebruikt, om 'er in over te vaaren;
 waar toe hy egter niet geschikt is. Deeze bak moet dienen, tot een versamelplaatse,
 om 'er het gebaggerde Veen in te mengen, en uit te werken; ten dien einde staan de
 zyplanken, als aan een trog, schuins, en het vierkant van den bodem is kleiner dan de
 2210 bovenste omtrek; op dat de menger het Veen-slyk te gereeder kunne onderscheppen. Als
 deeze bak op zyne plaats gebragt is, voegt zig een Baggerman, dien men Veentrekker
 [p. 562] noemt, zoo na by denzelven, dat hy dien met zyn Stok en Bagger beugel
 bereiken kan. Deeze staat, om op het bolle Veen een vasten stand te hebben, op eene
 lange zwaare plank, die hy ligt en verschikt, naar maate hy voortga; ook ligt hy die
 2215 somtyds wel dwars over de geheele greppel; en wanneer het Veen 'er zoo verre
 uitgetrokken is, dat de Sloot vol water geraake, en verbreedde, dan heeft men Vloten

2220 by de hand, waar op men het eene einde van de plank legt, terwyl het andere op het Land steunt. De Veentrekker, hier op staande, heeft een langen sterken stok, aan welks einde een regtstandigen Yzeren Beugel, gehegt is; die doorgaans drie voeten, of verbonden word, met een scherpen snydenden kant uitgeklonken is. Onder aan den beugel is een dicht gebreid Net, met ledere bandjes, aan gaatjes in den beugel gehegt; in alles gelyk aan de alom bekende Baggerbeugels; dan in de Veenen noemt men dit werktuig een Trekbeugel.

2225 De gemelde Arbeider, dus toegerust, strekt den beugel van zig af, en drukt den scherpen kant in het Veen; vervolgens legt hy het oppereinde van den stok op een halven lederen kolder, het Baggerleder genaamd; dat om zyne schouderen gegespt is, en meest al op de linker, dog somtyds ook op de rechter schouder rust, naar dat de Arbeider lings of rechts baggere. Indiervoege staande, haalt hy den beugel met eene tegendrukkende kragt naar zig toe, tot dat hy, op het gevoel, bespeurt, dat zyn net vol is. Dan haalt hy het Veen op, zwaait den beugel over den bak, keert hem vaardig om, en werpt 'er het Veen in, met eene ligte en handige schudding. Zoo dra is 'er in 2230 deezen bak geen genoegzaame hoeveelheid Veens geworpen, of een tweede Arbeider, dien men de Bo[n]ker noemt, staat voor den bak, om het Veen behoorlyk met water te mengen, of, zoo het nat genoeg is uit zig zelve, dadelyk op het Land te werpen. Deze 2235 Arbeider heeft tweederleie, of, zoo men wil, wel drie werktuigen, waar van hy zig bedient. Het eene, om het Veen te mengen, is een werktuig, dat uit eene yzeren klouw, met negen of tien platte tanden, omtrent een voet lang, of iets meerder bestaat; en deze klouw is gehegt aan een stok, van ongeveer vyf a zes voeten. Door middel van 2240 dit werktuig breekt hy de vaste en harde bonken, die niet gemaklyk van één te scheiden zyn; waar uit dan de naam van Bonker ontleend is. Dog ingevalle het Veen op zig zelve mengbaar genoeg is, maakt men geen gebruik van dit wertuig; en de kluiten worden dan slegts, al trappende met de voeten, in den bak, door één gekneed. Het tweede werktuig, dat de Bonker gebruikt, noemde men oudtyds de Truifelschop, maar nu 2245 draagt het, in onze Hollandsche Veenen, den naam van de Raf- [p. 564] selschop. Deze schup is geheel van hout, en in alle opzichten gelyk aan de meeste houten Bagger-schuppen; de steel is rechtstandig aan de schup uit een stuk Abeelen of Esschen-hout gewerkt; dog het holle gedeelte van die schup heeft dit byzondere, dat het, met langwerpige holle gootjes of raffels uitgeschaafd zy; juist zoo als men, 2250 in ouwerwetsche huizen, aan de Bedsteden en Deuren, veele met ribbetjes uitgeschaafde kolommen ziet; deeze ribbetjes geeven den Arbeider dit gemak, dat de Slyk 'er zeer ligt en gelyklyk afglyde; 't welk anders in gladde vlakke gewerkte schuppen, al vry sterk aankleeft. Voorts is 'er om het agtereinde van zulk eene schup, een spaanen boegzel gewerkt; om 'er des te grooter hoeveelheid mede op te kunnen scheppen, en te 2255 gelyk voor te komen, dat de weeke modder, in het opscheppen, niet overvloeie. De Bonker, met dit werktuig voorzien, scheidt daar mede telkens modder uit den bak, en werpt dien, met eene zekere handgreep, het Slyk van één spreidende, van zig, op het met Blad-riet of slegt Hooi bedekte Land. Hier mede houd hy van tyd tot tyd aan, tot dat het Land op eene zekere hoogte bedekt is. Deze hoogte weet hy op het oog, of 2260 peilt dezelve door een, met kerven afgeperkt, stokje, dat een derde werktuig is, waar van zig deeze Arbeider bedient. Dan dit peilen word naderhand ook door den Veenbaas zelve gedaan; die hier toe nog een [p. 565] ander soort van stokje heeft, aan welks einde een ander korter stokje is, waar op de juiste maat van den Bagger of den Turf staat. Dit kortste stokje drukt hy, met het langste, hier en daar door het Veen heen; 2265 en draagt vervolgens zorg, dat de modder, daar die te hoog ligt, wat nedergewerkt word: dan dit peilen geschied meest, als het water reeds wat van het Veen afgesypeld is. De rekening, welke men doorgaans op dit peilen maakt, is, dat het Veen drie duimen krimpt, wel te verstaan, als het getrapt is: dus word een Turf, die, nat zynde, tien duimen was, als hy droog is, een Turf van zeven duimen, op de gewoone 2270 maat, evenwel kan dit, naar geraade der vastheid of bolheid van het Veen, merkelyk verschillend zyn.

Op deeze wyze word de Veen-modder gebaggerd, gemengd, mitsgaders op het land te droogen gelegd: en terwyl de Veentrekker en de Bonker, van afstand tot afstand, 2275 gestadig voortwerken, zoo word 'er tevens eene Sloot gemaakt, tot op de diepte daar het Veen ligt; 't welk men gemeenlyk tot op de Klai, op tien a twaalf voeten rekent. Dus ontstaan 'er, van streek tot streek, nieuwe Slooten, op die naastgelegen plaatzen, daar men weder Veen insteekt; 't welk op de eigenste wyze als gemeld is, voortgaat; en op die manier houd men steeds in 't oog, dat men, hoe zeer men aanhoude 2280 met Veen te baggeren, en hoe zeer het water in de plaats kome, [p. 566] altoos Land heeft om het Veen op te droogen; tot dat men eindelyk, het Land van tyd tot tyd

2285 uitgeveend raakende, hoe langs hoe meer aan het by 't Octroi bepaalde Voorland
 nadere, en aldaar het laatste Veen drooge. Zo dra als nu de waterplas begint toe te
 2290 neemen, en het Land dermaate vermindert, dat men, langs de voornoemde afgegreppelde
 strooken, niet meer baggeren kan, dan bedient men zig van Baggerschuiten, die men by
 de hand heeft; om daar op en in te baggeren, en den Veenmodder dus naar het drooge
 Land te vervoeren. Deeze Baggerschuiten zyn hier toe in diervoegen gemaakt, dat het
 2295 voor en agtereinde veel hooger geboegd is, dan het middenhol, waar in de Bagger
 geworpen word: zelfs staat het middelste boord van de schuit, die men Baggerpraam en
 Baggerbok noemt, meest altyd onder water, waar door de modder week gehouden word;
 terwyl de hoog geboegde voor en agter stevens, door een dwarsschot geholpen, den
 praam voor 't zinken behoeden, en in staat stellen, om de zwaarte van het Veen te
 2300 kunnen draagen; even zoo als men eene gelaaden schuit, tusschen twee anderen, vlot
 houd. Men gebruikt nu en dan ook wel andere schuiten of schouwen, zoo als 'er eene in
 het weluitgevoerd Plaatje, in den Tegenwoordigen Staat der Nederlanden, (die in elks
 handen is,) is afgebeeld: dan dit doet men slegts uit behulp; en de aldaar getekende
 schuit is geen rechte Baggerbok. Be- [p. 567] ter hebbe ik Print gezien, de wyze van
 baggeren, met die Schuiten, 't welk meest altyd dus geschied; dat 'er eene plank
 2305 ligge, met het eene einde op het Land, en met het andere op den baggerbok; terwyl de
 Veentrekker midden op de plank staande, ruim en gemaklyk, in een vasten stand
 baggert, op de dezelfde manier, en met een dergelyken Trekbeugel, als boven
 beschreven is. Dan buiten deezen heeft hy veelal nog een grooter Beugel en Baggertuig
 by zig, dat op dezelfde wyze gemaakt is als de Trekbeugel; dog 'er daarin van
 2310 verschilt, dat de cirkel veel grooter, en het net veel ruimer zy. Dit Baggertuig,
 welks cirkel wel zes a zeven voet in de rondte beslaat, noemt men den Flodder-beugel;
 om dat dezelve gebruikt word in het ruime water, daar het Veen, door den
 eerstgemelden Beugel, byna is afgeveend. Men sleept dien Flodder-beugel, aan een zeer
 langen stok geklonken, over den diepen grond, langs de Klai heen: om daar mede het
 2315 oneffen, nog vast zynde, Veen, af te scheuren en op te visschen. Buiten deeze
 werktuigen, zyn my geene andere bekend, die tot het Veentrekken dienen: mogelyk geeft
 men 'er elders andere naamen aan, en misschien zijn 'er nog eenige kleene
 verschillendheden in het behandelen; maar het hier voorgestelde behelst, wat de
 voornaamste Hollandsche Veenen betreft, het hoofzaaklyke, dat daar omtrent aanmerking
 2320 verdient. Gaarne zouden wy, [p. 568] en het was eerst ons oogmerk, eene nette
 afbeelding van het Turfmaaken en Veenen, hier by gevoegd hebben; dan, buiten eenige
 kleinigheden, is het voorgemelde Plaatje, in den Tegenwoordigen Staat van Holland,
 als ook eene afbeelding, in commelin's Beschryving van Amsterdam, ons zoo voldoende
 voorgekomen, dat wy 'er van afgezien, en te meer getragt hebben, die bewerking, door
 eene juiste beschryving dermaate klaar af te schetsen, dat men het stuk even
 2325 gemaklyk, zoo niet gemaklyker, begrypen kan, als of men het afgebeeld zage.

Na dat men het Veen, op voorschreeven wyze, tot eene gelyke vlakke over het Land
 verspreid heeft, laat men het zoo lang droogen, dat men 'er, met behulp van een
 plankje, lugtig op staan kan. Tot dit droogen bepaalt men den tyd korter of langer,
 2325 naar dat het weder droog of nat zy; vier of vyf goede drooge Zomersche dagen kunnen
 dit verspreide Veen dikwils in staat brengen, om eene verdere bewerking te kunnen
 ondergaan; waar op de Veenbaas zyn Volk daar heenen zendt: en na zelf de droogte
 beproefd en gepeild te hebben, komt 'er de Trapper of Trapster op; dus noemt men de
 2330 zulken, die het Veen gelyk trappen, dat op de volgende wyze geschied. De Trapper bind
 aan beide de voeten op de zelfde wyze als men de schaatzen aanbind, een plat plankje,
 dat men 't Treebord noemt, van ruim anderhalf voet lang, en ruim zes duimen breed.
 Met dee- [p. 569] ze Plankjes of Treeborden stapt hy op het Veen, en vervoegt zig aan
 't begin van het staal, met een langen, dikken, sterken Stok, van onderen met een
 2335 pols voorzien, of somtyds wel zonder. Deezen Stok laat hy in 't water glyden, drukt
 dien vast op den Klai- of Zand-bodem; en, zich voor over tegen den stok schoorende,
 begint hy, aan de smalle zyde van 't staal, eindelings af, lings of rechts, naar
 verkiezing, het Veen schuin aan te trappen; zo dat, zyne toonen nederwaards,
 gevolglyk de planten der voeten, en dus ook de Treeborden, schuins staan; waar door
 dan, als 't ware, een schuine wal, die het uitkalven van 't Veen belet, gemaakt word.
 2340 Zulk een wal maakt hy, of het geheele staal in 't vierkant langs, of hy doet het
 veelal by poozen, naar geraade van den voortgang. Dit verrigt zynde, begint hy, daar
 hy geëindigd had; de lengte van een Treebord regtstandig te rug staande; en tred
 zylings af, met korte en kragt oeffenende schreeden, telkens op den afstand der
 2345 breedte van een treebord, zoo dat de linker voet, als hy dien verzet, niet breeder
 afstappe, dan de breedte van een half treebord, en de regter, als hy dien aantreed,
 juist de plaats van den eersten tred vervulle; even zoo als men het verzetten van de
 voeten een afstand afmeet; met dit onderscheid, dat zulks hier zylings geschied,

2350 zonder overstappen. Op deeze wyze gestadig zylings aftrippelende, vervolgt hy lings en rechts, [p. 570] tot aan het einde van het staal; daar hy dan, agteruitgaande, voorts weer aanvangt, tot dat het gantsche staal afgetrapt zy, 't welk al vry gaauw toegaat, en, naar maate dat het sterkt droogt, ook wel door meerder Trappers in 't verband geschied. Deeze arbeid, schoon 'er ook hier en daar Vrouwen toe gebruikt worden, is, uit hoofde der gestadige en gelykwerkende beweeginge, een der zwaarste, die in het veenen plaats heeft; te meer, dewyl het altoos zonder behulp van stok of 2355 steun geschied; waarom men veelal zien zal, dat de Trappers, met de hand en arm, op de heupen aan de dyen leunen: evenwel kan een knap werkman ongemeen veel Veen op een dag plat treden. Wanneer het Veen dus voor de eerste reize afgetrapt is, word dit werk vervolgens tot drie, vier a vyf keeren herhaald; en als het vlak en vast genoeg is, laat men het ook al, naar dat het nog vogtig zy, nog wel wat droogen. De gemeene 2360 proef, dat het genoeg getreden is, bestaat hier in, dat het niet meer barst; en om dit te beletten, houd men met dit treden somtyds zoo sterk aan, dat men nagt en dag doorwerkt; zelfs word het op de Zondagen wel toegestaan.

2365 Op het werk van den Trapper, volgt dat van den Turfslikker of Riemer. Dezelve komt insgelyks met Treeborden aan de voeten op het Veen, en heeft een werktuig in de hand, dat men den [p. 571] Stikker, de Stikschup, en 't Steekzyzer, of ook Riemyzer noemt. Deeze schup bestaat uit een breed scherp plat Yzer, 't welk, ongeveer, dertien duimen lang is: zoo dat, als het Yzer in het Veen steekt, (dat men op tien duimen ingedroogd rekent,) deszelfs dikker boveneinde, waar mede dit werktuig aan een houten steel 2370 verbonden is, drie duimen, of iets meer, boven het Veen, 't welk anders, door de dikte der schup, barsten zou, uitsteekt; onderaan loopt deeze schup zeer scherp en rondagtig, tot een zeker spitsig middelbogtje, samen. Derzelve breedte is ruim elf a twaalf duimen; den houten steel maakt men doorgaans zoo lang, dat het werktuig, onder de hand van den Arbeider, met gemak rechtstandig nedergedrukt kan worden; en is dus 2375 verschillende, naar de lengte des persoons, die 'er mede werken moet. Ten deezen gebruike is 'er, aan het oppereinde van den steel, als aan alle andere graaven of schuppen, een dwarskruk; maar dezelve is veel grooter, dan in die Gereedschappen; meestal van ruim een voet, of zoo groot, dat hy wederzyds, door eene breede vuist, kan gevat worden. De Stikker gaat, met dit werktuig voorzien, even als de Trapper, 2380 aan het begin van 't staal, en drukt aldaar de beschreeven schup rechtstandig in het Veen; beginnende op den scherpen hoek, die schuintrappende gemaakt is; vervolgens in een rechte lyn, zywaards af, en hier uit ontstaan die driekante stukken, welken men veelal onder de Turven vind. Deeze [p. 572] rei afgestookten zynde, begint hy weer, op zulk een afstand, als de breedte van een natten Turf, op zyn einde, vereischt; die 2385 veelal op zeven, agt of negen duimen gesteld word, naar geraade der vastheid of bolheid van het Veen, welke bepaling van de kundigheid van den Veenbaas afhangt; dog waarin men meest altyd eene en dezelfde bepaalde maat houd. Wanneer de Stikker, volgens deeze maat, de Stik-schup in het Veen gedrukt heeft, haalt hy dezelve rechtstandig op; en, gestadig zylings aftreedende, drukt hy die weder door het Veen, 2390 vervangende geduurig de afsnyding die de eerste stikking gemaakt heeft. Hier mede houd zulk een Arbeider, gestadig zylings afstikkende, aan, tot dat hy op het einde van het Veenstaal komt; daar hy dan te rug treed, en op nieuw eene doorsnyding maakt, agter de eerste, en zoo vervolgens, agter de tweede, derde en vierde afsteeking, blyvende al gestadig afstikken; tot dat hy eindelyk, steeds lings en rechts agteruit 2395 werkende, aan het einde komt. Dan ligt het Veen aan Riemen, waarom deeze Arbeider elders ook Riemer genoemd word. Dog naauwlyks ligt het Veen dus aan dwarse riemen, of die eigenste Stikker, welke het Veen overdwars op evengelyke strooken heeft afgestookten, keert zig nu op zyde, en vervolgt denzelfden arbeid, in de lengte van het Veen-staal; snydende dwars door de eerste afgestikte sleuven heen: waar door het 2400 Veen dan aan [p. 573] vierkante stukken of ruiten, net als een langwerpig Dambord, is afgedeeld, die elk afzonderlyk een aanstaanden Turf uitmaaken. Deeze doorsnyding van dit Veen, tot vierkante stukken, kan nergens klaarder by vergeleeken worden, dan by een stuk broods, dat men aan dobbelsteenen snyd; met dit onderscheid, dat, daar men snydende het scherp van het mes naar zig toehaalt, hier integendeel het scherp 2405 'er van boven rechtstandig ingedrukt wordt; dat met zulk een juistheid geschied, als of het wiskundig afgemeeten ware; ten blyke, hoe de oeffening regelmaatig leert werken. Van deeze wyze van Veenstikken en Veenstrappen, kan men insgelyks een nette afbeelding vinden, in het gemelde Plaatje van den Tegenwoordigen Staat van Holland, daar een Vrouwspersoon, dien arbeid oeffenende, zeer fraai in haare werkzaamheid is 2410 voorgesteld.

Als dit stikken verrigt is, laat men de afgestookten Turven andermaal droogen; al mede met agtgeving op het weder: en wanneer de Turf droog genoeg is om behandeld te

worden, begint men die, op de volgende wyze, op te neemen, en op een te stapelen; om
 2415 ze dus nog sterker, en voor de laatste reize te laten droogen. Een persoon, 't zy
 vrouw of man, veelal ook een jongen, gaat ter zelfder plaatse, daar men met bakkeren
 en stikken begonnen was; deeze voegt zig aldaar vlak voor het midden der vier eerste
 2420 Turf-riemen of [p. 574] reien; neemt de twee buitenste Turven op, en legt die dwars
 over de twee andere reien; indiervoegen, dat de bovenste Turf midden op de twee halve
 gedeelten van den ondersten ligge, juist zoo als een Metselaar de steenreien in 't
 verband op één metselt; dan, dewyl de op den grond liggende Turven, met hunne smalste
 zyde boven staan, zoo bedekt de langste zyde der opgenomen Turven altoos overdwars
 2425 twee staande Turven. Dus voortwerkende, stapelt hy, in eenen gang, die twee reien op
 elkander, en maakt zig tevens een paadje om langs te kunnen gaan. Wanneer hy, op die
 manier, aan het einde van de vier eerste reien gekomen is, vervolgt hy op nieuw, met
 de naastgelegen Turven plaatsende telkens een Turf in de breedte op twee ondersten,
 die in de smalte liggen; dit noemt men Turf opbreeken of op Kaardenzetten, en de
 Arbeider of Arbeiders verkrygen den naam van Opbreekers en Kaardezetters. Deeze
 2430 behandeling is mede zeer net, in het meermaals aangehaalde Plaatje, afgebeeld; maar
 het vervolg van dien arbeid is 'er niet heel duidelyk in; dog het voorgestelde is
 egter genoegzaam om de zaak te kunnen begrypen. Wanneer deeze gemelde Turven
 behoorlyk droog geworden zyn, dan begint men op nieuw aldus. De Kaardezetter plaatst
 zig aanvanglyk voor zyne eerste opgebroken rei, legt de Turven, die nu boven liggen,
 2435 op hunne oude plaats, op den grond; en stapelt die geenen, wel- [p. 575] ken onder
 lagen, 'er weder boven op, tot dat deeze bovensten insgelyks drooger worden. Dan
 vangt hy eene andere wyze van stapelen aan; voegt de twee dubbele eerste stapels
 byéén, en brengt, van tyd tot tyd, zyn stapel in 't verband hooger, somtyds tot de
 hoogte van zeven Turven, dog zelden hooger; waar door dan tevens de paden breeder
 worden. Als nu de Turf, na gestadig om en weder om stapelen, eene volkomen, of de dus
 2440 ver vereischte droogte gekreegen heeft, en tot zyn gewoonen vorm ingekrompen is,
 brengt men dezelve eindelyk byéén, en stapelt ze op tot groote vierkante of wel ronde
 hoopen, die, naar men 't verkiest, van vyftig tot honderd tonnen bevatten. Men dekt
 ze vervolgens rondsom met Bladriet, Hooi of Stroo, zoo dicht en glooiend toe, dat 'er
 de regen niet gemaklyk door kan dringen. Dit heet men den Turf op steupels of stapels
 2445 zetten; en, om de gelykheid die deeze hoopen met een Hooischelf hebben, zegt men ook
 wel Turfschelven zetten. Het gebeurt by vogtige Zomers wel eens, dat de Turven niet
 gemaklyk droogen willen; in zulk een geval maakt men eene andere soort van stapels,
 welken men Otters noemt, naar de gelykheid eener soorte van schuine afdammingen van
 dien naam, hoedanigen men in de cingels van sommige Steden ligt. Volgens deeze manier
 2450 van stapeling, schikt men de Turven indiervoegen, dat ze by vermindering en enkeld,
 opgestapeld wor- [p. 576] den, met eene lange holte: dat is, men maakt twee van
 elkanderen vry wyd afleggende grondslagen van Turven, en stapelt ze allengs meer en
 meer binnenwaards, tot dat zy in den top samenkomen, en een gewelf formeeren; even
 als een Metselaar een rioel uit de vuist metselt. Wanneer nu zodanig een gewelf
 2455 begonnen is, stapelt men al voort, tot zulk eene lengte als men wil, meestal het
 geheele Land langs; daar na bedekt men het gewelf met Bladriet, en laat den Turf
 droogen. Is het wyders dat de Turf bevroozen geraakt is, dan berst hy, en word
 kruimelig; dit noemt men Steuveling-turf, en het Veenvolk geeft ook dien naam aan het
 stof of de steuveling, die van den Turf, onder 't bearbeiten, afruid; het welk men in
 2460 de Steden en elders Mollem, Turf meuluw of Turf-mot noemt.

Als nu de Turf, na dit alles, zyne vereischte droogte verkreegen heeft, word dezelve,
 door daartoe gebouwde Vaartuigen, Praamen en Vletten, naar de Schuuren vervoerd. Dit
 2465 noemt men den Turf schuuren; waaruit het dubbelzinnig Spreukje ontleend is, dat de
 Hollanders zo zindelyk zyn, dat zy hunne Turven schuuren; zinspeelende op het
 schuuren of glad maaken van Tin en Koperwerk; dan men bedoelt hier mede de Schuuren,
 waarin de Turf verzameld word: elders draagen zy ook den naam van Lootsen. Deeze
 Schuuren, hier en daar in de Veenen gebouwd, zyn op die wyze gemaakt, dat zy overal
 2470 lugt hebben: men [p. 577] timmert zeer lange en ruime houten Lootsen, met Rieten
 daken bedekt; die, zoo van vooren als op zyde, met breede latten, of smalle planken,
 als een rasterwerk, overdwars bespykerd worden: men vind ze in het reeds gemelde
 Plaatje zeer juist afgebeeld. In deeze Lootsen, Schuuren of magazynen, vergadert men
 den Turf byéén; en dezelve word 'er nog lang in bewaard, of men voert ze, naar het
 belang vereischt, of het vermogen van den Veenbaas toelaat, kort daar na ter
 2475 vertieringe overal heenen. Hier toe heeft men al weder eene byzondere soort van
 Vaartuigen, die lang en smal, en zodanig gebouwd zyn, dat zy een grooten oplast, door
 middel van daartoe gemaakte planken en schotsels, draagen kunnen, die daarenboven met
 korte masten voorzien zyn, en een breed gaffel-zeil voeren. Deeze Vaartuigen draagen
 den naam van Turf-eikers; om dat het hol van zodanig een schuit, voorheen, door

2480 gezworeen Eikers gemeeten moet zyn, op dat men weete hoe veel Turf de schuit laden
kan, ten einde 's Lands Imposten niet gefraudeerd worden; waarom zy ook een bepaalde
maat moeten houden; thans behoud men dat formaat, om gereedelyk door de Verlaaten en
Sluizen te kunnen vaaren. Zy pleegen ook Sannereuzen genoemd te worden, en deezen
naam vind ik nog heden in de Plakkaaten gemeld; dog dan verstaat men 'er
2485 Buitenlandsche Vaartuigen door, en wel byzonder Vriesche, die nu Tjalken of Turf-
pleiten genoemd [p. 578] worden; en ook nog aan eene zekere maat en grootte bepaald
zyn: maar de eerstgemelde naam van Turfeiker grypt meer stand. De overige groote
Vaartuigen, die Turf voeren, zyn allen van buiten deeze Provintien, en voeren geen
Hollandschen Turf door het Land.

2490 Tot dus ver, met alle naauwkeurigheid, het Veenen en Turfbereiden, uit het water,
beschreeven hebbende, staat ons nog, met een kort woord, het bereiden van drooge
Turven te melden. Deezen noemt men Steek-turven, om dat zy slegts met een spade of
graaf uit den droogen grond gestooken worden; en ze zyn niets anders, dan het
2495 overschot van een uitgeveenden Polder; die, na dat hy weder droog gemaalen is, hier
en daar nog eenige oneffen onafgeveende bonken vertoont. Het droogen, het stapelen,
het schuuren geschied allezins op dezelfde wyze, als van het natte Veen gemeld is.
Het eenige onderscheid bestaat hier in, dat deeze Turfstoffe niet gebaggerd, noch
plat getreden word; en dat men dezelve, met de platte spade, na dat zy geriemd en
2500 gerind is, van den grond afsteekt, veelal op die grootte daar zy in blyft, waarop men
niet heel kiesch valt, dewyl die Turf in zig zelve droog genoeg is, om zoo daadelyk,
als men wil, gestapeld te worden. Voorts agt men deezen Turf minder, dan den
gebaggerden Veenturf; om dat hy niet zelden met Zand en Katte-klai gemengd is; waarom
'er ook een mindere Impost op dien Turf staat, of dat [p. 579] men twee ton voor eene
2505 rekent, dat veelal karremaat heet; om dat 'er in de droogmaakeryen, daar geene
Vletten of Praamen plaats hebben, tot het vervoeren naar de Schuuren, Karren gebruikt
worden, welke ruim die maat houden. Op die eigenste wyze als deeze Steek-turven, uit
den grond der droogmaakeryen, zoo worden ook de Zand-turven, uit de Beddingen, die
men onder onze Zanderyen vind, gemaakt en afgestooken; insgelyks is het ook gelegen
2510 met de Hei-turven; en wat de Plagge-turven betreft, derzelver behandeling staat aan
de keuze van den Landman of Duinmaaijer, die ze, naar zyn genoegen, groot of klein
afsteekt. In de Groninger en eenige Vriesche streeken, heeft men nog een andere wyze
van Turfmaaken, door middel van afsteeken en stikken; 't welk, met behulp van een
langen stok, waar aan eene Yzere Steekschup is, met welke de Stikker de Turfreien
2515 afdeelt, verrigt word. Hier by komt nog een ander Werkman, die ze, onder de gemelde
afgeperkte reepen, met eene Spade, van den bodem afsteekt, en dadelyk omkeert;
wanneer de Turf terstond door handlangers afgehaald en te droogen gezet word. Deeze
handelwyze van Turfmaaken is in die Gewesten zeer gemeen, om dat men 'er veel meer
drooge en hooge Veenen vind, dan in Holland; echter word de Turf ook aldaar, indien
2520 men tot op het water komt, en natte Veenen heeft, insgelyks op de Holland- [p. 580]
sche wyze gemaakt. Eenige verschillende benamingen der Arbeiders, en der Werktuigen,
maaken in de zaak zelve geen weezenlyk onderscheid; en dus is 't niet noodig, breeder
hier op staan te blyven. 'er zyn, buiten deeze gemelden, ook nog andere manieren van
Turf te maaken, bekend, waar omtrent nog een kort woord in deezen genoeg zal zyn.

2525 Hier toe behoort het maaken van Plagge-turf, uit de korsten der Hei landen; welke
afgespitte Hei-korsten, na dat 'er de groene spruiten afgestookten zyn, op hun kant
gezet, en aan groote platte Turven verdeeld worden: eene wyze van Turfmaaken, die nog
heden in Drenthe, Westphalen, en elders plaats heeft. In Vriesland plag men oudtyds,
en zoo ik wel meen, nog heden, ook Koe-mest en Paarde-mest, met laagten, tusschen
2530 Stroo, Hooi, Riet en andere drooge ruigte, te laten rotten; en daar na die vermengde
Stof aan vierkante stukken af te steeken, om ze vervolgens tot brandbaare Turven te
droogen: en dit noemde men Schocken. Deeze eigenste manier heeft ook nog hier en daar
in Holland, Braband en elders, plaats, en was zelfs al van ouds bekend in eenige
Oostersche Landen. Immers 't komt ons, op het voetspoor veeler Taal- en
2535 Oudheidkundigen, niet ongegrond voor, te denken, dat 'er op het branden van zulke
Turven, uit Mest gemaakt, gedoeld word, als wy Ezechiel IV. 12. leezen: Gy zult eenen
Gersten-koek eten, ende die zult gy met [dat is [p. 581] op of over] drek van des
mensen afgang hakken: en dit bevel, op het verzoek van den Propheet, ter zaake der
onreinheid, vs. 15. aldus verzagt vinden: Ziet, ik hebbe u Runderen-mest gegeven voor
2540 menschen-drek, zoo zult gy u brood daar mede [dat is daar op of daar over] bereiden
[of bakken.] Men kan hier uit afneemen, dat het bereiden van brandbaare Stof, uit
Mest, om 'er vuur mede te maaken, om daar mede of daar op te bakken, al van ouds in
Palestina en Egypte bekend was: en mogelyk is dat gebruik wel van daar in onze
Gewesten overgebragt, zoo 't niet de nood geweest zy, die 't hier en elders ingevoerd
2545 heeft. Even zoo maakt men ook wel brandbaare Turven, van de verrotte Runder

Leertouwers, die op verscheiden plaats en hier te lande nog stand houd; dan de eene en andere Soorten dier brandbaare gevormde Stukken, schoon zy ook den naam van Turven draagen, behooren niet tot onze Veen-turven.

- 2550 Zie daar, waarde Vaderlanders, een der alleroudste Handel-takken van ons Land, vry breedvoerig, dog niet wydloopiger, dan de natuur van ons Werk noodzaaklyk eischt, beschreeven. Zie hier een staaltje van noesten en oplettenden arbeid, waar van men zig niet ligt een denkbeeld kan maaken, dan door het met eigen oogen te gaan beschouwen. Alles wat in en omtrent de Veenen woont en leeft, komt 'er aan te pas,
- 2555 van den kleinsten tot den grootsten ingeslooten. De naorstige Huisvader gaat [p. 582] voor dag en dauw aan 't werk; zyne Huisvrouw vergezelt hem in dien arbeid; de Kinders volgen ook; een kleen schuitje, met een daar op getimmerd tentje, en twee ligte roeispaanen, is by dag hun dryvend huis, en het wiegbedde van den zuigeling, dien de moeder, terwyl zy het Veen plat trippelt, daar in gerust ter nedervleit. Het tedere wigt gewent ongevoelig aan weer en wind, en de zagte slaap weet den tyd, wanneer de zoogende moeder zal komen, af te meeten; eene schotel pap, een dikke boterham van roggenbrood, met kaas, boter of spek, word des middags van de veldtafel, het vlakke aardryk zelve, smaakelyk en gretig opgegeeten; men bid en dankt 'er den Geever der goede gaven eerbiedig voor. De natuur is de Morgenwekker deezer Lied en; als het
- 2560 Leeuwrikje om twee uren des morgens zingt, (en dat lieve beestje begint bestendig op dien stond,) is men al te Veld; de schaduw van de werktuigen der Veeners is het Uurwerk en de Zonnewyzer deezer Arbeiders; nooit zult gy missen, met hun de stonden en uren af te vraagen; zy weeten genoegzaam op een stip te zeggen, hoe laat het zy. De avond valt; het is zes uren, de baggerman scheid uit; dan een naorstig trapper vaart dikwils voort, tot dat de schemering zyn werk verbied. Hy gaat te rust; vier uren slaapens is hem genoeg; van de avondschemering tot de dagschaduw te slaapen, versterkt hem overvloedig. Het krielt 'er [p. 583] van Veen ploegen; een Veentrekker, een Bonker, en een Trapper, die te gelyk Stikker is, maakt een ploeg uit; en schoon 'er veele Inlanders door deezen arbeid hun brood winnen, de naorstige Westphaligers,
- 2575 Lunenburgers en Hanoveraanen, vinden hier nog overvloedige gelegenheid, om, al werkende, eene goede somme gelds te verdienen; en zonder deezen toevoer dier Vreemdelingen, schoot men zekerlyk in het veenen te kort. Ieder hunner tragt zyn medgezel met arbeiden den loef af te winnen: men werkt 'er by de roede; die de meeste roeden afdoet, wint het meeste; en welk een prikkel is dit niet, aan dat sterke, en voor ons Land hoog nuttig nabuurige Volk? Zoo menigmaal ik het oog vestig op den arbeidzaamen aart deezer Lied en, word ik waarlyk gemelyk in mynen geest; als ik gedenke, hoe ze menigmaal, by veele luie lediggangers, ten voorwerp van spot verstreken; daar men ze behoorde aan te zien, als eerlyke arbeidzaame menschen; zonder welken onze Land, Zee- en Stad arbeid, die nu door yver bloeit, door loomheid te gronde zou gaan. Dank zy veel eer hun yver, die ons, in zoo veele gewigtige omstandigheden, en byzonder ook in het Turfmakken, recht te stade komt!

- Dus nagegaan hebbende, hoe de Turf in Holland gemaakt word, komen 'er nog etlyke byzonderheden, raakende het gebruik en het nut der Turven, benevens [p. 584] eenige gewoonten en spreekwyzen, deswegens aan ons Land eigen, in aanmerking, die wy niet wel stilzwygende voorby kunnen. Wat aangaat het nuttige gebruik der Turven, om 'er een vuur van te ontsteeken, en de koolen in de keuken tot het bereiden van spyzen te bezigen; mitsgaders tot het stoken van vuuren, ten dienste van allerlei Fabrieken, Handwerken, Konsten en Weetenschappen; dit is zoo algemeen bekend, dat 'er niemand in
- 2590 ons Land zy, die in dit opzicht onkundig is van het nut en gebruik deezer brandstoffe. Om egter ons onderwerp in dit geval nog met een gepast uitstapje een weinig te vervrolyken, zal 't hier niet kwalik voegen, dat wy, daar wy, in 't voorgaande, bykans alle Schryvers opnoemden, die opzettelyk over den Turf gehandeld hebben, by deeze gelegenheid ook gedenken aan de wonder koddige Sinne-vonck, op den Hollandschen wonderveen-brand, door adriaan van de venne, dien beroemden Graveerder van de Plaatjes, in het Werk van den Ridder j. cats. Vergun ons, dat wy het zaaklykste, het nut en gebruik van den Turf, onze oude en hedendaagsche Hollanders betreffende, uit het byzondere traktaatje van dien snaakschen Schryver, dat niet in aller handen is, met een weinig verbetering en agterlaating van stuitende regelen, overneemen. Dus vangt hy aan:
- 2600 Wonder Holland, in 't byzonder!
Wonder boven! Wonder onder!

[p. 585]

- 2610 Wonders-wonder! Wonder Blyck!
Wonder! kleyn en groot gelyck!
Waerde Pronck van and're Rycken,

- Daar veel Waerde voor moet wycken:
 Doel vol Eer, vol Recht, vol Macht,
 Land vol Kunst, vol Trou, vol Wacht!
- 2615 Steun voor Vryheid, vol Genuchten!
 Wei vol Vee, en Tuin vol Vruchten,
 Vack vol Boter, Kaes, en Bier,
 Rack vol Vis, en vol Revier!
 Holl', noit hol, zoo langh uit Modder
- 2620 Werd gebaggert Veen, en Flodder:
 Uit het water haalt men Brandt;
 En van de Asse maakt men Landt.
 Daerom sal ik schryven durven
 Dicht ontvoncken op de Turven;
- 2625 Stutters tegen Winter-stoot,
 Groot gerief in Groote Noodt.
 Turven Stof heeft in-faam Waarde:
 Lucht, en Vyer, en Vocht, en Aerde.
 Turven wysen (welbekent)
- 2630 Eenmaal yder Element:
 Turven, dienen Ryck, en Armen,
 Om te backen, of te warmen:
 Turven, swart, en swaar en dicht,
 Strecken verr', en branden licht.
- 2635 Turven-kracht ontraeuwt de spyse,
 Zoo als 't lekker best wil prysen.
 Turven geven ook cieraat
 Als de Disch beschoteld staat.
 Turven doen de bleecken blösen
- 2640 Schoner dan de Somer-Rosen.
 [p. 586]
 Turven-damp, en heete vlam
 Maakt verkleumde spieren klam;
 Turven-glomsel, in een tesje,
 2645 Warmt de Stoof van 't oude Besje.
 Turven zyn ook aangenaam
 In het Kinder-bedgekraam;
 By de Turven, onder 't praten,
 Leegt de drinkert kan en vaten.
- 2650 Turven droogen, door haar Roock,
 Vleys, en Haringh, Salmen oock.
 Turven vollen Hollands Mynen,
 Schoon zy schynen te verdwynen.
 Turven telt men tegen Goud,
- 2655 Daar men Hollands magt door houdt.
 Dies moet Turf voor altoos proncken
 Boven Hout en andere voncken!
- 2660 Het overige van dit traktaatje is zoo zeldzaam, koddig, en niet zelden dubbelzinnig
 door één gehaspeld, dat men 'er de wyze van rymen der Rederykeren van dien tyd klaar
 in ontdekt. 't Is ons verder, wat de Turfstoffe aangaat, van weinig nut, en bestaat
 meest uit eene verzameling van Spreekwyzen, welken in die dagen, toen de Turf eerst
 recht een tak van handel weird, vry gemeen waren; zoo als 'er nog eenigen heden ten
 2665 dage onder de Hollanders stand houden, waaronder de volgenden wel byzonder opmerking
 ieschen. Het rouwde nooit man, dat hy turfde voor Sint Jan: dienende ten aanduidinge
 van den besten tyd [p. 587] om Turf op te doen: waar van de wyze ook te bekend is, om
 'er in 't breede van te te gewaagen; geschiedende naamlyk door Turfdraagers, Tonders
 of Tonsters, en andere, door de Overigheid aangestelde Persoonen; die dit werk
 byzonder verrigten, om de gerechtigheid in de Turfmaat te handhaaven. Andere
- 2670 Spreekwyzen zyn ingerigt, om de deugd der Turven te kennen te geeven: is de Turf, by
 voorbeeld, al te droog, verteert zy spoedig op den haard, dan zegt men, Wind-turf,
 Slind-turf; dat ook wel toegepast word op den Hei turf; die, als 't ware, door den
 wind kan weggewaaid worden: is de Turf, integendeel, te nat en zwaar, dan zegt men;
 natte Turf en nat Hout, maaken het hart benouwd. En deeze opmerking is waarlyk van
- 2675 veel belang voor de zulken, die in kleene vertrekken en kantooren, of op de schepen
 Turf branden; dewyl men de benaauwde uitwerkselen daar van zeer dikwils door den dood
 bevestigd heeft gezien: weshalven men deeze oude Spreuk wel dikwerf gedagtig mag zyn;

om zig aan den eenen kant van goeden droogen Turf te voorzien, en aan den anderen te
 2680 zorgen, van zig, hoe koud het moge zyn, niet te onvoorzigtig in kleene vertrekken op
 te sluiten. De Vlamingen en Brabanders, ziende de traagheid, waarmede een Turfvuur
 ontvonkt, en dat een Turfvuur langer werk had om te ontvlammen, dan hun lieder
 houtbrand of takkebosschen, noemden oudtyds ons [p. 588] Turf branden, de Hollandsche
 2685 patientie; en hun Hout branden, de Vlaamsche victorie; de Hollanders daar tegen
 zeiden, een Vlaamsch vuur, van korten duur. De spreekwyze van een Turf in driën te
 klooven, is nog gebruikelyk, om de oude zuinigheden aan te duiden: ook zegt men wel,
 een drooge Turf brand ligt; als men te kennen wil geeven, dat een huwbaar Meisje
 gemaklyk te verleiden is; en zoo pleeg men meermaals eene ligtekooi, by vergelyking,
 een ligten Turf te noemen. Dus is 't ook, wanneer een paar jonge Lieden in 't huwlyk
 2690 zal treden, en het paar, niet onbedeeld van middelen is, gebruikelyk te zeggen,
 heeft zy een kluitje, by zal'er een turfje by leggen. Eindelyk heeft men ook nog, om
 door de menigte den Leezer niet te verveelen, het overbekende Spreekwoord, men ziet
 op geen Turf, als men in 't Veen is; willende daar door uitdrukken, dat, gelyk 'er in
 het Veen geene gierigheid, om op een Turf te zien, plaats grypt, zoo ook een
 2695 Edelmoedige Ryke van zyn overvloed wel wat missen kan. 'er zyn nog veele dergelyke
 oude Spreukjes, die wy te berde zouden kunnen brengen: dan de nieuwe smaak, om elders
 verhevener denkbeelden te zoeken, terwyl de oude zinryke Vaderlandsche verkiesing in
 't vergeetboek geraakt, zou my mogelyk veroordeelen, als ik my hierin nog meer
 vryheid aanmaatigde. Ondertusschen mag egter eenigzins ter myner verdediginge dienen,
 dat het ook onder de laater Dichters nog al gewoon [p. 589] is, zinspeelingen op ons
 2700 Hollands Veen te maaken. Hieruit ontstaan de dichtkundige uitdrukkingen en
 benaamingen, de Veenzon brandt; de stralen der Veenzon; de tintelende Veensterren,
 voor de Vonken; Veenwolken voor den rook, enz. By de Geleerden zelfs heeft een lugtig
 en los Turfvuur gelegenheid tot zinspeelingen gegeeven; men zet daar tegen een
 2705 Cartesiaansch vuurtje; als schertzende op het samenstel van dien beroemden Wysgeer;
 't welk men wil dat lugtig en los was samengesteld. Ook heeft de groote huigens,
 zelfs in de Latynsche taale, zinryke vaarsjes op den Turf gemaakt, waar van wy 't
 voornaamste tot het slot spaaren.

Buiten dit ontleenen van Spreukjes en zinspeelingen, wie zou het denken? zyn 'er in
 2710 veele Veenstreeken ook wedspelen met Turven in zwang. Met Turven, by voorbeeld, door
 de beenen agter over 't hoofd te worpen; een zeker getal Turven, in een bepaalden
 tyd, van een zolder te haalen, enz. Dan het gemeenste wedspel is dit: men legt een
 getal van veertig of vyftig Turven langs den weg, elke Turf een roede, of op zulken
 afstand, als men bepaald heeft, van elkanderen; en als de Turven dus gelegd zyn,
 2715 stelt men den tyd van een uur, of drie quartier uurs, naar dat de wedder zig
 vertrouwt, vlug en rad te zyn, om dezelve op te raapen. In dien bepaalden tyd moet
 hy aanneemen, om alle die Turven, van het einde af, één voor één, te haalen, en [p.
 590] ze aan het afgeperkte begin in eene mand by één te werpen; zoo dat hy, telkens
 heen en wederloopende, tweemaal denzelfden weg gaat, om één Turf alleen te haalen: 't
 2720 welk, als men het op vyftig Turven stelt, ieder op den afstand van ééne roede
 gelegen, vyf en twintig honderd en vyftig roeden bedraagt; dat vry verre boven de
 gewoone rekening, van een uur gaans, loopt, 't welk ten hoogste gebragt word op een
 afstand van zestien honderd Rhylandsche roeden.

Wat nu verder betreft eenige min algemeen bekende byzonderheden van het gebruik der
 2725 Turven; hier toe behoort onder anderen de uitvinding der Metselaaren; die, toen 'er
 eene wyze van lugtiger bouwtrant in zwang geraakte, om, volgens het spreekwoord, ligt
 en digt te timmeren, ook noodzaaklyk bedagt moesten zyn, om de lichtere Muuraadjen met
 geen last, van geen meer gewigt te bezwaaren, dan zy draagen konden. By die
 2730 gelegenheid heest men 't goed geoordeeld, de binnen- en boven-muuren met Turven op te
 metselen; vooral de zulken, die op geen vasten ondermuur gegrondvest kunnen worden.
 Men bedient zig veelal van deeze soort van Turfmuuren, op Buiten-plaatsen, en in
 lugtige vertrekken; alwaar ze ook weezenlyk van groot nut zyn. De vogtigheid van ons
 klimaat tog heeft 'er zoo veel gemeenschap mede, dat al het vogt in den Turf trekt;
 2735 waar door men dan gemeenlyk drooge muuren [p. 591] heeft; en in zoo verre is deeze
 uitvinding, niet tegenstaande het gebrek, dat zulke Turfmuuren wel wat bersten,
 inderdaad nuttig te noemen. Dit eigenste nut kan men ook van den Turf trekken,
 wanneer men in de eene of andere kamer een vogtigen grond heeft; en die vogtigheid
 uit den grond in eene linnen of boeken-kas opslaat: in zulk een geval is 'er geen
 2740 beter middel, dan eene laag, 't zy Vriesche of Hollandsche Turven, onder zulk eene
 kas te leggen, en die nu en dan te verwisselen; want de opslaande vogtigheid trekt
 'er gretig in. De uitvinding van Strykzysers, om het linnen te stryken, is mede eene
 byzonderheid, die, schoon nu vry gemeen, nochtans niet zeer oud, en eerst door het

2745 gebruik van Hollandschen Turf in zwang gekomen is. Oudtyds lag men slegts een plat
 Yzer, met een handvat, hoedanig een onze Kleermakers nog gebruiken, en een
 Persyzer noemen, in het vuur te heeten; en men was, na verloop van weinig tyds,
 genoodzaakt, telkens dit yzer op nieuw in het vuur te zetten: dan nu legt men één of
 2750 meer gloorende Turfkoolen in een Koperen Bak, van onderen met eene Yzeren Plaat
 beklonken; en van boven gedekt met een deksel, 't welk met twee staaven een houten
 handvat ondersteunt, en waar door het Strykyzer gemaklyk over het linnen, als
 anderzins, om het zelve te stryken, geschooven word. Dit werktuig is, myns weetens,
 nergens zoo gemeen bekend, en [p. 592] gebruikelyk, als in Holland; dewyl de
 2755 Engelsche koolen te zwarten aanslag afgeeven, en de houtskool-gloed te ligt uitdooft:
 de Engelschen bedienen zig meerendeels van een gloeiend Yzer, dat zy in eene Koperen
 of Yzeren koker steeken. Van nog laater tyd is eene, zoo ik my niet bedriege, geheel
 nieuwe uitvinding, welke my byzonder behaagt, en die ik niet wel kan nalaaten te
 melden, om dat zy nuttig en voordeelig is. Een ieder, die zig des winters in de
 2760 stralen van eene Veenzon verwarmt, weet, dat men gewoon is, de Turven indiervoegen
 op een te stapelen, dat de ondersten de bovensten ondersteunen; waar uit dan volgt,
 dat zoodanig een Turfvuur, wanneer 't begint door te branden, en te verteeren, zeer
 ligt instort. De bovenste Turf drukt als dan den ondersten, en maakt het vuur doof,
 of het word in de assche gedompeld. In zulk een geval kan men het vuur niet gemaklyk
 herstellen, zonder een geheel nieuw aan te leggen; en 't valt bezwaarlyk, een lugtig
 2765 houtje, op een half vergaan Turfvuur, te doen ontbranden. Om dit ongemak nu eenigzins
 voor te komen, heeft men holle vierkante Yzeren kistjes uitgevonden, die juist het
 formaat van een Turf hebben, en aan alle zyden met drie groote ronde gaten doorlugtig
 zyn. Wanneer men twee of drie zulke Yzeren Turven, (om zoo te spreken,) heeft, legt
 men dezelve tot een grondslag, en stapelt 'er de eigentlyke Turven [p. 593] op.
 Deze doorbrandende, maaken het Yzer heet, de assche valt door de gaten heen, en het
 2770 vuur behoud altoos eene zekere geregeldheid; des men 'er daadelyk nieuwe Turven op
 kunne stapelen, zonder veel met de tang in 't vuur te roeren. De hette van het Yzer
 ontvonkt ook terstond de nieuwe Turven; en men kan, zoo men 't verkiest, met veel
 gemak een houten blokje, of ander brandhout, op een vasten grondslag stapelen. Hier
 toe pleegen onze Voorvaderen, dat ook nog by eenige ouwerwetsche Liederen in gebruik
 2775 is, eene soort van standaarden, of zoo genoemde vuurpaardjes te houden: dan deeze
 nieuwe uitvinding gevalt my beter. Ook is derzelve nuttigheid by het arme Gemeen
 zeer wel bekend, dat zig voorlang reeds bediend heeft van steenen, waar van ook de
 gemelde nieuwe Yzeren Turven ontleend zyn: en dus heeft de spaarzaame nooddrift
 medegewerkt, om een zuinig nut en net uit te vinden.

2780 By alle deeze uitvindingen, betrekkellyk tot het nuttige gebruik onzer Vaderlandsche
 Turven, zouden wy, buiten het algemeene gebruik van houten stooven, en steenen
 vuurtesten, nog kunnen voegen, de voor eenige jaaren uitgevonden koperen kantoer- of
 reis-stooven; en daar benevens gewag maaken van de Koperen Bedpannen, Doofpotten,
 2785 Haardjes, en zeer veel andere huishoudelyke Gereedschappen, welken tot het gebruik
 van Turven en Turfkoolen [p. 594] dienen: maar deeze Gereedschappen zyn zoo
 overvloedig bekend, dat het overtollig zoude zyn, om elk in 't byzonder te melden.
 Egter kan het niet ongevoeglyk geagt worden, hier in 't voorbygaan nog aan te merken,
 dat 'er evenwel, hoe algemeen en eenigermaate nuttig het gebruik der Stooven en
 2790 Bedpannen geagt worde, een groot misbruik, en een gantsch nadeelig uitwerksel mede
 gepaard gaat; 't welk wy uit dien hoofde ook billyk wraaken. Te meer, daar een
 aanzienlyk getal onzer Vaderlandsche Vrouwen, en zelfs veelen, die anders eene
 uitsteekende reinheid in agt neemen, en zeer oplettend op haare gezondheid zyn, zig
 dermaate aan het gebruik van heete stooven, en het warmen van Bedden gewennen, dat zy
 2795 'er haare gezondheid aan opofferen. 't Is ongeloovelyk, hoe nadeelig veel Turfkoolen,
 vooral van slegte Turven, en rookende koolen, inzonderheid in kopere Bedpannen, voor
 het tedere en aandoenlyke zenuwgestel der Sexe is. Ik zou niet welgegronde redenen
 kunnen aantoonen, dat veelerleie toevallen van pyn in 't hoofd, vliegende
 2800 benaauwdheden, flauwten, zwakheden, en kwynende ziekten, ja zelfs, in beslooten
 vertrekken, doodlyke toevallen, uit dit misbruik voortspruiten: en zoo ik my wilde
 uitlaaten over morsige Wyven, en slordige verkleumde Besjes, 't zou weinig moeite
 zyn, te doen zien, hoe ontellyke allernadeeligste toevallen, die tot ontstee- [p.
 595] kingen overgaan, de gevolgen van dit misbruik zyn. Men gewent 'er de jonge
 2805 Meisjes en Kinderen aan, van de geboorte af; die tedere wigtjes krygen zeer dikwils
 toevallen van stuipen en slaauwten, die alleen door de onagtzaamheid van geen
 welgeglommen vuur, of wel van te veel in de Bakermant te zetten, veroorzaakt worden.
 't Is onze zaak niet, om de voortreffelyke Verhandelingen van de Heeren ballaxerd en
 des essarts(*), de laatste door den schranderen jo. grashuis vertaald, benevens die
 van andere Vernusten, te beoordeelen; dan die Meeren verschoonen my, dat het my

2810 voorkomt, dat het misbruik van heete Vuurmanden, Kopere Bedpannen, doove Koolen, en
 het lang zitten voor de Vuurmand, met de schadelyke gevolgen daar van, hen ontsnapt
 schynt: naastdenkelyk gebruikt men in Vrankryk, naar welks gewoonte die
 Verhandelingen over de Opvoeding tog geschikt zyn, geene Vuurmanden. De Hooggeleerde
 en beroemde Professor petrus camper, wiens Verhandeling, naar den aart onzer Landen,
 2815 geschikter voorkomt, schynt dit beter opgemerkt te hebben, vermits hy vooral een
 lugtig en open vuur, en kamer, naar ons klimaat ingerigt, aanbeveelt(*). 't Wa- [p.
 596] re wenschelyk, dat alle Moeders, Bakers en Minnen, deeze onze aanmerkingen in
 agt namen, en dit stuk met ernstige oplettenheid behandelden: als mede dat onze
 2820 Vrouwen, die reden en vernuft willen gebruiken, zig en haare jonge Dogters, tegen dit
 misbruik verhardden; met maar maatig wel geglommen en doorbrand vuur in de testen te
 leggen, die wel met zuivere assche te rekenen, en dat gebruik zelf te maatigen, door
 zig een geheelen Winter en Zomer agter een aan heete Stooven te gewinnen. Men zou
 zeer veele toevallen in Kerken, Huizen en Gezelschappen voorkomen; en zyne Kinderen,
 door den tyd, ruim zoo veel aan ons klimaat gewinnen, als zy 'er nu van ontaarten.
 2825 Ondertusschen mispryzen wy een gemaatigd en bescheiden gebruik hier van niet, als het
 maar tot geen doorslaand misbruik overgaat. Wie weet, of men met heet gemaakt zand,
 in Yzeren testen, niet eene goede en minder nadeelige warmte zou kunnen verkrygen? In
 Duitschland, immers, is dit zeer goed op Postwagens bevonden; daar heet Zand, slegts
 in zakken gebonden, geen benaauwden damp, zelfs in beslooten plaats, veroorzaakt:
 2830 dan dit geeven wy maar als een bedenking op, en slappen 'er voorts van af, uit vreeze
 dat wy, met dit heerschend misbruik aan te toonen, de Vaderlandsche Sexe mogten
 verstooren.

Liever willen wy die stoornis verzagten, met haar, die de zinlykheid ter har- [p.
 2835 597] te neemen, en haare Schilderyen en geverwde of gemarmerde Pronkmeubelen, met
 deernis, door den zwaveligen aanslag van den Turfbrand zien bederven, een middel aan
 de hand te geeven, om dit eenigermaate te verhelpen. De meeste meenen dergelyken
 aanslag af te wenden, door het overstryken van taaie Harst-vernissen en Olyen: dog de
 rook trekt 'er zoo sterk in, en verhard 'er van tyd tot tyd dermaate, dat dezelve
 2840 onmogelyk van die huissieraaden af te krygen is: dan neemt men eindelyk de toevlugt
 tot Groene, Spaansche of andere Zeep, tot Potasch en Zand, waar mede de
 Schoonmaaksters zoo schuuren en wryven, dat verw en al, door de bytende Zeep, de
 invreetende Assche, en het stroeve Zand, medegaat. Om dit veelytys jammerlyk ongeval
 voor te komen, de Schilderyen of het gemarmerd Lystwerk hier voor te behoeden, en den
 2845 aanslag van de rook 'er tevens jaarlyks in den schoonmaaktyd gemaklyk af te wasschen,
 is dit volgende eenvoudige middel van een ongemeen goed en beproefd gebruik. Neem een
 half vierendeel, of twee oncen, beste witte Arabische Gom, werpt die in eene fles,
 giet daar op eene pint schoon regenwater, en laat dit, des Zomers, in de heete
 zonnestraalen geplaatst zynde, smelten. Neem vervolgens eene halve once, of iets
 2850 meer, witte Candy-suiker, eene drachme beste vislym, en eene drachme Gom tragant:
 laat die ins- [p. 598] gelyks in de zonne, dat best is, smelten, in ruim eene vierde
 pint Brandewyn; en zoo dit niet gereedlyk gaat, zet het dan op een leenig vuur, om de
 Stoffen te doen ontbinden. Als het eene en 't andere ontbonden en gesmolten is, mengt
 dan deeze twee smeltingen onder één, schud ze zagt en leenig door elkander, en laat
 2855 ze vervolgens twee a drie dagen bezinken. Giet voorts het bovenste helderste telkens
 ten gebruike af: en zoo men eindelyk aan het dikste, dat onder zinkt, komt, is een
 weinig verlengen met water en brandewyn noodzaaklyk; want anders word het vogt te
 siroopagtig. Men smeert dit helderste vogt, in een kopje of potje gedaan zynde,
 dunnetjes en lugtig over de Schilderyen, of geverwde Lystwerken, let wel, op geen
 2860 geboend werk, en het zal glanzig en helder opdroogen. Men kan wyders alle jaaren, als
 de zindelyke Huiswaardin na een voorjaars schoonmaakdagje verlangt, dit vernis, met
 een weinig water, los maaken, en al den aanslag van rook met een afwisschen, waar na
 men, als het geverwde geheel droog is, 'er dit water-verniss op nieuw dunnetjes op
 smeert. Indien men dit dus voorzigtig behandelt, is men bevryd van bytende Zeep, of
 2865 Zand en Bik, dat alles asschuurt, te gebruiken; en men loopt geen gevaar van het
 Schilderwerk, door 't schoonmaaken, te bederven. Zoo men wil, is het wit van een Ey,
 lang en [p. 599] sterk geklutst, ook niet onnut, en men kan 'er zig tot dat einde met
 vrugt van bedienen; dan het droogt wat te hard: het eerste, durf ik wel zeggen, is
 beter, en zoo door my zelven, als onder eenige myner welbekenden, van een beproefd en
 2870 oud gebruik, bevonden. Men kan uit de gemelde opgaave tevens zien, dat de kosten niet
 groot zyn, en dat het niet moeilyk valt, dit middel te bereiden; alleen word 'er een
 weinig oplettenheid vereischt, om, met by of afdoen van gom of water, eene gepaste
 menging in 't oog te houden; want de zon of het vuur trekt veel vogts naar zig:
 2875 daarom moet men de fles met eene blaas of papier toedoen, en voorts, naar vereisch
 van zaaken, ten behoerlyken gebruike handelen.

Naast deezen aanslag van den rook op de huissieraaden, komt hier natuurlyk voor onze gedagten, die sterker aanslag in de Schoorsteenen, zoo bekend met den gemeenen naam van Roet; dog, nadien deszelfs aart en eigenschap boven reeds beschreeven is, zoo valt hier slegts in bedenking, in hoe verre dit Roet nuttig zy of niet. Myns weetens word 'er weinig, of bykans geen gebruik van gemaakt, dat onze byzondere opmerking waardig is. In de huishouding agt men het uitneemend, om 'er Tin mede te schuuren; en met spoeling vermengd, neemt het den zwaaren roest van 't Yzerwerk weg.

[p. 600] Sommige Veehouders gebruiken het wel, als een geneesmiddel voor het Vee, om het zelve te doen purgeeren; ook heeft men Roet, in de thans heerschende ongesteldheden onzer Runderen, opgegeeven, als een beslissend hulpmiddel; dog zonder doorstralende blyken van doorgaande uitwerkselen. Intusschen word het, door ervaren Veebouwlieden, vry algemeen, onder de hulpmiddelen tegen sommige ziekten van het Vee erkend; welker soorten, benevens het gebruik van Roet, in de ziekte der Hoenderen, ter vereischter plaats breeder zullen volgen. 'er zyn ook eenige Boomplanters, die het Roet als eene byzondere goede mesting voor Wyngaarden aanpryzen, en het zelve ten dien einde rondsom de wortelen dier Vreugdeboomen werpen, dan de ondervinding, gelyk schoock en degner wel aanmerken, heeft doen zien, dat het Roet, alhoewel het eene olyagtige vettigheid bezitte, veel eer eene schadelyke, ja doodelyke hette en scherphheid, met de sappen der Wyngaarden vermengt, die dezelve geheel doorvreet of verschroeit. Voor 't overige weet men ten overvloede, dat de aanslag van den Turfrook en het Roet zeer nuttig is voor het rooken van allerlei Vleesch, Spek, Haring, Bukking, Zalm, enz. waar mede wy, als oordeelende de byzonderheden daar omtrent bekend genoeg, ons niet verder zullen ophouden; ons vernoegende, met het [p. 601] zaaklykste en nuttigste, betreffende deezen aanslag van den Rook, gemeld te hebben; weshalven wy dit onderwerp hier mede laten berusten, en overgaan om nog met één woord gewag te maaken, van het nut, dat de Turf-meulw en de Assche kan toebrengen.

De Turf-meulw, Molm of het Turf-mot, dat niets anders is dan het afbryzelende gruis van gedroogden Turf, word voornaamlyk op tweeërleie wyze gebruikt. Als deeze Molm nog met veel kluiten gemengd is, word zy door de Broodbakkers, op het platte Land en elders, nog wel gezogt, om 'er den Oven mede te stooken, ten welken einde men dezelve met Hout-zaagsel vermengt: maar kiesche Broodbakkers wraaken dit gebruik, om den zwaveligen zwarte damp, die de Meulw in den Oven aanslaat. Een tweede gebruik van dit Stof is, dat men hetzelve in de Tuinen, op de paden, en ook wel op de Bedden werpt, om ze aan te hoogen, of om den grond te verbeteren: dog veele, en wel de ervarenste Tuiniers, beminnen de Turf-meulw tot dat oogmerk niet. Want, behalven dat dit gruis zeer lang onder de Aarde klonterig blyft, word 'er vry veel onkruid door in de Tuinen gevoerd: evenwel heeft my de bevinding doen zien, dat de Turf-meulw een voordeelige uitwerking op de Aarde heeft, als de grond klaiagtig, hard en schraal is; vermits zy de vaste Klai-aarde, [p. 602] by droogte, lugtig houd, en schraaler gronden, door den tyd, eene vaster en zwarter Aarde bybrengt. Wyders bedient men zig van de Turf-meulw, vooral de grove, met een goeden uitslag, om 'er tedere Planten, des Winters, onder te dekken. Ook kan de Turf-meulw nog wel tot goede Aarde bereid worden, als zy eenigen tyd lang, tusschen vogtige Meststaalen, of ook wel tusschen Turf-assche, en daar mede vermengd, gelegen heeft. Sommigen agten ze ook niet onnut, en anderen gebruiken dezelve tot het voortteelen van Bolgewassen; byzonder Anjelierien; ook word ze gezogt, om ze in eene groeve te leggen, om Broeibakken op te stellen; staande houdende, dat 'er niet veel Mieren, Pieren of Aardwormen in huisvesten, waar aan ik egter twyffele; en misschien is dit maar eene bygeloovigheid.

Hier toe althans behoort dat zoo gemeene, en zelfs door beroemde Mannen geboekstaafde gevoelen(*), dat, wanneer men Turf-meulw, in een Aarden Pot, met pis vermengd, in de schaduw der zonne stelt, dat 'er dan Vlooiën uit voortkomen; en in 't algemeen, dat de Vlooiën [p. 603] uit het Stof gebooren worden; waarom ze ook den naam van Pulex ex pulvere, uit het Stof voortkomende, in 't Latyn verkreegen hebben. Dit gevoelen gaat by verre de meeste Veenlieden zoo sterk door, dat 'er, by hen, geene hoe gegronde tegenspraak geld. Ook heeft dit gevoelen, 't is waar, eenigen schyn, waar door het by eenvoudige menschen, onkundig in de wetten van de voortteeling der Insecten, nog al verschoonlyk geagt zou mogen worden. Men vind zekerlyk zeer veel Vlooiën in de Veenen; maar 't is bekend, dat deeze Insecten overvloediger huisvesten by menschen, die veel zweeten, en weinig verschooning hebben, dan by reine lieden, en die weinig zweeten: men weet daar en boven, dat het in de Veenen krielt van Arbeiders, ten grooten deele Westphalingers, die juist de reinsten niet zyn; en 't is derhalven niet te bewonderen, dat de huizen en bedsteden dier Veenlieden, vol van dat slaapstoorende gedierte zyn. Voeg hier nu by, dat 'er in de Schuuren, daar de Turf-meulw ligt, ook

veel Stroo gevonden word, en dat de Vlooien het Stroo en het Stof zeer beminnen; 't
 2945 welk de Ouden ten overvloede bevestigen. Men gedenke daar benevens, dat 'er in dit
 Stroo dikwils de een of ander gaat slaapen, die Vlooien heeft; als mede dat, en dit
 is mede waar, de Vlooien, buiten het Stof, ook de Meuluw op zich zelve beminnen. Dit
 2950 zoo zyn- [p. 604] de, wat wonder dan, dat dit Gedierte, in menigte, in de Turf-
 meuluwe huisvest? Ondertusschen kan ik, om bepaalder ter zaake te spreken, na
 veelmaals herhaalde Proeven, verzekeren, dat men nooit Vlooien uit pis en Meuluw
 krygen zal, als men die beide Stoffen in een geslooten glas doet. Dog dit is eene
 2955 waarheid, dat de Vlooien zeer sterk voortteelen, wanneer men pis, niet alleen met
 Turf-meuluw, maar ook met andere Aarde vermengt, 'er eenige Vlooien in doet, en dat
 mengsel, met dit Gedierte, op eene warme plaats stelt: dan zoodanig iets is niet
 natuurlyker, dan in een zweetrig en onrein Veenbed, dat dikwils alleen uit Turf-stroo
 2960 bestaat; en waarin het bygeloof niet zelden het getal der Vlooien nog
 vermenigvuldigt, doordien het dikwils het zwart en lugtig Veengruis voor Vlooien
 aanziet. Heeft iemand lust, om van de ongegrondheid van dit dwaalende gevoelen ten
 vollen overtuigd te weezen, hy leeze de overheerlyke beschryving, van de ontleding
 en voortteeling der Vlooien, in den Bybel der Natuure, van den grooten zwammerdam, en
 stelle zyne verdere nieuwsgierigheid uit, tot dat wy over de Insecten zullen
 handelen.

Inmiddels zy den bescheiden Leezer nog gewaarschuwd, dat het, hoe zeer onze
 voorgestelde aanmerkingen eenigzins algemeen toepasselyk schynen op de Veenen, egter
 2965 onvergeevelyk zou zyn, om het ge- [p. 605] zegde op alle huizen en slaapsteden deezer
 Liederen over te brengen. Zoodanig eene uitgebreide toepassing onzer bedenkingen,
 zouden wy hartlyk wraaken; want men vind integendeel in de Veenen, wel verre van
 overal onreine slaapsteden te ontmoeten, genoeg zuivere legplaatsen, by zindelyke en
 gegoede Liederen, die zelfs voor de zindelykste Noorhollanders niet behoeven te wyken;
 2970 de reinheid heerscht daar zoo wel als elders, zelfs by de middelbaare en gering
 gegoede Liederen. Het gezegde blyft gevolglyk alleen toepasselyk, en we willen 't niet
 erder getrokken hebben, op de geringe en gemeene Veenhutten; waar op wy in deezen te
 meer het ook gevestigd hebben, om het bygeloof te beter te ontzenuwen.

De Turf-meuluw dus beschouwd hebbende, komt daar benevens het nut der Turf-assche
 2975 hier nog in aanmerking. In het voorheen bygebragte scheidkundige onderzoek dier
 Stoffe, is ten overvloede gebleeken, dat deeze Assche veel zouts, eene gestende
 kalkaartige Stoffe, en Aarde, bezit; deeze eigenschappen nu zyn van zoodanig eene
 natuur, dat ze, uit een ander oogpunt beschouwd zynde, namelyk, als volstrekt nuttige
 2980 vereischten, om sommige gronden te verbeteren en te mesten, hier niet wel
 overgeslaagen kunnen worden. Dit stuk is ook inderdaad van zoo veel gewigts geagt,
 dat de beroemde Hee- [p. 606] ren du hamel, en de turbilly, tot verbeteringe van den
 Landbouw, eene gemaklyke wyze van Assche, uit Struellen, Boomstronken, en onnutte
 Kruiden, door branden te verkrygen, hebben werkstellig gemaakt; 't welk ook door een
 2985 Genootschap, uit beminnaars van den Landbouw bestaande, in ons Land is nagevolgd(*).
 De manier, om op die wyze Assche over de Landen te brengen, als daar beschreeven
 word, is zeker nieuw en nuttig: dog ze heeft hier te Lande nog niet veel navolgers;
 alhoewel het branden van Stroo, Boonstoppelen, Raapzaads-ruig, en dergelyke, by de
 2990 Hollanders overoud en algemeen gebruikelijk zy. Schoon meld ons, in zyne oeffening der
 Planten, reeds eene wyze van de Aarde te mesten, daar de Inwooners van 't Suurland
 zig van bedienen. Zy lagen naamlyk takken en rys in kuilen, staken die met Turf aan,
 en brandden alles tot Assche, om 'er mede te mesten. Het jaarlyks branden van
 Boomstoppels, in Holland, bewyst de kundigheid deezer Landzaaten ook in dit stuk
 2995 genoegzaam. Maar wat het gebruik der eigenlyke Turf-assche betreft, hier in is onze
 Landzaat nalaatig; misschien heerscht 'er eene vooringenomenheid tegen, of men agt,
 gelyk ik eerder zou vermoeden, onzen grond goed genoeg op zig zelve. Buiten dit,
 3000 komt het [p. 607] my niet vreemd, maar zelfs aanneemelyk voor, te denken, dat men
 zig, aangezien den overloed van Vee, hier te Lande, overvloedig goeden Mest
 voortbrengt, van de Assche, als minder geagt, niet bedienen wil: want voor onkundig,
 in dit stuk, zyn onze Boerenlieden niet te houden; dewyl zy maar al te wel weeten,
 van welk eene waarde en nut onze Turf-assche voor de Brabanders is; dog misschien zou
 3005 men dezelve aldaar ook zoo gretig niet zoeken, indien ze zoo mild als wy van vetten
 Veemest bedeed waren. In ons antwoord aan de Hollandsche Maatschappy, hebben wy al
 eenige aanmerkingen op dit stuk gemaakt, en het nut, 't welk de Assche kan
 voortbrengen, opgegeeven: wy zullen het aldaar gezegde hier niet herhaalen, maar
 wyzen liever onze Leezers derwaards; terwyl wy de plaats, die het bybrengen deezer
 regelen zou bestaan, korthedshalven veeleer willen aanvullen, met het voorstellen
 van eenige weezenlyke en reeds beproefde middelen, om een nuttig gebruik van de

Assche te maaken. En om ons hier in zoo beknopt als doenlyk is te bepaalen, zullen wy alleen spreken van het eenvoudige gebruik der Assche, en het mengen derzelve met
 3010 anderen Mest, welk gebruik by de ouden zeer bekend was.
 [p. 608] schraal, droog, en van de allervastste soort is, zal men de Turf-assche van een ongemeen nut bevinden; om dat zy de fyne Aarddeelen, waar uit, zoo als wy betoogd hebben, die Klai meerendeels bestaat, door haare zoute en kalkaartige, of vol lugt
 3015 zynde deeltjes, aan 't gesten kan helpen; terwyl ze tevens aan de Klai eene weekheid en slibberigheid toebrengt, waar door dezelve op verre na zoo vatbaar niet is voor droogte en hette, als de vaste Klai op zig zelve. 't Komt 'er maar op aan, dat hy, die van ons voorstel gebruik wil maaken, omzigtig agt geeve op de gelegenheid en aart
 3020 zyner Klailanden, mitsgaders op de hoeveelheid der Assche, die zyn Land vereischt, het welk hem oplettend staat te beproeven. De Assche moet 'er niet dik, maar gelyklyk en effen over gespreid worden; op verre na zoo dik niet, als men, by zwaare mestingen met Veemest, doet; om geene al te sterke gesting te veroorzaaken. Zy moet ook noodwendig wel een halfspit diep omgespit, en door de Aarde, niet by kluiten, maar
 3025 fyn en vereenigd, gemengd worden; op dat de wortelen, die somwylen eene Aschkluit aantreffen, 'er niet door aangedaan worden: want dan valt de Assche voor sommige Planten schadelyk; en ze is integendeel zeer voordeelig als zy wel vermengd is. Op eenige zeer vette zwaare Klaigronden is het ook dienstig, dat men 'er, als de grond gespit of geploegd is, en het zaad [p. 609] 'er onder geëgd word, dunnetjes agter de
 3030 Egge-assche overstrooit; om dat de Assche, dus doende, dadelyk werkt met den grond, waar in het zaad geworpen word; dan hier toe diende men de Assche bevoorens wel te ziften. De eene en andere wyze van Klai, of andere hooge vaste gronden, door Assche te verbeteren, is aldus by de Brabanders in gebruik, en kan, des noods zynde, hier te Lande, mede gemaklyk nader beproefd worden. Dit althans kan ik deswegens, door eigen
 3035 ondervinding, zeggen, dat de Assche, schoon wy ze hier als zeer nuttig voor gemelde gronden opgeeven, nogtans voor allerlei gewassen niet even dienstig is. Aan en om de wortelen van Vruchtboomen gedolven, doet zy eenige Boomen kwynen; dog voor Moeskruiden, Boonen, Haver, Garst, en inzonderheid Aardappelen, dat voedzaame brood der Armen, is zy ongemeen goed: de laatstgemelde Plant bemint zelfs de Assche dermaate, dat de schellen der Aardappelen, als 'er slegts een klein stukje wortel
 3040 aanblyft op de Aschstaalen weelig groeien. Dit opmerkende, heb ik Aardappelen geplant, op een zuiver Aschtaal, van één jaar oud, en een gelyk getal, in gemeene Tuin-aarde; en toen ze ryp waren, bevond ik, dat zy even zoo wel groeiden, als in de Aarde; ja zelfs waren de Planten weeliger; dog de wortels wel wat schraaler en zeer verdeeld: waar uit men ten klaarsten kan bezeffen, van hoe veel [p. 610] dienst onze Assche voor deeze zoo nuttige Plant in ons Land zoude zyn, byzonder op onzen tweeden
 3045 grondaard, de Zandlanden. En, om dit gezegde met leevendigen voorbeelde te versterken, het meermaals gemelde Katwyk verleent ons hier van eene voortreffelyke Proeve. Zyne Excellentie, de Hoog Ed. Hooggebooren Heer baron van wassenaar, Heer dier aloude Heerlykheid, benevens zyn Hoog Edelens Doorlugtige Gemaalinne, beiden met een recht Vaderlandschen yver beziel, om zelfs de dorre Duinen in vrugtbaare
 3050 Streeken te veranderen; hebben op verscheiden plaatsen in 't Duin, de Struellen, tevens met het Mors der Duinkorste, doen verbranden, en daar na, die Assche, met het Zand vermengd zynde, 'er Aardappelen op laten planten, die ik aldaar, met eigen oogen, vry voordeelig heb zien groeien. Dit, en 't geen wy zoo even vermeld hebben, samengenomen, geeft my gegronde redenen, om mynen Vaderlander het nuttige gebruik
 3055 der Turf-assche aan te beveelen: ten minsten hun te raaden, om te beproeven, in hoe verre het voor onze Zandgronden voordeelig zoude zyn; te meer, dewyl wy, uit hoofde van den genoegzaamen Veemist voor onze Klai-landen, overvloedige Assche genoeg tot verbeteringe van onze Duin en Geest-gronden zouden kunnen bekomen: ware het dan al niet om Aard-appelen voort te teelen, ze zullen ten minsten goed Houtgewas kunnen
 3060 voortbrengen; waar van de [p. 611] gemelde Katwyker Streeken, en ook de Hillegommer Duinen, (straks breeder te verhandelen) ten overvloede getuigenis draagen.

In de Veengronden kan de Assche ook van nut zyn; om, door derzelve vermenging, een aangehoogden en vaster grond te bekomen; wel byzonder zou ze insgelyks van dienst zyn
 3065 in de droogmaakeryen, om de brakheid en zwaveligheid, welken die gronden gemeenlyk na hunne opdrooging uitdampen, te maatigen. Kortom, de Turf en Hout, of andere Assche, is van zeer veel nut, voor alle soorten van gronden, hoe genaamd, als men slegts agt geeft op den aart dier gronden zelve, en oplettend is, omtrent het geen, waar in die gronden gebrekkig, en waar in zy goed zyn; 't welk, aangaande een opmerkzaam
 3070 Landbouwer, door tyd en oeffening, en door de natuur zelve, best onderweezen kan worden.

Wat nu verder in de tweede plaatse aangaat, het gebruik van Assche, door menging met

3075 anderen Mest, dit is van eene algemeene nuttigheid voor alle gronden, van wat aart ze ook mogen zyn. Men kan ze tot zeer groot voordeel vermengen, met Vee-mest, met afgevalen Bladeren, met Modder, en allerlei andere Vuilnis: want door dien haare Zouten met den Vee-mest kragtig werken, de Boombladeren, of ander Ruig, sterker doen rotten, en met Modder eene leemige Aarde voortbrengen, zoo bezeit men ligt, dat ze in dit [p. 612] geval van een algemeen nut moet weezen.

3080 Het beste en beproefdste middel, om op die wyze den Mest te verbeteren, en tevens te vermeerderen, is het volgende. Men legge op den grond, waar op men zyn Meststaal verkiest te maaken, eerst eene laag van Vee-mest of verdorde Bladeren, en daar op eene laag Assche, zoo dik en effen, als de hoeveelheid der Stoffen toelaat; voorts 3085 werpe men op die Assche wederom Bladeren, Ruig of Vee-mest, en vervolge wederom met Assche, zoo hoog of breed als men wil; dog hoe hooger, hoe beter; om dat zulks de gesting en broeijing bevordert. Zoodanig een staal moet, op zyn minst, één Zomer en één Winter door blyven liggen; kan het zyn, twee Zomers, of, om den tyd nader te 3090 bepaalen, twee jaaren, hoe ouder, hoe beter: en tevens, by droogte, dikwerf nat gemaakt worden. Dus tyd gehad hebbende om uit te werken, kan het in 't voorjaar, of op andere tyden, naar dat men zyne Landen of Gronden mesten wil, op de gemeene wyze, met veel vrugts gebruikt worden, ter aankweekinge van allerlei Geboomte, Moeskruiden, Veld-gewassen, en zelfs ter verbeteringe van Wei-landen.

3095 Deeze Turf-assche maakt nog daarenboven een ongemeen goeden Mest, als men ze, op de voorschreeven manier, aan laagen vermengt, te rotten legt, tusschen opgebaggerd [p. [613] tyd te samen gelegen hebbende, brengt zy niet alleen Mest, maar ook eene vette zwarte veenagtige Aarde voort; en ze kan zelfs door den tyd tot brandbaar Veen verwandelen.

3100 Van hoe veel nut deeze Turf-assche, zoo op zig zelve, als met vermenging van andere Vuilnis zy, kan met wyders eenigermaate afneemen, uit het geen 'er plaats heeft, omtrent de Asch' en Vuilnisstaalen; die men in of aan onze groote Steden ontmoet: 3105 nadien de aldaar vergaderde Stoffen, en inzonderheid de Assche, gemeenlyk tot zulk een hoogen prys verkogt worden, dat men de onkosten, die 'er tot het afhaalen van de Asche en Vuilnis gemaakt worden, rykelyk vergoed vind; welk afhaalen van de Turf-assche en Vuilnis, hier nog een kort woordje vereischt.

3110 De goede orde, en de reinheid, heeft in de Hollandsche Steden in bebruik gebragt, zeker Keuren, en door de Overheid aangestelde beampste Opzigters, over de Assch en Vuilnis, met verbod aan de Burgery, van dezelve in 's Stads Wateren te werpen. Deeze 3115 Opzigters hebben onder zig Aschlieden, die met eene, daar toe geschikte, groote houten Karre, met één Paard, van huis tot huis, langs de straten ryden, en door een ratel of anderzins hunne komst aankondigen. Straks komen de Dienstbooden in de buurt, waar zy zig bevinden, met hunne aschpotten, die de Aschlieden in de Karren ledigen, om hunne laading [p. 614] vervolgens na der Steden Aschschuuren of Staalen te vervoeren. Hier word deeze Assche by één vergaderd, om ze voorts, tot al vry een 3120 hoogen prys, in Braband, alwaar ze genoegzaam alle naar toe gevoerd word, te kunnen verhandelen. Om die Assche zuiver te houden, en voor te komen, dat dezelve met geene andere Vuilnis, van eenig belang, vermengd worde, zoo volgt 'er, kort agter de gemelde Aschkar, eene andere open Kar en Paard, door een Vuilnis-man geleid. Deeze 3125 werpt in zyne Kar modder, uit geuten en rioelen, stroo, groente en allerlei Vuilnis, die aan de huizen uitgeworpen word, en veelal in manden, tonnen, potten, enz. tegen zyne aankomst gereed staan. Deeze naauwkeurigheid heeft men egter wel voornamelyk op onze grootste Steden toe te passen; in de kleine Steden vermengt men Assche en Vuilnis, van wat soort ook, door elkander; doch deeze Assche zal by de Brabanders zekerlyk van veel minder waarde zyn. Dus word 'er in onze Hollandsche Steden en Vlekken veelal eene reinheid in agt genomen, die men in andere Landen schaars zal vinden, en egter voordeelig is.

3130 Zie daar het hoofdzaaklyke, dat wy, met betrekkinge tot eenige byzonderheden, wegens het nut en gebruik der Turf-stoffen, niet voorby konden; 't welk wy met dit zinryke Vaersje van constantyn Huygens, dat wy tot hier toe bespaard hadden, zullen [p. 615]

3135 Addimus hoc etiam ad patriae miracula terrae,
Est ubi corrodi patiens, & viscera, nobis
Vulnus alit Venis & coeco carpitur igni.
Epigramm. Lib. 7.

3140 Dat in deezen zin vertolkt kan worden.
 Voeg by 's Lands wond'ren, hoe zelfs d'Aarde, in 't Ingewand
 Doorknaagt, uit blinde liefde om ons, verteert, verbrand.
 Met recht draagt Holland roem op de ad'ren van zyn Veenen;
 Nu de Elementen zig voor 't Vaderland vereenen!

3145 De algemeene ontvouwing der Veenarde hier mede afgehandeld zynde, staan ons nu
 vervolgens de verschillende Soorten der Veenen wat byzonderer te beschouwen; edog,
 vooraf hebben wy hier nog met één woord te melden, dat wy opzetyk vermyd hebben, om
 'er meerder Geslagts afdeelingen van te maaken. De reden hier van is, om dat men de
 3150 oorspronglyke Stoffe zelden zoo kennelyk in dezelve alleen ontdekt, dat zy tot een
 Geslagt bepaald kan worden. Een ieder, dien 't geluste, mag hier omtrent zyne
 kieschheid volgen, in de soortonderscheidingen zelve; waar in de hoofdzaaklykste
 Stoffen, die ze tot Geslagten zouden kunnen maaken, en ze hier in eigenlyke Soorten
 onderscheiden, opgenoemd worden; ook kan hy dezelve wyders, even als by de Klai
 3155 [p. 616] geschied is, naar de Landstreeken verdeelen; waar in wy ook niet getreden
 zyn, uit hoofde van de ontelbaare plaats, daar men hier te Lande Veen kan vinden.

Eerste Soort. Zwart aaneenverbonden bitumineus turfveen.

Door dit Veen verstaan wy die Veenstoffen, waar uit de beste brandbaarste Turf
 3160 gemaakt word. De verwe is zeer zwart, droog zynde, heeft zy een weinig witten
 uitslag, en niet veel overgebleeven stoppels; ze bestaat meestal uit zwarte
 brandbaare Bitumineuze Aarde; geeft in het vuur weinig zwaveligen waassem, en de
 Assche is wit en fyn. Een Turf goed zynde, moet, als men dien in de hand neemt, vast
 en zwaar zyn; dog minder zwaar dan Zand-turf, en niet zoo ligt als Vriesche Turf; hy
 3165 moet daar en boven kloek van stuk en vast, zwart en sterk aan een verbonden weezen:
 wanneer hy, doorgebroken zynde, zig nog zwarter vertoont, een sterken aardagtigen
 reuk heeft, en als de witte uitslag, na dat men 'er met een natten vinger
 overgewreeven heeft, niet wederkomt, mag men zig verzekerd houden, dat hy allezins de
 blyken draagt van den besten brandbaaren Turf. Voeg hier by, de Proef der Vrouwen,
 3170 als zy eene kool in eene Test of een Stryk-yzer doen: is de kool [p. 617] van den
 Turf duurzaam en vast, maakt de Assche een soort van witte korst, zonder dat de kool
 uitdooft, en belet het vogt, dat het heete Yzer, onder 't stryken, naar zig trekt,
 den gloed niet; dan kan men gerust zyn, dat men besten Turf heeft.
 Wat de plaats der beste Turven aangaat, men vind die, in de meeste Veenen, tusschen
 3175 het onderste en bovenste bedde; en de beste Hollandsche Turf is, in meest alle onze
 Veenen, hier tusschen beter, en ginds tusschen slegter, Beddingen, dermaate
 verspreid, dat men geene volstreckte doorgaande streek kan bepalen, daar dezelve over
 't geheel best gevonden word; ten zy men het Turfveen aan den Rhyn en Ysselkant, en
 in Amstelland, daar voor wille houden. Onder die Soort van Veen kan men wyders zoo
 3180 veele Bysoorten betrekken, als 'er verschil in de laagten zelve te vinden is. Dan,
 nademaal dit verschil in het Derde Hoofdsuk genoegzaam aangetoond zy, zoo behoeven wy
 'er hier ter plaatse niet breeder over uit te weiden, dan een korte benaming in de
 rangschikking vereischt.

3185 **Tweede Soort. Bros oppervlakkig veen.**

Dit is de losse Korst, die boven op het beste Veen ligt. Zie Derde Hoofdstuk, Bladz.
 75. Plaat I. Figuur 21. Van dit Veen maakt [p. 618] men geen Turf, maar men gebruikt
 die Aarde tot aanhooging der Ringdyken; welken, zedert eenige jaaren, by het
 verleenen van het Octrooi, op het verveenen, om de Polders moeten gelegd worden:
 3190 waarom ze ook wel den naam van Cavel-aarde draagt. Zie boven, Bladz. 84.

Derde Soort. Taai bruin veen.

Men vind deeze Soort gemeenlyk onder het Bedde zwart ros Veen; welker Turf ook zeer
 goed, dog ligter van stof dan die van zwart Veen is. Zie Derde Hoofdstuk, Bladz. 74,
 3195 75, enz. Zie Plaat 1. Figuur 20 en 21.

Vierde Soort. Rood ligt veen. Vechter-veen.

Dit Veen is nog ligter van stof dan het bovengemelde, en geeft zulk een hoogkoleurige
 Assche, dat zy byna Okergeel gelykt. Men vind het overvloedig, en bykans overal in de
 3200 Veenlanden, die in of aan de Provintie Utrecht, by de Vecht, liggen: ook word het
 veelal in Utrecht gebrand; maar 't geeft ligten Turf.

[p. 619]

Vyfde Soort. Rood-bruin veen met waterplantdeelen vermengd.

3205 Van zulk een kennelyke rood bruine verwe is het Veen, uit veele Beddingen, in de

Roelofaargens, Nieuwveener en Amstelveensche Polders, en elders. Wanneer dit Veen, dat gemeenlyk vry diep ligt, versch opgebaggerd word, is het vry hoog rood, dog het droogt zwart bruin op; idt Veen is nog niet zeer ryp, waarom 'er veele Rietstoppels en deelen der Planten tussen te zien zyn: als het verbrand is, laat het ene geelagtige Assche na, en de Turven behouden hunne gloed niet lang.

Zesde Soort. Roodagtige veen met hout en wortelen vermengd.

Omtrent op de eigenste rigting, en tusschen allerleie Veenbeddingen, vind men hier en daar stukken hout, wortelen en takken: als dezelve nu zoo verre met het Veen vermengd zyn, dat zy daarmede gearbeid kunnen worden, dan kan men het tot eene Soort bepaalen, die meerendeels roodagtig van koleur is. Men ontmoet deeze Soort thans te Hazaartswoude, onder het goede zwarte Veen.

[p. 620]

Zevende Soort. Zyper-riet-veen, of bruin veen, uit riet, waterlis en biezen, saamgesteld.

Dit Veen was ons voor deezen onbekend, en wy hebben 'er ook uit dien hoofde, in onze beschryving der Beddingen, niet aan gedacht: dan, door het gunstige Berigt, en het verzorgen dier Specie, door den meergemelden Heer rutgerus paludanus, die ons, buiten dat, nog verscheiden nuttige en weetenswaardige zaaken heeft medegedeeld, welken op haare plaats zullen volgen, zyn wy in staat gesteld, om deeze Soort hier gevoeglyk te plaatsen. In den jaare 1767, wierd in de Zype, in Noordholland, opgebaggerd en verdiept, een aanmerkelyk gedeelte van de zoogenaamde groote Sloot, in het zuidelykste park van het Jacob Klaasz Sluisje; en de Arbeiders waren bepaald, om egaal diep te werken, 6 duimen boven den noordelyksten drempel van het gemelde Sluisje. Met dit werk bezig zynde, vonden ze eene harde Specie, waar op de Yzeren Baggerbeugels geduurig braken, en de toen nog in leeven zynde Landmeeter Vlaring, getuigde, die Specie voorheen nooit gezien te hebben. Dit was het eerste Berigt van welgemelden Heer, welk berigt, op myn [p. 621] verzoek, tevens met het zenden dier Specie, door schriftlyke als mondelinge onderrigting, in deezer voegen, nader is opgehelderd. Men vind deeze Specie of dit Midden-veen, in den bodem der gemelde groote Sloot, ter lengte van één en veertig Roeden, van 't noordeinde van 't Jacob Klaasz Sluisje, noordwaards aan; en na gedaane peiling, diep in den bodem, anderhalf voet hooger dan de drempel, en vervolgens vyf voeten en vier duimen laager dan 't Maiveld, bewesten de voornoemde Sloot; alles Zypsche dykmaat. Indien men deeze opgaave, naar de rekening des Landmeeters geschikt, op onze manier van voorstellen overbrengt, zal de gemelde Specie van de oppervlakte der Landen of het maiveld, in de Zype, liggen ter diepte van vyf voeten en vier duimen. Daar benevens is my mondeling berigt, dat 'er boven op die Specie geweest was omtrent zeven a agt duim zwarte Modder; waar onder, tot op het Veen, gelegen had een zwaare Zandbank en onder de Veen, Klai: mitsgaders dat de Landen, ter wederzyde van de gemelde Sloot, wyders meerendeels bestaan uit blaauwagtige Klai, en elders ook uit blaauwagtig Zand; zoo dat de beddingen van dit Veen navolgender liggen. (1) Zeven a agt duim Modder. (2) Vier voeten en vier duimen Zand of Zand met Klai vermengd. (3) Vervolgens de gemelde Veenspecie, tot onbepaalde diepte, en daar onder Klai of Zand. Dit Veen- [p. 622] bedde ligt voor 't overige vry uitgebreid, vermits 'er wel drie honderd roeden verder eene dergelyke bank van Veenspecie gevonden is. Wat nu dit Veen zelve, dat wy hier als eene Zevende Soort beschryven, betreft: het is van eene zwartbruine verwe, vast en digt op één gepakt, vol van Waterliezen en Riet, of deszelfs Wortelen; hier en daar schynt 'er ook Waterpyp-kruid mede vermengd te weezen; dog voornaamlyk en zeer kennelyk is het vol Riet stoppels, of meest al Riet-wortels, die 'er onderscheiden in te zien zyn, en 'er zig juist tusschen vertoonen, als of men afgetrokken Theebladen met bruine Aarde vermengde: waarom wy den naam van Rietveen met recht aan deeze Specie mogen geeven; ook zou men het zelfs Noordhollands Veen kunnen noemen. Het laat zig gemaklyk tot vierkante Turven steeken, en brand vry lugtig; maar 't is zeer bros en ligt: de koolen hebben eene zeer witte Assche aan de korst, dog dezelve is voor 't overige geelagtig. Dit Veen geeft eene ongemeen sterke en kennelyke zwavellugt van zig; waar door het klaar bewyst, in hoe verre die zuure Geest, in nog onryp en volkomen uit Planten saamgesteld Veen, plaats grypt; en gevolglyk, hoe het Veen die eigenschap der Bitumina verkrygt. Het Vertoont wyders eene byzondere overeenkomst met den gemeenen Vrieschen Turf, en misschien heeft het den eigensten grondaard.

[p. 623]

Agtste Soort. Koedyker riet-veen.

Aan de Koedyken, in Noordholland, word 's jaarlyks eene soort van Veen, door de Huislieden, van de Riet-akkers afgestooken, en tot hun gebruik, voor Winderbrand,

verzameld. Dit Veen bestaat hoofdzakelyk uit niet anders, dan de wortels van Riet, en eenige andere Watergewassen, die aldaar in menigte voorkoomen, en 's jaarlyks dermaate toeneemen, dat een afgestookten Rietakker, binnen korte jaaren weder tot
 3275 nieuwe Veenstof aangroeit. Het is naastdenklyk van den zelfden aart, als de voorschreeven Zevende Soort; dan plaatshalven kan men het nog wel onderscheiden. Onze kundigheid hier van, zyn wy aan de eigenste hand als het bovengemelde, met dankbaarheid verschuldigd; waar nevens wy, als hier ter snede komende, insgelyks met
 3280 erkentenis voegen, het Berigt van Peter ter Haar, Molenmaaker te Zaandam; die ons eene zekere booring, ter diepte van 80 a 84 voeten, mededeelende, even onder eene laag van 2 voeten Aarde, eene Veenbedding van tien voeten opgeeft; gelegen te Zaandyk en Wormerveer. Waarschynlyk is dit laatstgenoemde Veen van den zelfden aart, als de twee opgemelde Soorten; dog, zoo ik gis, vaster, uit hoofde der diepte; voor 't overi- [p. 624] ge ligt het ook op een Zandbedde, welke byzonderheid ons straks nader
 3285 te stade zal komen.

Negende Soort. Heiveen.

Het Heiveen bestaat uit eene samenrotting van Heigewas, of Hei-planten; het word tot Plaggen of breede platte Turven afgestookten, gedroogd, en vervolgens door de Liederen,
 3290 aan de Heiden woonende, gebruikt; dog voortst ter vertieringe niet gebezigd. Het is ook geen Lasten onderhevig, en men vind het overal op onze Heiden, hier en daar verspreid.

Tiende Soort. Veen uit verrot mors.

Om aan de beschryving van degner eenigzins te voldoen, kan men, uit hoofde van sommige moerige strecken, daar het Mors overvloedig groeit, de Specie, welke uit de verrotting van dit Mors ontstaat, Morsveen noemen.

Elfde Soort. Wier-veen.

Wanneer het Wier, dat voor den Wie- [p. 625] ringerwaard, op de schorren en banken veelvuldig groeit, opgevischt is, en een langen tyd te samen rot, bekomt het eene verknogtheid en brandbaarheid, even als ander Veen. Dus kan men ook dit tot eene byzondere Soort betrekken: zelfs twyfelen wy, of 'er veelligt in dat gedeelte van Noordholland, geene gantsche Beddingen van zyn; 't geen wy, uit hoofde der menigte
 3300 van het Wier in die Strecken, niet voor onmogelyk houden.

Twaalfde Soort. Bosch-veen.

De Veenbeddingen in de Bosschen, die uk de afgevallen Bladeren, en door den regen nedervloeiende verrotte Plantdeelen, als in 't voorgaande beweezen is, gebooren
 3310 worden, leveren deeze Soort uit. Dit Veen is eene goede brandbaare Stoffe, dog ze valt gemeenlyk ligt en zeer vezelig.

Dertiende Soort. Zandig moerig veen.

Wanneer, het onderste Veenbedde op Zand ligt, word het Veen zeer met Zand vermengd, en verwandelt in een zwaaren zwarten Modder; die, geveend zynde, zwaare Turven geeft, welken schaars droogen, en moeilyk branden. Deeze Soort [p. 626] vind men veel aan den kant van Utrecht, daar het Veen meest al op een Zandgrond ligt. En dit is de reden, waarom men in die Strecken niet veel werks maakt, van de Veenplassen droog te maaken; aangezien zulke Zandgronden op verre na zoodanig eene vrugtbaarheid niet bezitten, als de Klaiagtige droogmaakeryen in Holland.

Veertiende Soort. Klaiagtig veen.

Dit is het Veen, dat men doorgaans uit de onderste Veenlaagen baggert; en dewyl meest alle de Hollandsche Veenen op Klai liggen, zoo vind men dit Veen meermaals daar mede
 3325 vermengd; en zoo word ook eene veenlaag, als ze tusschen Klai beddingen inligt, een Klaiagtig Veen. Het is zeer zwaar, bleek van koleur, dof in 't branden, vol zandige zwaare Assche, en van de allerslegtste Soort, daar en boven gaat het, zwaar met Klai vermengd zynde, over tot Katte Klai.

Vyftiende Soort. Zandig duin-veen.

Hier toe behoort het Veen, dat tusschen de Zandbeddingen in onze Duinen gevonden word. Het is vol zand, zwaar [p. 627] en dof; dog geeft niet te min een maatig goeden brand, en word droog afgestookten.

Zestiende Soort. Veen, met keien en steentjes vermengd.

In de Streek van Naarden, vertoonen zig gantsch zwaare Beddingen, van zwartbruin brandbaar Veen, 't welk dermaate met Keitjes doorzaaid is, dat het met groote klompen

aan één verbonden blyft; zo als Plaat VII. Figuur A ons een stukje verbeeld.

3340 **Zeventiende Soort. Veen met schelpen vermengd.**

Men vind in de Veenen geheele streeken, die zoo vol zyn van eene zekere soort van verkalkte Rivier-slekken, en groote Modder-schelpen, dat het Veen 'er geheel mede verbonden is, en bros opdroogt.

3345 **Agtiende Soort. Houtagtig veen.**

Wanneer men Veen ontmoet, dat, met dunne laagjes, schelferagtig en vast op één gepakt is, zoo dat het naar Houtskool of Ebben-hout zweemt, dan is het tot deeze [p. 628] Soort te brengen. Men vind het zelden in onze Veenen; egter zyn my eenige zulke stukken, in de Soetermeersche Veenen wel voorgekomen. 't Schynt eer eene Soort van Dary te weezen; waar onder het ook in 't voorgaande door ons is betrokken.

3350

Negentiende Soort. Brak veen.

Het brakke Veen ontdekt men 't meest diep onder de Moergronden, en onder Beddingen van het gemeene Veen; ook vind men het in de Amstelveensche Veenderyen, gantsch niet
3355 diep onder den grond. Het doet zig kennen, door een stinkenden sterken aardreuk, en zwavelagtigheid. Dit Veen is, droog zynde, veel schimmelagtigen uitslag onderhevig.

3355

Twintigste Soort. Zout veen.

Als het Veen aan en tusschen Zoute wateren ligt, dan neemt het die zouthed in zoo verre aan, dat het daar door, in 't droogen eene hardheid verkrygt, en inwendig vol witagtige aderen schynt. Het brand dof, is vol knappende vonken, en dient wel degelyk van het Brakke Veen onderscheiden te worden. Men drukt wel, 't is waar, door het woord Brak ook wel eene zoutag- [p. 629] tigheid uit; dog men verstaat 'er evenwel
3360 voornaamlyk door, een stinkenden moerigen zwaveligen waassem, of reuk; in hoedanigen
3365 zin sommige Veenwateren veelal brak genoemd worden: maar zout Veen is eigentlyk zout, en minder duf van reuk. Deze Soorten vind men alom langs den Y-kant, daar men Veen heeft.

3360

3365

Een- en twintigste Soort. Mollem-Veen.

Onder die naam, is eene zeker soort van zwarte bryzelige Aarde, uit de Veenen, bekend. Deeze Aarde bezit wel eenige brandbaarheid, en is ook eenigermaate aan één verbonden; dog ze wordt niet dan tot Teelgronden gebruikt, en behoort dus eerder tot de onverbonden Aarden.

3370

3375 Naast de Veenstoffen, die wy dus voldoende, onzes agtens, nagegaan hebben, komen eindelyk nog, onder deezen derden rang, van de eerste orde, der eerste classe, voor eenige andere Mineraalagtige aan een verbonden Aarden. Deeze Stoffen, zouden hier, uit hoofde der verdeelingen, die de zouten veroorzaaken, nog al eenige naauwkeurige
3380 bepalingen vereischen; maar dewyl diergelyke Aarden in Holland, niet dan zeer vermengd en duister voorkomen, [p. 630] kan ik ze niet als volstrekte eizen Soorten of Geslagten opgeeven, dan voor zoo verre zy hoofdstoffelyke zouten bezitten. Om 'er evenwel iets van te zeggen, nadien ze zig hier te Lande, nog min of meer, schoon vermengd, bevinden, stellen wy 'er deeze korte schets van voor, en vervolgen met

3380

3385 Het Vierde Geslagt. Aaneenverbonden mineraal-agtige aarde, met vitriool-geesten vermengd.

Wanneer men in Klai, of andere verbonden Aarde, een heerschende Vitrioolgeest ontdekt, behoort die Mineraalagtige Stoffe tot dit Geslagt, en deszelfs Soorten of
3390 zoo men wil Geslagten, kunnen de volgende zyn.

3390

Eerste Soort. Aaneenverbonden Aarde, met Yzer Vitriool, welke Soort hier te lande, in etlyke streeken, de eenige is, die gezegd kan worden, in onze Gronden te heerschen.
Tweede Soort. Aaneenverbonden Aarde, met Koper-Vitriool.
Derde Soort. Aaneenverbonden Aarde, met Zinck Vitriool.

3395 aaneenverbonden mineraal-agtige aarde, enz.

[p. 631]

Vyfde Geslagt. Aaneenverbonden mineraal-agtige aarde, met salpeter vermengd.

3400 Dit Zout heerscht zeer sterk in veelen onzer gronden, als blykt uit de Proeven op de Klai en de Turf gemaakt; die ontegenzeggelyk toonen, dat dit zout, met verscheiden andere zouten vereenigd, eene groote rol speelt in onze Aarden; in zoo verre dat alle die geenen, die in onze gronden delven en arbeiden, van Salpeterige Gronden weeten te spreken. Buiten dit is ook de salpeteragtige uitslag aan de muuren, in de kelders,

- 3405 als mede het salpeter in sommige Klaien en zoogenaamde brakke gronden, te over bekend, om eenigzins te twyffelen, of deeze Aarde hier te Lande gevonden worde. En schoon zy, gelyk gezegd is, dikwils met andere zouten vermengd zy, zoo kan men ze egter onderkennen, aan haaren zouten smaak, en eene knapping in het vuur. Men mag ze gevoeglyk in vier Soorten onderscheiden.
- 3410 Eerste Soort. Aaneenverbonden Salpeteragtige Kalk-aarde.
Tweede Soort. Aaneenverbonden Salpeteragtige Klai-aarde.
Derde Soort. Aaneenverbonden Salpeteragtige Veen-aarde.
[p. 632]
Vierde Soort. Aaneenverbonden Salpeteragtige dierlyke Aarde.
- 3415 Zesde Geslagt. Aaneenverbonden mineraal-agtige aarde, met zeezout vermengd. Even zoo overvloedig, indien niet meer, als het Salpeter, heerscht ook het Zeezout in onze gronden, en niet zelden vereenigen zig de zouten onder verscheiden eigenschappen. Het Zeezout is zelfs zoo veelvuldig in onzen Hollandschen dampkring, dat het somtyds met den regen vermengd zy, 't welk ik nog dit jaar ondervonden heb; geen wonder derhalven dat het veel in onze gronden is. Egter vind men 't, myns wetens, nooit in zyne eigentlyke kristallen met onze gronden vermengd, zoo als het in andere Landen wel eens voorkomt. Van de Klai en het Veen gewag maakende, hebben wy de Soorten deezer Aarde reeds vermeld; ze komen op de drie volgende uit.
- 3425 Eerste Soort. Aaneenverbonden Klai-aarde, met Zeezout.
Tweede Soort. Aaneenverbonden Veen-aarde, met Zeezout. Waarby men, als eene Derde Soort, zoo men wil, kan voegen het Slib, en [p. 633] het afkooksel uit de Zoutpannen; dat men als eene opregte aaneenverbonden Zeezout-aarde mag aanmerken. Zie Bl. 241.
- 3430 Zevende Geslagt. Aaneenverbonden aarde, met middelbaare, of plant-zouten vermengd. Hier onder zouden wy eenige Aarden, met byzondere Plantdeelen vermengd, kunnen betrekken; dan men zie hier over onder het Geslagt veen. Zie Bl. 623 en 624.
- 3435 Agtste Geslagt. Aaneenverbonden ammoniakaale aarde, of aarde met dierlyke zouten vermengd.
De gronden, waar op een langen tyd Mest staalen van Veemest gelegen hebben, of die 'er sterk mede gemest, of met pis en gier belooopen zyn, brengen deeze soort Van Aarden voort, naar den aart der gronden zelven verschillende. Ze kunnen wyders nog op verschillende wyzen verdeeld, en onder veelerleie benaamingen onderscheiden worden, dat afhangt van den aart, de plaats, de ontmoeting, de gesting en vereeniging, of tegenstand der fyne Zoutgeesten zelven; waar van reeds in ons Eerste [p. 634] Deel, ten aanzien der wateren, eene schets gegeeven is. Als daar zyn, by voorbeeld, Alkalyne Fontein-aard-zouten; aardagtige Alkalyne Zouten; kalkagtig Alkalyn Zout; zuure Zouten; algemeene Zouten; Aluin, Tarter, middelbaare Zouten; middelbaar Kalkzout; middelbaar zuur Zout; Ammoniak-zout, en dergelyken. Alle deezen, en een groot getal anderen, kunnen, voor zoo verre zy in de eene of andere onzer Aarden, door de Scheidkunde als anderzins, gevonden mogten worden, aan ieder dier Aarden een byzonderen naam toedeelen, welken men van die Zouten kan ontleenen. Mogelyk zal ons
- 3445 vervolgens hier en daar, op zyne plaats, nog wel iets deswegens voorkomen; byzonder als wy onze schets der Zouten zelven moeten opgeeven; dan voor tegenwoordig agten wy hier te kunnen volstaan, met het zaaklykste aangemerkt te hebben; en zullen ons na voorts verledigen tot het beschouwen van de vastgestelde TWEEDE ORDE, deezer EERSTE CLASSE, welke de onverbonden Aarde behelst.
- 3455 uit: http://www.dbnl.org/tekst/fran011natu02_01/fran011natu02_01_0012.php#812T